

प्रातःकालेहुताएवहुताअग्नयोयैस्ते मुनयः दानमानादिभिःसत्कृतंसिंहासनेचासीनंसूतंइदंवक्ष्यमाणंआदरात्प्रच्छुः ॥ ३ ॥ ऋषिभिस्तुअस्मिन्समस्तग्रंथे
निरूपितस्यसद्गतिदुर्गतिप्रदस्यधर्माधर्मस्यएकएवप्रश्नःकृतोभवति कथितइतिद्वाभ्यां भवतासर्वज्ञेनसम्यक्तेऽर्चिरभिसंभवतीतिश्रुत्युक्तोऽर्चिरादिदेवमार्गः
कथितः बहुभिःपुराणैर्निरूपितः इदानीमिति ॥ ४ ॥ तथाचसंसारदुःखादीन्यपिश्रोतुमिच्छामइतिपूर्वेणैवसंबंधः किंतत्क्लेशक्षयसाधनंतैःसंसारदुःखैर्यः

तएकदातुमुनयःप्रातर्हुतहुताग्नयः ॥ सत्कृतंसूतमासीनंप्रच्छुरिदमादरात् ॥ ३ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ कथितोभवतासम्य
ग्देवमार्गःसुखप्रदः ॥ इदानींश्रोतुमिच्छामोयममार्गंभयप्रदं ॥ ४ ॥ तथासंसारदुःखानितत्क्लेशक्षयसाधनम् ॥ ऐहिकासुष्मिका
न्क्लेशान्यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ५ ॥ सूतउवाच ॥ ॥ शृणुध्वंभोविवक्ष्यामियममार्गंसुदुर्गमम् ॥ सुखदंपुण्यशीलानांपापिनांदुः
खदायकम् ॥ ६ ॥ यथाश्रीविष्णुनाप्रोक्तंवैनतेयायपृच्छते ॥ तथैवकथयिष्यामिसंदेहच्छेदनायवः ॥ ७ ॥ कदाचित्सुखमासीनं
वैकुण्ठेश्रीहरिं गुरुं ॥ विनयावनतोभूत्वापप्रच्छविनतासुतः ॥ ८ ॥ गरुडउवाच ॥ भक्तिमार्गोबहुविधःकथितोभवतामम ॥ तथा
चकथितादेवभक्तानांगतिरुत्तमा ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

क्लेशस्तस्यक्षयसाधनंच संसारदुःखानांक्लेशस्यक्षयः केनसाधनेनभवतीत्यपिश्रोतुमिच्छामइत्यर्थः ॥ ५ ॥ अत्रोत्तरंश्रीभगवद्रुडसंवादेन सूतउवाच
शृणुध्वमिति सुखदंपूर्वादिमार्गदुःखदायकंदक्षिणमार्गमित्यग्रेवक्ष्यति ॥ ६ ॥ भगवद्वाक्यस्यातिप्रामाण्यात्संदेहोनकर्तव्यइतिभावः ॥ ७ ॥ विनयेनअ
वनतो नम्रः ॥ ८ ॥ उत्तमागतिः सद्योमुक्तिःक्रममुक्तिश्चेति ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

श्रुतंसर्वशास्त्रेषु स्मृतमिति पाठे मुनिभिः कथितम् ॥ १० ॥ हरिस्मरणात्सुलभो मोक्षः अतस्तद्रहिताननुशोचन्नाह सुगमं पठने कठिनं न भवति ॥ ११ ॥
अतस्त्वामभजतां पापिनाम् ॥ १२ ॥ अत्रोत्तरं समासव्यासाभ्यां श्रीभगवानुवाच षड्विधैः वक्ष्येऽहमित्यादिना च पुनः येन मार्गेण ये पापिनः नरके यांति
तानपि वक्ष्यामीत्यन्वयः ॥ १३ ॥ ये हि पापरता इत्यादिपदानां पतंति नरके इति तृतीयेन संबंधः पापरतानि षिद्धाचरणोत्सुकाः दयाधर्मेति दयानामप्रत्युप-

अधुना श्रोतुमिच्छामि यममार्गं भयंकरम् ॥ त्वद्वक्तिविमुखानां च तत्रैव गमनं श्रुतम् ॥ १० ॥ सुगमं भवगन्नाम जिह्वा च वशवर्तिनी ॥
तथापि नरकं यांति धिग्धिगस्तु नराधमान् ॥ ११ ॥ अतो मे भगवन् ब्रूहि पापिनां यागतिर्भवेत् ॥ यममार्गस्य दुःखानि यथा ते प्राप्नुव-
न्ति वै ॥ १२ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वक्ष्येऽहं शृणु पक्षीं द्रयममार्गं च येन ये ॥ नरके पापिनो यांति शृण्वतामपि भीतिदं ॥ १३ ॥ ये हि
पापरतास्तार्क्ष्यदयाधर्मविवर्जिताः ॥ दुष्टसंगाश्च सच्छास्त्रसत्संगतिपराङ्मुखाः ॥ १४ ॥ आत्मसंभाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः ॥
आसुरं भावमापन्ना दैवी संपद्विवर्जिताः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

कारापेक्षारहितसर्वभूतहितानुचिंतनताधर्मो भगवद्धर्मः वर्णाश्रमविहितो वा दुष्टानां संगो येषां ते तथा सच्छास्त्रादौ पराङ्मुखाश्च ॥ १४ ॥ आत्मनि स्वस्मिन्ने
व संभाविताः प्रतिष्ठिता वयमिति मन्यमानाः अतएव स्तब्धा अनम्राः पूज्या नपिन नमंतीत्यर्थः धनेन यो मानः मदश्च तेन आसुरं भावं दंभोदपोभिमानश्चेत्या-
दिभगवतोक्तः दैवी संपदं भयं सत्त्वसंशुद्धिरित्यादि च गीतायां प्रोक्ता ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

एवंभूतायत्प्राप्नुवंतितच्छृणु अनेकेति अनेकेषुपरदारपरद्रव्यहरणात्मकेषुमनोरथेषुप्रवृत्तंचित्तंअनेकचित्तंतेनविभ्रांताविक्षिप्ताः मोहमयेनजालेनसमावृता
मत्स्याइवसूत्रमयेनजालेननियंत्रिताः एवंकामभोगेषुप्रसक्ताःअशुचौनरकेपतंति ॥ १६ ॥ ज्ञानशीलास्तुमोक्षंयांति पापशीलानामेवयमयातनाभवन्ती
त्याह येइति ॥ १७ ॥ ऐहिकंअस्मिँल्लोकेभोग्यम् ततऐहिकदुःखभोगानंतरं ॥ १८ ॥ पापशीलानांयमयातनाविवक्षुः प्रथमंमुनिप्रश्नानुसारेणतस्यैहिक
दुःखान्याह सुकृतमित्यादिदशभिः पूर्वबाल्याद्यवस्थायांसुकृतंभुक्त्वातदावार्धक्येदुष्कृतकर्मयोगाद्याधिःस्यादित्यर्थः ॥ १९ ॥ आधिर्मरणभयान्मानसी

अनेकचित्तविभ्रांतामोहजालसमावृताः ॥ प्रसक्ताःकामभोगेषुपतंतिनरकेऽशुचौ ॥ १६ ॥ येनराज्ञानशीलाश्चतेयांतिपरमांगतिं ॥
पापशीलानरायांतिदुःखेनयमयातनां ॥ १७ ॥ पापिनामैहिकदुःखंयथाभवतितच्छृणु ॥ ततस्तेमरणंप्राप्ययथागच्छंतियातनाः
॥ १८ ॥ सुकृतंदुष्कृतंवापिभुक्त्वापूर्वयथार्जितं ॥ कर्मयोगात्तदातस्यकश्चिद्व्याधिःप्रजायते ॥ १९ ॥ आधिव्याधिसमायुक्तंजी
विताशासमुत्सुकम् ॥ कालोबलीयानहिवदज्ञातःप्रतिपद्यते ॥ २० ॥ तत्राप्यजातनिर्वेदोभ्रियमाणःस्वयंभृतैः ॥ जरयोपात्तवैरू
प्योमरणाभिमुखोगृहे ॥ २१ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥

व्यथातेनैवबहुवर्धमानोव्याधिश्चताभ्यांसम्यग्यातिव्याकुलता तयायुक्तंतथापिजीवितस्यैव आशायांसमुत्सुकं भोगवासनयासाभिलाषंतंनरं कालःअहिर्मू
षकमिव अज्ञातएवाभिपद्यते तथाहि प्रमत्तमुच्चैरितिकृत्यचित्तयाप्रवृद्धलोभंविषयेषुलालसं त्वमप्रमत्तःसहसाभिपद्यसेक्षुल्लेहिलिहानोऽहिरिवाखुमंतक इति
॥ २० ॥ तत्राप्यंतकालेऽपिनजातःनिर्वेदोयस्य स्वयंभृतैःस्वयंपालितैः पुत्रकलत्रादिभिर्भ्रियमाणःपुष्यमाणःसन्मरणोन्मुखोभवति ॥ २१ ॥ ॥

पापिनामेव अवज्ञा भवति न तु सुकृतिनामित्याह आस्तइति अवमत्या अवज्ञया उपन्यस्तं समीपे प्रक्षिप्तं आहारं गृहपालः श्वा इवाहरन् भुञ्जान आस्ते आमया-
वीरोगी ॥ २२ ॥ कफेन संरुद्धा नाड्यो मार्गभूता यस्य तेन उत्क्रामता प्राणवायुना विवृतनेत्रः कासश्वासाभ्यां कृतः आयासो यस्य कंठे घुरघुरइति शब्दं करो-
तीति ॥ २३ ॥ परिवीतः परिवेष्टितः वाच्यमानोऽपि बंधोता तेत्याह्वयमानोऽपि ॥ २४ ॥ एवं व्यापृतात्मा आसक्तचित्तः उरुवेदनया स्तधीः शतवृश्चिकयु-
गपद्दशनसदृशया पीडयानष्टमतिः मूर्च्छितः सन् रुदतां रोदनं कुर्वतां स्वानां बंधूनां मध्ये म्रियते मरणं प्राप्नोति ॥ २५ ॥ अंतक्षणे अंतसमये दैवी देवानामिव
आस्तेव मत्स्योपन्यस्तं गृहपाल इवाहरन् ॥ आमया व्यप्रदीप्ताग्निरल्पाहारोऽल्पचेष्टितः ॥ २२ ॥ वायुनोत्क्रमतोत्तारः कफसंरुद्धनाडिकः ॥
कासश्वासकृतायासः कंठे घुरघुरायते ॥ २३ ॥ शयानः परिशोचद्भिः परिवीतः स्वबंधुभिः ॥ वाच्यमानोऽपि न ब्रूते कालपाशवशंगतः ॥
॥ २४ ॥ एवं कुटुंबभरणे व्यापृतात्मा जितेंद्रियः ॥ म्रियते रुदतां स्वानामुरुवेदनया स्तधीः ॥ २५ ॥ तस्मिन्नंतक्षणे ताक्ष्यं दैवी दृष्टिः प्र-
जायते ॥ एकीभूतं जगत्सर्वं न किंचिद्वक्तुमीहते ॥ २६ ॥ विकलेंद्रियसंघाते चैतन्ये जडतांगते ॥ प्रचलंतिततः प्राणायाम्यैर्निकटव-
र्तिभिः ॥ २७ ॥ स्वस्थानाच्चलितेश्वासे कल्पाख्यो ह्यातुरक्षणः ॥ शतवृश्चिकदष्टस्य यापीडा सा अनुभूयते ॥ २८ ॥ ॥ ६ ॥
दिव्यदृष्टिः यया दृष्ट्या यमदूतानां प्रत्यक्षदर्शनं भवतीत्यर्थः पुनर्यया सर्वइहलोकपरलोक रूपं जगत् एकीभूतं स्वसीमासंलग्नमिव प्रजायते अत आश्चर्यदर्श-
नान्न किंचिद्वक्तुमिच्छतीत्यर्थः ॥ २६ ॥ समीपागतैर्याम्यैः हेतुभूतैर्यमदूतैः कृत्वा प्राणाः स्वस्थानात्प्रचलंति ॥ २७ ॥ आतुरस्य म्रियमाणस्य पापिनः
क्षणोऽपि कल्पाख्यः महत्कष्टतया कल्पसदृशः शतवृश्चिकैर्दष्टस्य पुरुषस्य यापीडा भवति सा एव तेन अनुभूयते ॥ २८ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥

अथफेनमुद्गिरतेकफंवमति ॥ २९ ॥ तदाप्राणप्रयाणेप्राप्तौसरभसंसक्रोधंईक्षणंययोः ॥ ३० ॥ तौदूतौदृष्ट्वाशकृन्मूत्रंमलंवामुंचति ॥ ३१ ॥ पुरुषोजीवः
 अंगुष्ठमात्रइतिइदंकंठस्थानेषोडशदलकमलेध्यानस्वरूपंभवति नत्वंगुष्ठमात्रंजीवस्वरूपं सर्वशरीरव्यापकत्वात् अतोऽत्रहृदयाकाशेप्रतिष्ठितत्वात्तत्प्र
 माणं पुर्यष्टकवेष्टितंसूक्ष्मशरीरवंतंप्रादेशमात्रंपुरुषंवंसंतमिति वज्ज्ञातव्यं ॥ ३२ ॥ एवंऐहिकदुःखंनिरूप्यइदानींपरलोकदुःखंनिरूपयति यातनादेहइति
 फेनमुद्गिरतेसोऽथमुखंलालाकुलंभवेत् ॥ अधोद्वारेणगच्छंतिपापिनांप्राणवायवः ॥ ३३ ॥ यमदूतौतदाप्राप्तौभीमौसरभसेक्षणौ ॥
 पाशदंडधरौनम्रौदंतैःकटकटायतौ ॥ ३४ ॥ ऊर्ध्वकेशौकाककृष्णौवक्रतुंडौनखायुधौ ॥ सदृष्ट्वात्रस्तहृदयःशकृन्मूत्रंविमुंचति ॥ ३५ ॥
 अंगुष्ठमात्रःपुरुषोहाहाकुर्वन्कलेवरात् ॥ तदैवगृह्यतेदूतैर्याम्यैःपश्यन्स्वकंगृहम् ॥ ३६ ॥ यातनादेहआवृत्यपाशैर्बद्धागलेबलात् ॥ नयतो
 दीर्घमध्वानंदंज्यंराजभटायथा ॥ ३७ ॥ तस्यैवंनीयमानस्यदूताःसंतर्जयंतिच ॥ प्रवदंतिभयंतीत्रंनरकाणांपुनःपुनः ॥ ३८ ॥
 शीघ्रंप्रचलदुष्टात्मन्यास्यसित्वंयमालयं ॥ कुंभीपाकादिनरकांस्त्वांनयावोऽद्यमाचिरम् ॥ ३९ ॥ एवंवाचस्तदाशृण्वन्बंधूनांरुदितं
 तथा ॥ उच्चैर्हाहेतिविलपंस्ताज्यतेयमर्किकरैः ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ यातनाभोगायप्रारब्धकर्मणास्वप्नवदुत्थिते
 यथाभगवताश्रीकृष्णेन विनष्टशरीरमपिगुरोःपुत्रंतत्सदृशमेवयमलोकादानीयगुरवेदत्तमिति वत्स्वसदृशेशरीरे आवृत्यनिरुद्ध्य तौदूतौनयतःगृहीत्वाग
 च्छतः अन्यथाकेवलस्यैवतस्यसप्तदशावयवलिङ्गशरीरात्मकस्यपाशैर्गलेबंधनायोगात् अवयवास्तुज्ञानेन्द्रियपंचकं कर्मेन्द्रियपंचकंप्राणपंचकंबुद्धिमनसी
 चेतिइदमेवकर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यभिमानेनइहलोकपरलोकगामीव्यावहारिकोजीवइत्युच्यतेइति दंज्यंसापराधं ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥

ग० पु०

॥ ४ ॥

तयोर्दूतयोस्तर्जनैस्ताडनैर्निर्भिन्नविदीर्णहृदयं यस्य सः स्वमघं पापं स्मरन्नार्तः सन् चलतीति द्वितीयेनान्वयः ॥ ३७ ॥ क्षुत्तृड्भ्यां परीतो व्याप्तः तप्तावालुका
यस्मिन् निर्गतआश्रमो विश्रामस्थानमुदकं च यस्मिन् तस्मिन् पथि क्षुदादिभिश्चलितुमशक्तोऽपि कशया ताडित एव कृच्छ्रेण चलति ॥ ३८ ॥ अशक्तत्वमेवाह
तत्रेति तमसा तमोरूपेण यथायमस्य सादनं गृहं प्रति नीतो भवति ॥ ३९ ॥ पापाधिक्ये द्वाभ्यां ॥ ४० ॥ भयं यातनां पुनः स्वगृहं प्रति त्वरितं शीघ्रं दूतैः सहैव

तयोर्निर्भिन्नहृदयस्तर्जनैर्जातवेपथुः ॥ पथिश्च निर्भक्ष्यमाण आर्तोऽघं स्वमनुस्मरन् ॥ ३७ ॥ क्षुत्तृट्परीतोऽर्कदवानलानिलैः संतप्य
मानः पथितप्तवालुके ॥ कृच्छ्रेण पृष्ठे कशया च ताडितश्चलत्यशक्तोऽपि निराश्रमोदके ॥ ३८ ॥ तत्र तत्र पतच्छांतो मूर्च्छितः पुनरुत्थि
तः ॥ यथापापीयसानीतस्तमसायमसादनम् ॥ ३९ ॥ त्रिभिर्मुहूर्तैर्द्वाभ्यां वानीयते तत्र मानवः ॥ प्रदर्शयंति दूतास्ताघोरा नरकया
तनाः ॥ ४० ॥ मुहूर्तमात्रात् त्वरितं यमं वीक्ष्य भयं पुमान् ॥ यमाज्ञया समंदूतैः पुनरायाति खेचरः ॥ ४१ ॥ आगम्य वासनावद्धो देह
मिच्छन् यमानुगैः ॥ धृतः पाशेन रुदति क्षुत्तृड्भ्यां परिपीडितः ॥ ४२ ॥ भुंक्ते पिंडं सुतैर्दत्तं दानं चातुरकालिकम् ॥ तथापि नास्तिक
स्तार्क्ष्यं तृप्तिं याति न पातकी ॥ ४३ ॥ पापिनां नोपतिष्ठति दानं श्राद्धं जलांजलिः ॥ अतः क्षुद्याकुलायांति पिंडदानं भुजोऽपि ते ॥ ४४ ॥

खेचरः सन्नाकाशमार्गादेवायातीत्यर्थः ॥ ४१ ॥ देहं प्रति प्रवेष्टुमिच्छन् ॥ ४२ ॥ दत्तं मृत्युस्थानादिषु सुतादिभिः ॥ ४३ ॥ ननु भुक्ते पिंडे कथं तृप्तिर्ना
यातीति चेत्तत्राह पापिनामिति नोपतिष्ठति तृप्तिं न जनयंति पिंडदानं वर्षपर्यंतं भुंजंतितथापि ॥ ४४ ॥

॥ ४३ ॥

॥ ४४ ॥

टी० अ०

१

॥ ४ ॥

ननु कृतान्यपि पिण्डदानादीनियदिपापिनां नोपतिष्ठन्ति तदा किमनेन पिण्डदानेन कृतमप्यकृतसममेवेति चेदकृतेन तु प्रेत रूपा भवन्तीत्याह भवन्तीति ॥ ४५ ॥
किंच प्रायश्चित्तरूपयमयातनाभोगेनैव पापक्षये सति मनुष्यदेहं लभते नान्यथेत्याह नेति तथा हि च वक्ष्यति एवं दुष्कर्मकर्ता हि भुक्त्वा च नरकान् क्रमात् मानु
ष्यं लभते तार्क्ष्यसमीभूतेशुभाशुभे इति अतो मनुष्यजन्मनिसंचितसुकृतकर्मोदयवशात् कदाचित्सद्गतिरपि भविष्यतीति तस्मादकरणादल्पमपि विहिता
भवन्ति प्रेत रूपास्ते पिण्डदानविवर्जिताः ॥ आकल्पं निर्जनारण्ये भ्रमन्ति बहु दुःखिताः ॥ ४५ ॥ नाभुक्तं क्षीयते कर्म कल्पकोटिशतैरपि ॥
अभुक्त्वा यातनां जंतुर्मानुष्यं लभते न हि ॥ ४६ ॥ अतो दद्यात्सुतः पिण्डान्दिनेषु दशसु द्विज ॥ प्रत्यहं ते विभज्यंते चतुर्भागैः स्वगोत्तम
॥ ४७ ॥ भागद्वयं तु देहस्य पुष्टिदं भूतपंचके ॥ तृतीयं यमदूतानां चतुर्थं सोपजीवति ॥ ४८ ॥ अहोरात्रैश्च नवभिः प्रेतः पिण्डमवाप्नु
यात् ॥ जंतुर्निष्पन्नदेहश्च दशमे बलमाप्नुयात् ॥ ४९ ॥ दग्धे देहे पुनर्देहः पिण्डैरुत्पद्यते स्वर्ग ॥ हस्तमात्रः पुमान्येन पथि भुंक्ते शुभाशु
भम् ॥ ५० ॥ प्रथमेऽह्नियः पिण्डस्तेन मूर्धा प्रजायते ॥ ग्रीवास्कंधौ द्वितीयेन तृतीयाद्दृढयं भवेत् ॥ ५१ ॥ चतुर्थेन भवेत्पृष्ठं पंचमा
न्नाभिरेव च ॥ षष्ठेन च कटीगुह्यं सप्तमात्सक्थिनी भवेत् ॥ ५२ ॥ जानुपादौ तथा द्वाभ्यां दशमेऽङ्घ्रिभुधातृषा ॥ ५३ ॥ ॥ ४९ ॥
चरणमेव युक्तमिति भावः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ तदेवाह सप्रेतः उपजीवति भक्षति ॥ ४८ ॥ पिण्डं पिण्डजशरीरं निष्पन्नः पिण्डैरुत्पन्नो देहो यस्य स जंतुर्जीवः
बलं मार्गगमनसामर्थ्यं ॥ ४९ ॥ येन पिण्डजदेहेन पथियममार्गेशुभेषु पुण्यफलेषु अशुभं पापफलमेव भुंक्ते ॥ ५० ॥ पिण्डजदेहोत्पत्तिप्रकारमाह प्रथमे
हनीतिसार्धद्वाभ्याम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥

ग०पु०

三三三

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ षोडशपुरनामान्याह सौम्यमित्यादि धर्मभवनं धार्मिकैर्लभ्यं वक्ष्यमाणं दिव्यसभासहितं याम्यं पापिभिर्लभ्यं
मया तनारूपं चकार इत्येवमवेदिति ज्ञापनार्थः तत्तु अग्रतः षोडशपुरेभ्योऽग्रे भवतीति ॥ ५९ ॥ ६० ॥ इति टीकायां प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ऐहिकामुष्मि-
पिंडजं देहमाश्रित्य क्षुधाविष्टस्तृषार्दितः ॥ एकादशं द्वादशं च प्रेतो भुंक्ते दिनद्वयं ॥ ५४ ॥ त्रयोदशेऽहनि प्रेतो यन्वितो यमकिंकरैः ॥
तस्मिन् मार्गे ब्रजत्येको गृहीत इव मर्कटः ॥ ५५ ॥ षडशीति सहस्राण्यो जनानां प्रमाणतः ॥ यममार्गस्य विस्तारो विनावैतरणीं खग
॥ ५६ ॥ अहन्यहनि वै प्रेतो योजनानां शतद्वयं ॥ चत्वारिंशत्तथा सप्तदिवारात्रेण गच्छति ॥ ५७ ॥ अतीत्यक्रमशो मार्गे पुराणीमा
नि षोडश ॥ प्रयाति धर्मराजस्य भवनं पातकी जनः ॥ ५८ ॥ सौम्यं सौरिपुरं नगैर्द्रुमभवनं गंधर्वशैलागमौ क्रौंचकूरपुरं विचित्रभवनं बह्वा
पदं दुःखदं ॥ नानाक्रंदपुरं सुतप्तभवनं रौद्रं पयोवर्षणं शीताब्धं बहुभीतिधर्मभवनं याम्यं पुरं चाग्रतः ॥ ५९ ॥ याम्यपाशैर्धृतः पापी हाहे
ति प्ररुदन् पथि ॥ स्वगृहं तु परित्यज्य पुरं याम्यमनुब्रजेत् ॥ ६० ॥ इति श्री सारोद्धारे गरुडपुराणे पापिनामैहिकामुष्मिकदुःखनिरू-
पणं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ गरुड उवाच ॥ ॥ कीदृशो यमलोकस्य पंथा भवति दुःखदः ॥ यत्र यांति यथापापास्तन्मे कथ
यकेशव ॥ १ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥

कंदुःखंश्रुत्वासंक्षेपतोऽधुना । तदेवविस्तराच्छ्रोतुंगरुडःपरिपृच्छति ॥ १ ॥ आमुष्मिकंसमासेनप्रोक्तंकंदुःखंतदेवहि । द्वितीयेपुनरध्यायेविस्तरेणाह-
माधवः ॥ २ ॥ कीदृशइति ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

टी०अ०

२

॥ ५ ॥

॥ २ ॥ यममार्गस्यदुःखप्रदत्वमेवाह वृक्षच्छायेत्यादिवैतरणीनिरूपणांतम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ सरधामधुमक्षिका ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ यममार्गमहदुःखप्रदं ते कथयाम्यहं ॥ ममभक्तोऽपि तच्छ्रुत्वा त्वं भविष्यसि कं पितः ॥ २ ॥ वृक्षच्छायानत
त्रास्ति यत्र विश्रमते नरः ॥ यस्मिन्मार्गे न चान्नाद्यं येन प्राणान्समुद्धरेत् ॥ ३ ॥ न जलं दृश्यते कापि तृषितोऽतीव यः पिबेत् ॥ तपंते द्वा
दशादित्याः प्रलयांते यथा खग ॥ ४ ॥ तस्मिन्गच्छति पापात्मा शीतवातेन पीडितः ॥ कंटकैर्विध्यते कापि क्वचित्सर्पैर्महाविषैः ॥ ५ ॥
सिंहैर्व्याघ्रैः श्वभिर्घोरैर्भक्ष्यते कापि पापकृत् ॥ वृश्चिकैर्दृश्यते कापि क्वचिद्दह्यति वह्निना ॥ ६ ॥ ततः क्वचिन्महाघोरमसिपत्रवनं महत् ॥
योजनानां सहस्रे देवि स्तारायामतः स्मृतम् ॥ ७ ॥ काकोलूकवटगृध्रसरधादंशसंकुलम् ॥ सदा वाग्निचतुर्पत्रैश्छिन्नभिन्नः प्रजायते
॥ ८ ॥ क्वचित्पतत्यंधकूपे विकटात्पर्वतात्क्वचित् ॥ गच्छते क्षुरधारासुशंकूनामुपरि क्वचित् ॥ ९ ॥ स्खलत्यंधेतमस्युग्रे जले निपत
ति क्वचित् ॥ क्वचित्पंके जलौकाब्धे क्वचित्संतप्तकर्दमे ॥ १० ॥ संतप्तवालुकाकीर्णे ध्मातताम्रमये क्वचित् ॥ क्वचिदंगारशौचमहा
धूमाकुले क्वचित् ॥ ११ ॥ क्वचिदंगारवृष्टिश्च शिलावृष्टिः सवज्रका ॥ रक्तवृष्टिः शस्त्रवृष्टिः क्वचिदुष्णांबुवर्षणं ॥ १२ ॥ क्षारकर्दमवृष्टि
श्च महानिम्नानि च क्वचित् ॥ वप्रप्ररोहणं कापि कंदरेषु प्रवेशनं ॥ १३ ॥ गाढांधकारस्तत्रास्ति दुःखारोहशिलाः क्वचित् ॥ पूयशोणित
पूर्णाश्च विषापूर्णा हृदाः क्वचित् ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥

॥ १५ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ क्षारं भस्म महानिम्नानि महद्वर्तानि वप्रप्ररोहण उच्चप्रदेशारोहणं ॥ १३ ॥ तत्र कंदरे दुःखारोहाः दुःखेनारोढुमशक्याः ॥ १४ ॥ ॥

सादृष्टासतीदुःखदाभवतीति किंवाच्यं ॥ १५ ॥ तामेव निरूपयेति शतयोजनेत्येकादशभिः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥
॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ एवं उक्तप्रकारेण बहुविधाक्लेशायस्मिन् इति कीदृशो यमलोकस्य पन्था भवति दुःखद इति प्रथमप्रश्नं समाधाय यत्र यांति-

मार्गमध्यवहात्युग्राघोरावैतरणीनदी ॥ सादृष्टादुःखदा किंवायस्यावार्ताभयावहा ॥ १५ ॥ शतयोजनविस्तीर्णा पूयशोणितवाहि
नी ॥ अस्थिवृन्दतटादुर्गामांसशोणितकर्दमा ॥ १६ ॥ अगाधादुस्तरापपैः केशशैवालदुर्गमा ॥ महाग्राहसमाकीर्णाघोरपक्षिशतैर्वृ
ता ॥ १७ ॥ आगतं पापिनं दृष्ट्वा ज्वालाधूमसमाकुला ॥ कथं ते सानदी तार्क्ष्यकटाहांतर्धृतं यथा ॥ १८ ॥ कृमिभिः संकुलाघोरैः सूची
वक्रैः समंततः ॥ वज्रतुंडैर्महागृध्रैर्वायसैः परिवारिता ॥ १९ ॥ शिशुमारैश्चमकरैर्जलौकोमत्स्यकच्छपैः ॥ अन्यैर्जलस्थजीवैश्च पूरि
तामांसभेदकैः ॥ २० ॥ पतितास्तत्प्रवाहे चक्रंदंति बहुपापिनः ॥ हाभ्रातः पुत्रतातेति प्रलपंति मुहुर्मुहुः ॥ २१ ॥ क्षुधितास्तृषिताः
पापाः पिबंति किल शोणितं ॥ सासरिद्रुधिरा पूरं वहंती फेनिलंबहु ॥ २२ ॥ महाघोरातिगर्जती दुर्निरीक्ष्याभयावहा ॥ तस्यादर्शनमा
त्रेण पापाः स्युर्गतचेतनाः ॥ २३ ॥ बहुवृश्चिकसंकीर्णा सेविता कृष्णपन्नगैः ॥ तन्मध्ये पतितानां च त्राताकोऽपि न विद्यते ॥ २४ ॥
आवर्तशतसाहस्रैः पाताले यांति पापिनः ॥ क्षणं तिष्ठंति पाताले क्षणादुपरिवर्तिनः ॥ २५ ॥ पापिनां पतनायैव निर्मिता सानदी खग ॥
नापरं दृश्यते तस्यादुस्तरा बहुदुःखदा ॥ २६ ॥ एवं बहुविधक्लेशे यममार्गेऽतिदुःखदे ॥ कोशंतश्च रुदंतश्च दुःखिता यांति पापिनः ॥ २७ ॥

यथापापा इति द्वितीयस्योत्तरमाह यावदध्यायसमाप्ति एवमिति ॥ २७ ॥

॥ ४ ॥

॥ ४ ॥

॥ ४ ॥

शस्त्राणांकुंतत्रिशूलादीनांपृष्ठतःप्रोतैरग्रैः ॥ २८ ॥ नासाग्रेत्युष्ट्रवत् ॥ २९ ॥ अयोभारचयंलोहभारसमूहम् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥
अनुतापमेवाह मयेतिसप्तभिः देहोयस्यास्तीतिदेहीस्थूलसूक्ष्मदेहाभिमानिन्जीवइत्यनुतापात्स्वयमेवात्मानं संबोध्याह मयास्थूलदेहेनदानंनदत्तंनहुतं
पाशेनयंत्रिताःकेचित्कृष्यमाणास्तथांकुशैः ॥ शस्त्राग्रैःपृष्ठतःप्रोतैर्नीयमानाश्चपापिनः ॥ २८ ॥ नासाग्रपाशकृष्टाश्चकर्णपाशैःस्तथा
परे ॥ कालपाशैःकृष्यमाणाःकाकैःकृष्यास्तथापरे ॥ २९ ॥ ग्रीवाबाहुषुपादेषुबद्धाःपृष्ठेचशृंगैः ॥ अयोभारचयंकेचिद्वहंतःपथियां
तिये ॥ ३० ॥ यमदूतैर्महाघोरैस्ताड्यमानाश्चमुद्गरैः ॥ वमंतोरुधिरंवक्रात्तदेवाश्रंतितेपुनः ॥ ३१ ॥ शोचंतेस्वानिकर्माणिग्लानिं
च्छंतिजंतवः ॥ अतीवदुःखसंपन्नाःप्रयांतियममंदिरं ॥ ३२ ॥ तथाचसत्रजन्मार्गेपुत्रपौत्रइतिब्रुवन् ॥ हाहेतिप्ररुदन्नित्यमनुतप्य
तिमंदधीः ॥ ३३ ॥ महतापुण्ययोगेनमानुषंजन्मलभ्यते ॥ तत्प्राप्यनकृतो धर्मःकीदृशं हिमयाकृतं ॥ ३४ ॥ मयानदत्तंनहुतंहुता
शनेतपोनतसंत्रिदशानपूजिताः ॥ नतीर्थसेवाविहिताविधानतोदेहिन्कचिन्निस्तरयत्त्वयाकृतम् ॥ ३५ ॥ नपूजिताविप्रगणाःसुरा
पगानचाश्रिताःसत्पुरुषानसेविताः ॥ परोपकारानकृताःकदाचनदेहिन्कचिन्निस्तरयत्त्वयाकृतम् ॥ ३६ ॥ जलाशयो नैवकृतो हि
निर्जलेमनुष्यहेतोःपशुपक्षिहेतवे ॥ गोविप्रवृत्त्यर्थमकारिनाण्वपिदेहिन्कचिन्निस्तरयत्त्वयाकृतम् ॥ ३७ ॥ ॥
चेतिअतस्त्वयाकर्तृत्वाभिमानिनाकृतंयद्विगर्हितंत्यागरूपंकर्मतत्त्वमेवनिस्तर भोक्तृत्वाभिमानिनातत्फलंभुंक्ष्वेत्यर्थः अत्रत्वयेतिलोकोक्त्यापरत्वापर
निर्देशः पौनःपुन्यंचेति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ गोविप्राणांवृत्तिराजीविका तदर्थं अणुस्वल्पमपिधनादिकंनअकारिनकृतंमयेति ॥ ३७ ॥ ॥

नित्यदानं अन्नादिकं गवाहिकं एकस्यागोरेकाहृतृप्तिजनकं तृणादि तथाह्निकमिति पाठे आह्निकं स्नानं संध्यां जपं होमं स्वाध्यायं देवतार्चनमिति श्रुत्युक्तमा
वश्यकं कर्म किंच वेदशास्त्राणामर्थं अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभमित्यादि यथार्थवचः न प्रमाणितं नास्तिकतया प्रमाणं न कृतं ज्ञस्तद्वक्ता ॥ ३८ ॥
हितं ममैव सुखदं भर्तुर्वचः गुरुणां श्वश्वादीनां उचितं गौरवं चरणसेवादिकं कापिकदाचिदपि न कृतं ॥ ३९ ॥ पतिसेवनमेव स्त्रीणां परमो धर्म इति बुद्ध्या पति
नैव सेवितः किंतु दांभिका मुंडाः सेविताः ॥ ४० ॥ तपःसेवनमेवाह मासोपवासैरिति बहुदुःखानां वैधव्यपराधीनतादीनां पूर्वजन्मनिकृतैर्विकर्मभि
न नित्यदानं न गवाहिकं कृतं न वेदशास्त्रार्थवचः प्रमाणितम् ॥ श्रुतं पुराणं न च पूजितो ज्ञो देहिन्कचिन्निस्तरयत्वया कृतम् ॥ ३८ ॥ भर्तु
र्मयानैव कृतं हितं वचः पतिव्रतं नैव कदापि पालितं ॥ न गौरवं कापिकृतं गुरुचितं देहिन्कचिन्निस्तरयत्वया कृतं ॥ ३९ ॥ न धर्मबुद्ध्या प
तिरेव सेवितो वह्निप्रवेशो न कृतो मृते पतौ ॥ वैधव्यमासाद्य तपो न सेवितं देहिन्कचिन्निस्तरयत्वया कृतं ॥ ४० ॥ मासोपवासैर्न विशो
षितं मया चांद्रायणैर्वानियमैः सविस्तरैः ॥ नारीशरीरं बहुदुःखभाजनं लब्धं मया पूर्वकृतैर्विकर्मभिः ॥ ४१ ॥ एवं विलप्य बहुशो सस्मर
न्पूर्वदैहिकं ॥ मानुषत्वं मम कुत इति कोशं प्रसर्पति ॥ ४२ ॥

निषिद्धाचरणैः मया जीवेन नारीशरीरं लब्धमित्यत्र स्थूलशरीराभिप्रायेण जीवस्योक्तिः किंच सूक्ष्मशरीराभिमानवति जीवे तु वासनानुसारेणैव पुरंजनवन्नर
नारीत्वं न तु वास्तवमिति तदुक्तं श्रीरामस्वामिना तारां प्रति न स्त्रीपुमान्वाषण्डो वा जीवः सर्वगतोऽव्ययः एक एवा द्वितीयोऽयमाकाशवदलेपक इति ॥ ४१ ॥
एवमनुतापं निरूप्य मार्गगमनं निरूपयति एवमित्यादि नदीन्यग्रोधयोः संयोगादस्य पुरस्य सौम्यत्वं रम्यत्वं चेति अन्यत्र वृक्षच्छायानतत्रास्ति न जलं दृ

श्यतेकचिदिति निरूपणादेतद्विपरीतत्वम् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ तत्रत्याः सौम्यपुरवासिनः ॥ ४६ ॥ चिरंयाहिर्वर्षपर्यंतंगच्छ ॥ ४७ ॥
हेपरलोकपांथ अध्वगानां (पान्थानां) सम्बलं (पाथेयं) बलमस्ति नान्यतरदितित्वं नो जानासि किं ज्ञातं चेत्तस्मै सम्बलाय कथं नो यतसे यत्नं (दानधर्मा
दि) न करोषीत्यर्थः कुतः हीतियतः यत्रयस्मिन्मार्गे क्रयविक्रयोपिनो भवति तेनैव मार्गेण निश्चितं तव गंतव्यमस्तीत्यतोऽत्यावश्यं कं पाथेयग्रहणमित्यर्थः ।

दशसप्तदिनान्येकोवायुवेगेन गच्छति ॥ अष्टादशे दिने तार्क्ष्यप्रेतः सौम्यपुरं व्रजेत् ॥ ४३ ॥ तस्मिन् पुरवरे रम्ये प्रेतानां च गणो महान् ॥
पुष्पभद्रानदी तत्र न्यग्रोधः प्रियदर्शनः ॥ ४४ ॥ पुरे तत्र स विश्रामं प्राप्य ते यमकिं करैः ॥ दारपुत्रादिकं सौख्यं स्मरते तत्र दुःखितः ॥ ४५ ॥
धनानि भृत्यमात्राणि सर्वं शोचति वै यदा ॥ तदा प्रेतांस्तु तत्र त्याः किं कराश्चेदमब्रुवन् ॥ ४६ ॥ कथनं कसुता जाया कसुहृत्कच बांधवाः ॥
स्वकर्मोपार्जितं भोक्ता मूढयाहि चिरं पथि ॥ ४७ ॥ जानासि संबलबलं बलमध्वगानां नो संबलाय यतसे परलोकपांथ ॥ गंतव्यमस्ति त
व निश्चितमेव तेन मार्गेण यत्र भवति क्रयविक्रयो हि ॥ ४८ ॥ आबालख्यातमार्गोऽयं नैव मर्त्यं श्रुतस्त्वया ॥ पुराणसंभवं वाक्यं किं द्विजे
भ्योऽपि न श्रुतम् ॥ ४९ ॥ एवमुक्तस्ततो दूतैस्ताज्यमानश्च मुद्गरैः ॥ निपतन्नुत्पतन्धावन्पाशैराकृष्यते बलात् ॥ ५० ॥ ॥

नो इत्यस्य मध्यमणिन्यायेन सर्वत्र सम्बन्धः ॥ ४८ ॥ बालानभिव्याप्येत्याबालं आबालं ख्यातः बाला अपि जानंतीत्यर्थः सचासौ मार्गश्चायं न श्रुतः किं
॥ ४९ ॥ ५० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

गृहात्रयोदशेहनिमार्गेव्रजति अष्टादशेहनिमार्गेव्रजति अत्रसौम्यपुरेमासिकमश्नाति त्रैपक्षिकस्यचविश्रामाभावादकथितमपिभोजनमार्गेणैवज्ञा-
तव्यं ॥ ५१ ॥ तत्रसौरिपुरेकालरूपधृक्कालोयमस्तद्रूपंधरतीतिविशेषणात् यमवज्जंगमस्यापिसौरित्वं सूरःसूर्यस्तस्यापत्यंसौरिस्तस्यपुरमतोऽस्य
सौरिपुरंनाम ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ नगेंद्रभवनं नगच्छंतितेनगाः वृक्षास्तेषांइंद्राउच्चतरवस्तेषांभवनंस्थानमतोऽस्यनगेंद्रभवनंनाम तदेवाह तत्रतत्पुर

अत्रदत्तंसुतैःपौत्रैःस्नेहाद्वाकृपयाथवा ॥ मासिकंपिंडमश्नातिततःसौरिपुरंव्रजेत् ॥ ५१ ॥ तत्रनाम्नास्तिराजावैजंगमःकालरूपधृ-
क् ॥ तद्दृष्ट्वाभयभीतोऽसौविश्रामेकुरुतेमतिम् ॥ ५२ ॥ उदकंचान्नसंयुक्तंभुंक्तेतत्रपुरेगतः ॥ त्रैपक्षिकेवैयदत्तंसतत्पुरमतिक्रमेत्
॥ ५३ ॥ ततो नगेंद्रभवनंप्रेतोयातित्वरान्वितः ॥ वनानितत्ररौद्राणिदृष्ट्वाक्रंदतिदुःखितः ॥ ५४ ॥ निर्घृणैःकृष्यमाणस्तुरुदतेचपु-
नःपुनः ॥ मासद्वयावसानेतुतत्पुरंव्यथितोव्रजेत् ॥ ५५ ॥ भुक्त्वापिंडंजलंवस्त्रंदत्तयद्वांधवैरित ॥ कृष्यमाणःपुनःपाशैर्नीयतेऽग्रे
चकिंकरैः ॥ ५६ ॥ मासेतृतीयेसंप्राप्तेप्राप्यगंधर्वपत्तनम् ॥ तृतीयमासिकंपिंडंतत्रभुक्त्वाप्रसर्पति ॥ ५७ ॥ शैलागमंचतुर्थेचमा-
सिप्राप्नोतिवैपुरं ॥ पाषाणास्तत्रवर्षतिप्रेतस्योपरिभूरिशः ॥ ५८ ॥

मार्गेमध्येचरौद्राणि असिपत्रवनानिदृष्ट्वाक्रंदति ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ गंधर्वपत्तनंयथासूर्योदयेदृश्यते तथादूरादेवदृश्यमानंसमीपगमनादृश्यंभव-
तीतिहेतोः अस्यगंधर्वनगरंनाम ॥ ५७ ॥ शैलानांपाषाणानांआगमंपतनंयस्मिन्इतिशैलागमंनाम ॥ ५८ ॥

क्रौंचं क्रुञ्चहिंसायामितिधातोर्हिंस्रजनैर्व्याप्तत्वादस्यक्रौंचपुरं नाम ॥ ५९ ॥ क्रूराणां निर्दयानां पुरमिति ॥ ६० ॥ आप्यायितः किञ्चित्तृप्तः ॥ ६१ ॥
॥ ६२ ॥ चित्र एव विचित्रः जय एव विजय इति वत्तस्य विचित्रस्य भवनं मंदिरं यत्र यस्मिन् विचित्र भवने ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ईदृशं नौकारो हणयोग्यम्

चतुर्थमासिकं पिंडं भुक्त्वा किञ्चित्सुखी भवेत् ॥ ततो याति पुरं प्रेतः क्रौंचमासेऽथ पंचमे ॥ ५९ ॥ हस्तदत्तं तदा भुंक्ते प्रेतः क्रौंचपुरे स्थितः ॥
यत्पंचमासिकं पिंडं भुक्त्वा क्रूरपुरं व्रजेत् ॥ ६० ॥ सार्धकैः पंचभिर्मसैर्न्यूनषाण्मासिकं व्रजेत् ॥ तत्र दत्तेन पिंडेन घटेनाप्यायितः स्थितः
॥ ६१ ॥ मुहूर्तार्द्धं तु विश्राम्य कंपमानः सुदुःखितः ॥ तत्पुरं तु परित्यज्य तर्जितो यमकिंकरैः ॥ ६२ ॥ प्रयाति चित्रभवनं विचित्रो नाम
मपार्थिवः ॥ यमस्यैवानुजो भ्राता यत्र राज्यं प्रशास्ति हि ॥ ६३ ॥ तं विलोक्य महाकायं यदा भीतः पलायते ॥ तदा संमुख आगत्य कै
वर्ता इदमब्रुवन् ॥ ६४ ॥ वयं ते तर्तुकामाय महावैतरणीं नदीम् ॥ नावमादाय संप्राप्ताय दिते पुण्यमीदृशम् ॥ ६५ ॥ दानं वितरणं प्रो
क्तं मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ इयं सा तीर्यते यस्मात्तस्माद्वैतरणी स्मृता ॥ ६६ ॥ यदित्वया प्रदत्ता गौस्तदानौ रूपसर्पति ॥ नान्यथेति
वचस्तेषां श्रुत्वा हादौ वैवभाषते ॥ ६७ ॥ तं दृष्ट्वा कथ्यते सा तु तां दृष्ट्वा सोऽतिक्रंदते ॥ अदत्तदानः पापात्मा तस्यामेव निमज्जति ॥ ६८ ॥

॥ ६५ ॥ तदेवाह दानमिति द्वाभ्याम् या त्वयामर्त्यलोके श्रुता सा इयं तवाग्रे वर्तमानायस्माद्वितरणाद्गोदानात्तीर्यते तस्माद्वैतोर्वैतरणीति ॥ ६६ ॥
उपसर्पति समीपे आयास्यति अन्यथा गोदानं विनानेति हादौ वैवभाषते ॥ ६७ ॥ निमज्जति निमग्नो भवति ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥

निमज्जितस्यपारप्राप्तिप्रकारमाह तन्मुखइति बडिशंमत्स्यवेधनम् ॥ ६९ ॥ षाण्मासिकंपिंडंभुक्त्वापिबुभुक्षापीडितः इत्यत्रापि तथापिनास्तिकस्ताक्ष्यं
तृप्तिंयातिनपातकी पापिनांनोपतिष्ठंतिदानंश्राद्धंजलांजलिरितिपूर्ववज्ज्ञातव्यम् ॥ ७० ॥ बहुविधाक्षुधाद्यापद्यस्मिन्नितिबह्वापदंनाम ॥ ७१ ॥ खेकचि
न्निरालंबमार्गेखगवद्गच्छन्महद्दुःखंप्राप्नोतिअतोस्यदुःखदंनाम ॥ ७२ ॥ नानागणाःक्रंदंतियस्मिन्नितिनानाक्रंदंनाम ॥ ७३ ॥ नानाप्रकारैराक्रंदंतिचते

तन्मुखेकंठकंदत्वादूतैराकाशसंस्थितैः ॥ बडिशेनयथामत्स्यस्तथापारंप्रणीयते ॥ ६९ ॥ षाण्मासिकंचयत्पिंडंतत्रभुक्त्वाप्रसर्पति ॥
मार्गेसविलपन्यातिबुभुक्षापीडितोह्यलम् ॥ ७० ॥ सप्तमेमासिसंप्राप्तेपुरंबह्वापदंव्रजेत् ॥ तत्रभुंक्तेप्रदत्तंयत्सप्तमेमासिपुत्रकैः ॥ ७१ ॥
तत्पुरंतुव्यतिक्रम्यदुःखदंपुरमृच्छति ॥ महद्दुःखमवाप्नोतिखेगच्छन्खेचरेश्वर ॥ ७२ ॥ मास्यष्टमेप्रदत्तंयत्पिंडंभुक्त्वाप्रसर्पति ॥
नवमेमासिसंपूर्णेनानाक्रंदपुरंव्रजेत् ॥ ७३ ॥ नानाक्रंदगणान्दृष्ट्वाक्रंदमानान्सुदारुणान् ॥ स्वयंचशून्यहृदयःसमाक्रंदतिदुःखितः
॥ ७४ ॥ विहायतत्पुरःप्रेतस्तर्जितोयमकिंकरीः ॥ सुतप्तभवनंगच्छेद्दशमेमासिकृच्छतः ॥ ७५ ॥ पिंडदानंजलंतत्रभुक्त्वापिनसु
खीभवेत् ॥ मासिचैकादशेपूर्णेपुरंरौद्रंसगच्छति ॥ ७६ ॥

गणाश्चतानतिदारुणान्दृष्ट्वास्वयमप्यतिदुःखितःसन्आक्रंदति ॥ ७४ ॥ परितोदावाग्निनाउपर्यगारवृष्ट्याचसुष्टुअतितसंचतद्भवनंचेतिसुतप्तभवनंनाम
॥ ७५ ॥ रौद्राणांभयंकराणांपुरमिति रौद्रपुरंनाम ॥ ७६ ॥

पयसांसंतप्तजलानावर्षणंवृष्टिर्यस्मिन्निति पयोवर्षणं नाम पुरमृच्छति ऋच्छगताविति गच्छतीत्यर्थः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ हिमादपिशतगुणेन शीतेनाढ्यं युक्तं
भवतीति शीताढ्यं नाम ॥ ७९ ॥ व्यपोहति दूरीकरोति ॥ ८० ॥ तादृशं यादृशेन एतद्दुःखं याति ॥ ८१ ॥ यमपुरयातनासान्निध्याद्बहुप्रकारं भीतिर्भयं य
स्मिन्निति बहुभीतिपुरं नाम तस्मिन्नेव हस्तमात्रं पिंडजं देहं त्यजति ॥ ८२ ॥ वायुरित्युपलक्षणं वाय्वादिसप्तदशतत्त्वात्मकलिङ्गशरीराभिमानि जीवः या

दशैकमासिकं तत्र भुंक्ते दत्तं सुतादिभिः ॥ सार्द्धं चैकादशमासि पयोवर्षणमृच्छति ॥ ७७ ॥ मेघास्तत्र प्रवर्षति प्रेतानां दुःखदायकाः ॥

न्यूनाद्विकंचयच्छाद्धं तत्र भुंक्ते सदुःखितः ॥ ७८ ॥ संपूर्णं तु ततो वर्षे शीताढ्यं नगरं व्रजेत् ॥ हिमाच्छतगुणं तत्र महाशीतं तपस्यपि

॥ ७९ ॥ शीतार्तः क्षुधितः सोऽपि वीक्षते हि दिशो दश ॥ तिष्ठते बांधवः कोऽपि यो मे दुःखं व्यपोहति ॥ ८० ॥ किं करास्ते वदं त्यत्र कते पु

ण्यं हि तादृशं ॥ भुक्त्वा च वार्षिकं पिंडधैर्यमालंबते पुनः ॥ ८१ ॥ ततः संवत्सरस्यांते प्रत्यासन्नेयमालये ॥ बहुभीतिपुरे गत्वा ह

स्तमात्रं समुत्सृजेत् ॥ ८२ ॥ अंगुष्ठमात्रो वायुश्च कर्मभोगाय खेचरः ॥ यातना देहमासाद्य सहयाम्यैः प्रयाति च ॥ ८३ ॥ और्ध्वदे

हिकदानानियैर्न दत्तानि काश्यप ॥ एवं कष्टेन ते यांति गृहीता दृढबन्धनैः ॥ ८४ ॥ धर्मराजपुरे संति चतुर्द्वाराणि खेचर ॥ तत्रायं दक्षि

णद्वारमार्गस्ते परिकीर्तितः ॥ ८५ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥

तनादेहं प्रारब्धकर्मभोगाय स्वप्नवदुत्थितं स्वसदृशशरीरं समाश्रितः सन् ॥ ८३ ॥ कीदृशो यमलोकस्य पन्थाः यत्र यांति पथेति प्रश्नस्योत्तरमुपसंहरति एव

मिति ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥

॥ ८६ ॥ इतिटीकायां द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ यातनादेहमाश्रित्य कर्मभोगाय यांति ते । इति श्रुत्वा तु गरुडो यातनामेव पृच्छति ॥ १ ॥ गत्वा यमपुरं पापायमं
दृष्ट्वा सकिंकरं । भुञ्जंति यातनामाह तृतीय इति माधवः ॥ २ ॥ आद्यंतमिति आदिमारभ्य अंतपर्यंतं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ तत्र दक्षिणद्वारे ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

अस्मिन्पथिमहाघोरे क्षुत्तृषाश्रमपीडिताः ॥ यथायांति तथा प्रोक्तं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ८६ ॥ इति श्रीगरुडपुराणे सारोद्धारे यम
मार्गनिरूपणं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ गरुड उवाच ॥ ॥ यममार्गमतिक्रम्य गत्वा पापीयमालये ॥ कीदृशीं यातनां भुं
क्ते तन्मे कथय केशव ॥ १ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ आद्यंतं च प्रवक्ष्यामि शृणुष्व विनतात्मज ॥ कथ्यमानेऽपि न रकेत्वं भविष्य
सि कं पितः ॥ २ ॥ चत्वारिंशद्योजनानि चतुर्थ्युक्तानि काश्यप ॥ बहुभीतिपुरादग्रे धर्मराजपुरं महत् ॥ ३ ॥ हाहाकारसमायुक्तं दृष्ट्वा
क्रंदति पातकी ॥ तत्क्रंदितं समाकर्ण्य यमस्य पुरचारिणः ॥ ४ ॥ गत्वा च तत्र ते सर्वे प्रतीहारं वदंति हि ॥ धर्मध्वजः प्रतीहारस्तत्र तिष्ठ
ति सर्वदा ॥ ५ ॥ स गत्वा चित्रगुप्ताय ब्रूते तस्य शुभाशुभम् ॥ ततस्तं चित्रगुप्तोऽपि धर्मराजं निवेदयेत् ॥ ६ ॥ नास्तिकायेन रास्ताक्षर्य
महापापस्ताः सदा ॥ तांश्च सर्वान्यथा योग्यं सम्यग्जानाति धर्मराट् ॥ ७ ॥ तथापि चित्रगुप्ताय तेषां पापं स पृच्छति ॥ चित्रगुप्तोऽपि स
र्वज्ञः श्रवणान्परिपृच्छति ॥ ८ ॥ श्रवणा ब्रह्मणः पुत्राः स्वर्भूपातालचारिणः ॥ दूरश्रवणविज्ञानादूरदर्शनचक्षुषः ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥

॥ ८ ॥ केतेश्रवणा इत्यपेक्षायामाह ब्रह्मणः पुत्रा इति सप्तभिः दूराच्छ्रवणे विशेषं ज्ञानं येषां ते दूरदर्शने दूरगतवस्तु प्रत्यक्षकरणे च क्षुर्येषां ते ॥ ९ ॥ ॥

पृथक् स्त्रीवाचकं आह्वयं नामयासांताः ॥ १० ॥ तेश्रवणास्ताः श्रवण्यश्चेति ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ आदित्यादयोपिनरस्यवृत्तं शुभा
शुभाचरणं जानन्ति साक्षितया पश्यन्तीत्यर्थः द्यौरन्तरिक्षं तदन्तर्ग्रहनक्षत्रादयो वा हृदयं अन्तरात्मा अहंकारादीनां देवता उभे इति संध्यभाव आर्षः धर्मः हरेर्हृदयादु
त्पन्नोयः ॥ १६ ॥ सर्वतः सर्वे ह्येते धर्मराट् चित्रगुप्तादयः तत्र स्वस्थाने स्थिता एव कायस्थं शरीरे स्थितं यत्पापं पुण्यं च तत्सर्वं पश्यन्तीत्यर्थः कायस्थमिति पाप

तेषां पत्न्यस्तथा भूताः श्रवण्यः पृथगाह्वयाः ॥ स्त्रीणां विचेष्टितं सर्वं ता विजानन्ति तत्त्वतः ॥ १० ॥ नरैः प्रच्छन्नप्रत्यक्षं यत्प्रोक्तं च कृतं च यत् ॥
सर्वमावेदयन्त्येव चित्रगुप्ताय ते च ताः ॥ ११ ॥ चारास्ते धर्मराजस्य मनुष्याणां शुभाशुभम् ॥ मनोवाक्कायजं कर्म सर्वं जानन्ति तत्त्वतः
॥ १२ ॥ एवं तेषां शक्तिरस्ति मर्त्या मर्त्याधिकारिणाम् ॥ कथयन्ति नृणां कर्म श्रवणाः सत्यवादिनः ॥ १३ ॥ व्रतैर्दानैश्च सत्योत्तयाय
स्तोषयति तान्नरः ॥ भवन्ति तस्य ते सौम्याः स्वर्गमोक्षप्रदायिनः ॥ १४ ॥ पापिनां पापकर्माणि ज्ञात्वा ते सत्यवादिनः ॥ धर्मराजपुरः
प्रोक्ता जायन्ते दुःखदायिनः ॥ १५ ॥ आदित्यचंद्रावनिलोऽनलश्च द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ॥ अहश्च रात्रिश्च उभे च संध्ये धर्मश्च जाना
ति नरस्य वृत्तम् ॥ १६ ॥ धर्मराजश्चित्रगुप्तः श्रवणाभास्करादयः ॥ कायस्थं तत्र पश्यन्ति पापं पुण्यं च सर्वशः ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥

पुण्यस्यैव विशेषणं न तु जातिपरम् ये केचिच्चित्रगुप्तं कायस्थं जातिविशेषं वदन्ति तन्न न हितस्मिन् परेलोके कश्चिज्जातिविशेषोऽस्ति तत्र त्वेका देवजातिरेव य
दि जातिविशेषश्चेत्तदा तु कायस्थः पश्यति इत्येव पाठः स्यात् स तु कस्मिन्नपि पुस्तके नास्ति अतो यदनवद्यन्तं तज्ज्ञातव्यमिति किंच चित्रगुप्तस्य द्वादशपुत्राः
सन्ति तेषां वंशोद्भवा इमे भूमिस्थापि कायस्था भवन्ति इत्यपि बहुमुखगतकथानकं भवति तद्गन्थांतरे लोकव्यवहारे वा यदि भवति चेति तदा भवतु नाम अत्रापि ममना

ग्रहइति ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ तदंतिकेयमसमीपेचित्रगुप्तोऽपिभीषणोभयंकरएवास्ति नतुकुंडलालंकृतइति ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

एवंसुनिश्चयंकृत्वापापिनांपातकंयमः ॥ आहूयतान्निजंरूपंदर्शयत्यतिभीषणम् ॥ १८ ॥ पापिष्ठास्तेप्रपश्यंतियमरूपंभयंकरम् ॥
 दंडहस्तंमहाकायंमहिषोपरिसंस्थितम् ॥ १९ ॥ प्रलयांबुदनिर्घोषंकजलाचलसन्निभम् ॥ विद्युत्प्रभायुधैर्भीमंद्वात्रिंशद्भुजसंयुतम्
 ॥ २० ॥ योजनत्रयविस्तारंवापीतुल्यविलोचनम् ॥ दंष्ट्राकरालवदनंरक्ताक्षंदीर्घनासिकम् ॥ २१ ॥ मृत्युज्वरादिभिर्युक्तश्चित्रगु
 प्तोऽपिभीषणः ॥ सर्वेदूताश्चगर्जंतियमतुल्यास्तदंतिके ॥ २२ ॥ तंदृष्ट्वाभयभीतस्तुहाहेतिवदतेखलः ॥ अदत्तदानःपापात्माकंपते
 क्रंदतेपुनः ॥ २३ ॥ ततोवदतितान्सर्वान्क्रंदमानांश्चपापिनः ॥ शोचतःस्वानिकर्माणिचित्रगुप्तोयमाज्ञया ॥ २४ ॥ भोभोःपापा
 दुराचाराअहंकारप्रदूषिताः ॥ किमर्थमर्जितंपापंयुष्माभिरविवेकिभिः ॥ २५ ॥ कामक्रोधाद्यदुत्पन्नंसंगमेनचपापिनाम् ॥ तत्पापं
 दुःखदंमूढाःकिमर्थंचरितंजनाः ॥ २६ ॥ कृतवंतःपुरायूयंपापान्यत्यंतहर्षिताः ॥ तथैवयातनाभोग्याःकिमिदानींपराङ्मुखाः ॥ २७ ॥
 कृतानियानिपापानियुष्माभिःसुबहून्यपि ॥ तानिपापानिदुःखस्यकारणंचनवंचना ॥ २८ ॥ मूर्खेपिपंडितेवापिदरिद्रेवाश्रियान्वि
 ते ॥ सबलेनिर्बलेवापिसमवर्तीयमःस्मृतः ॥ २९ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ तथैवात्यंतहर्षेणैवभोग्याभोक्तुंयोग्याएव ॥ २७ ॥ २८ ॥ संभावितानांपापापराधंराजवद्धर्मराडपिक्षमते अप्रतिष्ठितंमामेवमारयति
 इतिमामंस्थाइत्याह मूर्खेपीति ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ चौरौयथाचौर्यैकर्मणिज्ञातेसतिसुनिश्चलोभवति तद्वदित्यर्थः शास्तिप्रायश्चित्तरूपांयातनाम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तत्रनरकतटे ॥ ३४ ॥

चित्रगुप्तस्येतिवाक्यंश्रुत्वातेपापिनस्तदा ॥ शोचंतःस्वानिकर्माणितूष्णींतिष्ठंतिनिश्चलाः ॥ ३० ॥ धर्मराजोऽपितान्दृष्ट्वाचोरवन्नि
श्चलान्स्थितान् ॥ आज्ञापयतिपापानांशास्तिचैवयथोचिताम् ॥ ३१ ॥ ततस्तेनिर्दयादूतास्ताडयित्वावदंतिच ॥ गच्छपापिन्म
हाघोरान्नरकानतिभीषणान् ॥ ३२ ॥ यमाज्ञाकारिणोदूताःप्रचंडचंडकादयः ॥ एकपाशेनतान्बद्धानयंतिनरकान्प्रति ॥ ३३ ॥
तत्रवृक्षोमहानेकोज्वलदग्निसमप्रभः ॥ पंचयोजनविस्तीर्णएकयोजनमुच्छ्रितः ॥ ३४ ॥ तद्वृक्षेशृंगलैर्बद्धाधोमुखंताडयंतिते ॥
रुदंतिज्वलितास्तत्रतेषांत्रातानविद्यते ॥ ३५ ॥ तस्मिन्वैशाल्मलीवृक्षेलंबंतेऽनेकपापिनः ॥ क्षुत्पिपासापरिश्रान्तायमदूतैश्चताडिताः
॥ ३६ ॥ क्षमध्वंभोऽपराधमेकृतांजलिपुटइति ॥ विज्ञापयंतितान्दूतान्पापिष्ठास्तेनिराश्रयाः ॥ ३७ ॥ पुनःपुनश्चतेदूतैर्हन्यंतेलोह
यष्टिभिः ॥ मुद्गरैस्तोमरैःकुंतैर्गदाभिर्मुसलैर्भृशम् ॥ ३८ ॥ ताडनाच्चैवनिश्चेष्टामूर्च्छिताश्चभवंतिते ॥ तथानिश्चेष्टितान्दृष्ट्वाकिंकरा
स्तेवदंतिहि ॥ ३९ ॥ भोभोपापादुराचाराःकिमर्थदुष्टचेष्टितम् ॥ सुलभानिनदत्तानिजलान्यन्यान्यपिक्वचित् ॥ ४० ॥ ग्रासार्ध
मपिनोदत्तंनश्ववायसयोर्बलिम् ॥ नमस्कृतानातिथयोनकृतंपितृतर्पणम् ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥

अधोमुखंबद्धा ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ दुष्टचेष्टितंदुष्टाचरणंकिमर्थकृतमितिशेषः ॥ ४० ॥ बलिमितिवैश्वदेवादिकमप्यकृतमित्यर्थः ॥ ४१ ॥

केचित्त्वयातुयातनानिर्वर्तकं यमचित्रगुप्तयोर्ध्यानं मंत्रजपंचापिनकृतमित्याहुः यमस्येति ध्यानमंत्रौ मंत्रमहोदधावुक्तौ तद्यथा— पाथः संयुतमेघसन्निभतनुः प्रद्योतनस्यात्मजो नृणां पुण्यकृतां शुभावहवपुः पापीनीयसांदुःखकृत् । श्रीमान्दक्षिणदिक्पतिर्महिषगोभूषांबरालंकृतो ध्येयः संयमनीपतिः पितृगणस्वामी यमो दंडभृत् ॥ १ ॥ अभ्यस्तोऽयं महामंत्रः सकलार्पादिनाशनः । नरकाप्राप्तिकृद्वास्याद्यमभीतिनिवर्तक इति ॥ २ ॥ किरीटोज्ज्वलं वस्त्रभूषाभिरामं विचित्रास

यमस्य चित्रगुप्तस्य नकृतं ध्यानमुत्तमम् ॥ ■ न जप्तश्च तयोर्मंत्रो न भवेद्येन यातना ॥ ४२ ॥ नापि किंचित्कृतं तीर्थं पूजितानैव देवताः ॥ गृहाश्रमस्थितेनापि हंतकारोऽपि नो धृतः ॥ ४३ ॥ शुश्रूषिताश्च नो संतो भुंक्त्वपापफलं स्वकम् ॥ यतस्त्वं धर्महीनोऽसिततः संताड्यते शुभम् ॥ ४४ ॥ क्षमापराधं कुरुते भगवान् न हरिरीश्वरः ॥ वयंतु सापराधानां दंडदाहितदाज्ञया ॥ ४५ ॥ एवमुक्त्वा च ते दूतानि र्दयं ताडयंति तान् ॥ ज्वलदंगारसदृशाः पतितास्ताडनादधः ॥ ४६ ॥ पतनात्तस्य पत्रैश्च गात्रच्छेदो भवेत्ततः ॥ तानधः पतितान् श्वानो भक्षयंति रुदंतिते ॥ ४७ ॥ रुदंतस्ते ततो दूतैर्मुखमापूर्य रेणुभिः ॥ निबध्य विविधैः पाशैर्हन्यंते केऽपि मुद्गरैः ॥ ४८ ॥ पापिनः केऽपि भिद्यंते क्रकचैः काष्ठवद्विधा ॥ क्षिप्त्वा चान्येधरापृष्ठे कुठारैः खंडशः कृताः ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥

नासीनमिंदुप्रभास्यं । नृणां पापपुण्यानि पत्रेलिखंतं भजे चित्रगुप्तं सखायं यमस्य ॥ ३ ॥ सिद्धमंत्रमिमं पुंसां जपतां चित्रगुप्तकः । प्रसन्नो गणयेत्पुण्यं पापं नैव कदाचनेति ॥ ४ ॥ अत्र रहस्यत्वात् मंत्रौ न लिखितौ नौतौ गुरुमुखाज्ज्ञातव्यौ ॥ ४२ ॥ नो धृतः न निष्कासितः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ क्षमध्वं भोऽपराधं मे एतस्योत्तरमाह अपराधे क्षमा इति क्षमापराधं तु हरिः कुरुते तदग्रे इदं दं किमर्थं नोक्तं यत्रानंतापराधानां क्षमास्यादिति भावः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥

अवटेगर्तेऽर्द्धखात्वाकटिपर्यंतरजोभिः पूरयित्वा दृढलक्ष्यं कृत्वेत्यर्थः ॥ ५० ॥ उल्मुकैर्ज्वलत्काष्ठैश्च परीतः समंताद्दृष्टयित्वा भृशमत्यंतं ते ध्मायंते भस्त्राभिर्धमं
ते ॥ ५१ ॥ वटो वटकस्तद्वत्प्रक्षिप्यंते ॥ ५२ ॥ शलाकया ऊर्ध्वाधो मुखं क्रियंते ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ आमिषगृध्रुभिर्मांसलुब्धैः शिरोदेशे मस्तके शिरो
देशे इति पाठेनाडीस्थाने अत्र काका वज्रतुंडैर्मस्तकं विदार्य नाडीं चोत्पाद्य तदंतर्गतमज्जां मांसं च भक्षयंतीत्यर्थः किंच नेत्रे चापि निष्कुप्यंते ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

अर्द्धखात्वा वटे केचिद्विद्यंते मूर्ध्नि सायकैः ॥ अपरे यंत्रमध्यस्थाः पीड्यंते चेक्षुः दंडवत् ॥ ५० ॥ केचित्प्रज्वलमानैस्तु सांगारैः परितो भृ
शम् ॥ उल्मुकैर्वेष्टयित्वा च ध्मायंते लोहपिंडवत् ॥ ५१ ॥ केचिद्धृतमये पाके तैलपाके तथा परे ॥ कटाहक्षिप्तवटवत्प्रक्षिप्यंते यतस्ततः
॥ ५२ ॥ केचिन्मत्तगजेंद्राणां क्षिप्यंते पुरतः पथि ॥ बद्धाहस्तौ च पादौ च क्रियंते केऽप्यधोमुखाः ॥ ५३ ॥ क्षिप्यंते केपि कूपेषु पात्यंते के
पि पर्वतात् ॥ निमग्नाः कृमिकुंडेषु तु द्यंते कृमिभिः परे ॥ ५४ ॥ वज्रतुंडैर्महाकाकैर्गृध्रैरामिषगृध्रुभिः ॥ निष्कुप्यंते शिरोदेशे नेत्रे वास्ये
च चंचुभिः ॥ ५५ ॥ ऋणं वै प्रार्थयंत्यन्ये देहि देहि धनं मम ॥ यमलोके मया दृष्टो धनं मे भक्षितं त्वया ॥ ५६ ॥ एवं विवदमानानां पापि
नानरकालये ॥ छित्त्वा संदंशकैर्दूता मांसखंडान् ददंति च ॥ ५७ ॥ एवं संताड्य तान् दूताः संकृष्य यमशासनात् ॥ तामिस्रादिषु घोरेषु
क्षिप्यंते नरकेषु च ॥ ५८ ॥ नरकादुःखबहुलास्तत्र वृक्षसमीपतः ॥ तेष्वस्ति यन्महदुःखं तद्वाचामप्यगोचरम् ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥

॥ ५७ ॥ यथानृपस्याधिकारिणः प्रथमं सापराधं संताड्य पश्चात्कारागारे नृपाज्ञया प्राक्षिपंति तद्वदत्रापीत्याह एवमिति ॥ ५८ ॥ अगोचरं वर्णयितुमशक्यं
स्वभोगवेद्यत्वादतः किं वर्णयामीति ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥

धौरेयाःप्रधानाअतिदुःखदाइत्यर्थः ॥ ६० ॥ तानेवाह तामिस्रइतित्रिभिः ग्रंथविस्तरभयान्नामनिरुक्तिर्नकृता ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ नानाप्रकाराणां
 पापानांविपाकाःफलरूपाश्चेति ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ मिथःसंगेनपरस्परासक्त्या ॥ ६६ ॥ यातनामुपसंहरति एवमिति उभयंकुटुंबंस्वदेहंच प्रेत्यपरलोके ॥
 ॥ ६७ ॥ उपार्जितंधनंभुंजंतिबहवः कर्तैवतुनरकंयातीत्याह एकइति भूतद्रोहेणयद्भृतंपोषितंतदिदंकलेवरंस्थूलशरीरंइहैवहित्वाकुशलादितरत्पापंतदे
 चतुराशीतिलक्षाणिनरकाःसंतिखेचर ॥ तेषांमध्येघोरतमाधौरेयास्त्वेकविंशतिः ॥ ६० ॥ तामिस्रोलोहशंकुश्चमहारौरवशाल्मली ॥
 रौरवःकुड्मलःकालसूत्रकःपूतिमृत्तिकाः ॥ ६१ ॥ संघातोलोहितोदश्चसविषःसंप्रतापनः ॥ महानिरयकाकोलौसंजीवनमहापथौ
 ॥ ६२ ॥ अवीचिरंधतामिस्रःकुंभीपाकस्तथैवच ॥ संप्रतापननामैकस्तपनस्त्वेकविंशतिः ॥ ६३ ॥ नानापीडामयाःसर्वेनानाभे
 दैःप्रकल्पिताः ॥ नानापाकविपाकाश्चकिंकरौघैरधिष्ठिताः ॥ ६४ ॥ एतेषुपतितामूढाःपापिष्ठाधर्मवर्जिताः ॥ तत्रभुंजंतिकल्पां
 तेतास्तानरकयातनाः ॥ ६५ ॥ यास्तामिस्रांधतामिस्रारौरवाद्याश्चयातनाः ॥ भुंक्तेनरोवानारीवामिथःसंगेननिर्मिताः ॥ ६६ ॥
 एवंकुटुंबंविभ्राणउदरंभरणेववा ॥ विसृज्येहोभयंप्रेत्यभुंक्तेतत्फलमीदृशम् ॥ ६७ ॥ एकःप्रपद्यतेध्वांतंहित्वेदंस्वंकलेवरम् ॥ कुश
 लेतरपाथेयोभूतद्रोहेणयद्भृतम् ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ६९ ॥
 वपाथेयंभोग्यंयस्यसकतैवध्वांतंअंधंतमः नरकंप्रपद्यतेनतुभोक्ताः तथाचस्मृतिः देशग्रामकुलानिस्युर्भोगभांजिकृतादिषु । कलौतुकेवलंकर्ताफलभु-
 क्पुण्यपापयोरिति ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ६९ ॥

ननुपापमेवविहायकिंनगच्छेत्तत्राह दैवेनेति तस्यकुटुंबपोषस्यशमलंपापंदैवेनईश्वरेणप्रापितंभुंक्ते अतःपापत्यागेनस्वतंत्रइतिभावः ॥ ६९ ॥ ननुकुटुं
बपोषणंतुविहितमेवतत्राह केवलेनअधर्मेणइति तमसोनरकस्यचरमंपदंअंतिमस्थानंमहदुःखप्रदमित्यर्थः ॥ ७० ॥ पुनर्मनुष्यशरीरप्राप्तिकारणमाह
नरलोकस्यमनुष्यदेहप्राप्तेरधस्तादर्वाग्यावत्योयातनाः आदिशब्देनसूकरादियोनयोयास्ताः सर्वाःक्रमेणसंप्राप्यभोगेनक्षीणपापःशुचिः सन् अत्रपुनर्न
दैवेनासादितंतस्यशमलेनिरयेपुमान् ॥ भुंक्तेकुटुंबपोषस्यहतद्रव्यइवातुरः ॥ ६९ ॥ केवलेनह्यधर्मेणकुटुंबभरणोत्सुकः ॥ यातिजी
वोऽधतामिसंचरमंतमसःपदम् ॥ ७० ॥ अधस्तान्नरलोकस्ययावतीर्यातनादयः ॥ क्रमशःसमनुक्रम्यपुनरत्राव्रजेच्छुचिः ॥ ७१ ॥
इतिश्रीगरुडपुराणसारोद्धारेयमयातनानिरूपणंनामतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ गरुडउवाच ॥ ॥ कैर्गच्छंतिमहामार्गेवैतरण्यां
पतंतिकैः ॥ कैःपापैर्नरकेयांतितन्मेकथयकेशव ॥ १ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ सदैवाकर्मनिरताःशुभकर्मपराङ्मुखाः ॥
नरकान्नरकंयांतिदुःखादुःखंभयाद्भयम् ॥ २ ॥ धर्मराजपुरेयांतित्रिभिर्द्वारैस्तुधार्मिकाः ॥ पापास्तुदक्षिणद्वारमार्गेणैवव्रजंतितत् ॥
॥ ३ ॥ अस्मिन्नेवमहादुःखेमार्गेवैतरणीनदी ॥ तत्रयेपापिनोयांतितानहंकथयामिते ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥
रत्वंप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ७१ ॥ इतिटीकायांतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ पापान्येवमनुष्याणांयातनादुःखदानिच । इतिश्रुत्वातुगरुडःपापान्येवविपृच्छति ॥ १ ॥
शास्त्रेषुबहुधाप्रोक्तंनरकप्रदपातकम् । तस्यसारंसमुद्धृत्यचतुर्थेप्राहमाधवः ॥ २ ॥ कैरिति ॥ १ ॥ अत्रदुःखस्यानंतरंसुखमित्यागमापायित्वंन किंतु
पापिनांदुःखभयानंतरंदुःखभयमेवेतिनिरूपयन् श्रीभगवानुवाच सदैवेति ॥ २ ॥ तत्पुरंप्रति ॥ ३ ॥ अस्मिन्दक्षिणमार्गे ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥

ब्रह्मघ्नाइत्यादिपदानांगच्छंतियममार्गेहीत्यष्टमेनसंबंधः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ दोषानेवगृह्णाति गुणानांश्लाघांनकरोति मत्सरास्तदुत्कर्षमसहमानाः

ब्रह्मघ्नाश्चसुरापाश्चगोघ्नावाबालघातकाः ॥ स्त्रीघातीगर्भपातीचयेचप्रच्छन्नपापिनः ॥ ५ ॥ येहरंतिगुरोर्द्रव्यंदेवद्रव्यंद्विजस्यवा ॥ स्त्रीद्रव्यहारिणोयेचबालद्रव्यहराश्चये ॥ ६ ॥ येऋणंनप्रयच्छंतियेवैन्यासापहारकाः ॥ विश्वासघातकायेचसविषान्नेनमारकाः ॥ ७ ॥ दोषग्राहीगुणाश्लाघीगुणवत्सुसमत्सराः ॥ नीचानुरागिणोमूढाःसत्संगतिपराङ्मुखाः ॥ ८ ॥ तीर्थसज्जनसत्कर्मगुरुदेवविनिंदकाः ॥ पुराणवेदमीमांसान्यायवेदांतदूषकाः ॥ ९ ॥ हर्षितादुःखितंदृष्ट्वाहर्षितेदुःखदायकाः ॥ दुष्टवाक्यस्यवक्तारोदुष्टचित्ताश्चयेसदा ॥ १० ॥ नशृण्वंतिहितंवाक्यंशास्त्रवार्ताकदापिन ॥ आत्मसंभाविताःस्तब्धामूढाःपंडितमानिनः ॥ ११ ॥ एतेचान्येचबहवःपापिष्ठाधर्मवर्जिताः ॥ गच्छंतियममार्गेहिरोदमानादिवानिशम् ॥ १२ ॥ यमदूतैस्ताड्यमानायांतिवैतरणींप्रति ॥ तस्यांपतंतियेपापास्तानहंकथयामिते ॥ १३ ॥ मातरंयेऽवमन्यंतेपितरंगुरुमेवच ॥ आचार्यंचापिपूज्यंचतस्यांमज्जंतितेनराः ॥ १४ ॥ पतिव्रतांसाधुशीलांकुलीनांविनयान्विताम् ॥ स्त्रियंत्यजंतियेद्वेषाद्वैतरण्यांपतंतिते ॥ १५ ॥ सतांगुणसहस्रेषुदोषानारोपयंतिये ॥ तेष्ववज्ञांचकुर्वंतिवैतरण्यांपतंतिते ॥ १६ ॥

॥ ६ ॥

॥ ६ ॥

नीचेष्वेव अनुरागः स्नेहो येषाम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ ६ ॥

॥ ६ ॥

शीतलाछायायस्मिन्निति शीतलच्छायं वनंतस्मिन्नितिकटाक्षः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ यावदाभूतसंप्लवं महाप्रलयपर्यंतं कुलालाग्निकुण्डे
घटवत्पच्यंते ॥ ५९ ॥ ननु दिनांते ब्रह्मणः प्रोक्तो नाशो लोकत्रयस्य वै । परार्धद्वितीयांतेऽपि ब्रह्मांडस्यापि संक्षयः ॥ १ ॥ इति पुराणवचनात् कथं महाप्रलयप
र्यंतं पापिनां नरके निवासो भवति ब्रह्मणो दिनांते एव तेषां विनाशः स्यादिति चेत्तत्राह तस्येति ते पापिनः पुनरुत्पत्तिसमये तत्र नरकेष्वेव उत्पद्यंते तस्य पापस्य अ
क्षयं फलं भुंजंति तदुक्तं बृहन्नारदीये । निर्गुणोऽपि निरानंदः सर्वात्मा सर्वभावनः ॥ चराचरात्मकं विश्वं यथा पूर्वमकल्पयत् ॥ स्थावराद्याश्च विप्रेन्द्राय त्रयत्रव्यव
खड्गतीक्ष्णैश्च तत्पत्रैर्गात्रच्छेदो यदा भवेत् ॥ तदोचुः शीतलच्छाये सुखनिद्रां कुरुष्व भोः ॥ ५४ ॥ पानीयं पातु मिच्छन् वै तृषा तों यदिया
चते ॥ पानार्थं तैलमत्युष्णं तदा दूतैः प्रदीयते ॥ ५५ ॥ पीयतां भुज्यतां पानमन्नमूचुस्तदेतिते ॥ पीतमात्रेण ते नैव दग्धां त्रानिपतंति
ते ॥ ५६ ॥ कथंचित् पुनरुत्थाय प्रलपंति सुदीनवत् ॥ विवशा उच्छ्वसंतश्च ते वक्तुमपि नाशकन् ॥ ५७ ॥ इत्येवं बहुशस्ताक्षर्यातनाः
पापिनां स्मृताः ॥ किमेतैर्विस्तरात् प्रोक्तैः सर्वशास्त्रेषु भाषितैः ॥ ५८ ॥ एवं वै क्लिश्यमानास्ते नरानार्यः सहस्रशः ॥ पच्यंते नरके घोरे या
वदाभूतसंप्लवम् ॥ ५९ ॥ तस्याक्षयं फलं भुक्त्वा तत्रैवोत्पद्यते पुनः ॥ यमाज्ञायामर्ही प्राप्य भवंति स्थावरादयः ॥ ६० ॥
स्थिताः ॥ तस्मात्कृतानां पापानां पुण्यानां चैव सत्तमाः ॥ अवश्यमेव भोक्तव्यं सर्वथा ह्यक्षयं फलं ॥ नाभुक्तं क्षीयते कर्म कल्पकोटिशतैरपीति ॥ स्मृतिश्च नि
शांते पुनरुत्थाय प्रलये यल्लयंगतम् ॥ ब्रह्मा जगत्रयं सर्वं यथा पूर्वमकल्पयदिति ॥ श्रुतिश्च धाता यथा पूर्वमकल्पयत् दिवं च पृथिवीं चांतरिक्षमथोस्वरिति अतः
स्वर्गनरकस्थाः स्वस्वस्थानेष्वेवोत्पद्य शुभाशुभकर्मफलमक्षयमेव भुंजंतीत्यर्थः ॥ ६० ॥

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ इतिटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ श्रुत्वाचपापचिह्नानिगलत्कुष्ठादिकानिच ॥ इदानींगरुडस्तानियथापापंविपृच्छति
 ॥ १ ॥ मनुजैःपातकंकर्मकृतंयत्पूर्वजन्मनि ॥ हरिस्तत्सूचकान्याहपापचिह्नानिपंचमे ॥ २ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ पुलिंदोभिह्रुःअगम्यास्वगोत्रजा दुश्चर्मा
 वृक्षगुल्मलतावल्लीगिरयश्चतृणानिच ॥ स्थावराइतिविख्यातामहामोहसमावृताः ॥ ६१ ॥ कीटाश्चपशवश्चैवपक्षिणश्चजलेचराः ॥ च
 तुरशीतिलक्षेषुकथितादेवयोनयः ॥ ६२ ॥ एताःसर्वाःपरिभ्रम्यततोयांतिमनुष्यताम् ॥ मानुषेऽपिश्चपाकेषुजायंतेनरकागताः ॥
 तत्रापिपापचिह्नैस्तेभवंतिबहुदुःखिताः ॥ ६३ ॥ गलत्कुष्ठाश्चजन्मांधामहारोगसमाकुलाः ॥ भवंत्येवंनरानार्यःपापचिह्नोपलक्षिताः
 ॥ ६४ ॥ इतिश्रीगरुडपुराणसारोद्धारेनरकप्रदपापचिह्ननिरूपणोनामचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ गरुडउवाच ॥ ॥ येनयेन
 चपापेनयद्यच्चिह्नंप्रजायते ॥ यांयांयोनिंचगच्छंतितन्मेकथयकेशव ॥ १ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ यैःपापैर्यातियांयोनिंपापिनो
 नरकागताः ॥ येनपापेनयच्चिह्नंजायतेममतच्छृणु ॥ २ ॥ ब्रह्महाक्षयरोगीस्याद्दोघ्नःस्यात्कुञ्जकोजडः ॥ कन्याघातीभवेत्कुष्ठीत्रयश्चां
 डालयोनिषु ॥ ३ ॥ स्त्रीघातीगर्भपातीचपुलिंदोरोगवान्भवेत् ॥ अगम्यागमनात्पंडोदुश्चर्मागुरुतल्पगः ॥ ४ ॥ मांसभोक्तातिरक्तां
 गःश्यावदंतस्तुमद्यपः ॥ अभक्ष्यभक्षकोलौल्याद्ब्राह्मणःस्यान्महोदरः ॥ ५ ॥ ॥ ॥

गजचर्मा गुरुतल्पगः गुरुकुलस्त्रीकामुकः ॥ ४ ॥ अतिरक्तांगःकुष्ठविशेषः श्यावदंतःस्वभावतःकृष्णदंतः शावदंतइतिपाठेतुशावाअतिसूक्ष्मा
 भोजनेबहुदुःखदादंतायस्येतिशावदंतः श्यावदंतैस्तुकिंचिद्दुःखानुभवोनास्ति अतःपापचिह्नानामतिदुःखप्रदत्वाच्छावदंतः इत्येवयुक्तम् लौल्याद

जितेंद्रियत्वात् महोदरः जलोदररोगी ॥ ५ ॥ ६ ॥ अपस्मारी मृगीरोगी ॥ ७ ॥ ८ ॥ पादेनताडनात्खंजः पञ्चामाघातात्पंगुः गद्गदः अस्फुट
वक्ता तस्यानृतवादस्य श्रोता ॥ ९ ॥ पलविक्रेता मांसविक्रयी ॥ १० ॥ कुनखी निसर्गतः कुत्सितनखः कुष्ठिसदृशः ॥ ११ ॥ आखुर्मूषकः धान्यं

अदत्वामिष्टमश्नातिसभवेद्द्वलगंडवान् ॥ श्राद्धेऽन्नमशुचिंदत्वाचित्रकुष्ठी प्रजायते ॥ ६ ॥ गुरोर्गर्वेणावमानादपस्मारी भवेन्नरः ॥
निंदको वेदशास्त्राणां पांडुरोगी भवेद्भुवम् ॥ ७ ॥ कूटसाक्षी भवेन्मूकः काणः स्यात्पंक्तिभेदकः ॥ अनोष्ठः स्याद्विवाहघ्नो जन्मांधः पुस्त
कंहरेत् ॥ ८ ॥ गोब्राह्मणपदाघातात्खंजः पंगुश्च जायते ॥ गद्गदो नृतवादी स्यात्तच्छ्रोता बधिरो भवेत् ॥ ९ ॥ गरदः स्याज्जडो नमत्तः
खल्वाटोऽग्निप्रदायकः ॥ दुर्भगः पलविक्रेतारोगवान्परमांसभुक् ॥ १० ॥ हीनजातौ प्रजायेत रत्नानामपहारकः ॥ कुनखी स्वर्णहर्ता
स्याद्धातुमात्रहरोऽधनः ॥ ११ ॥ अन्नहर्ता भवेदाखुः शलभो धान्यहारकः ॥ चातको जलहर्ता स्याद्विषहर्ता च वृश्चिकः ॥ १२ ॥ शा
कंपत्रं शिखी हत्वा गंधां लुच्छुंदरी शुभान् ॥ मधुदंशः पलंगृध्रो लवणं च पिपीलिका ॥ १३ ॥ तांबूलफलपुष्पादिहर्ता स्याद्दानरो वने ॥
उपानतृणकार्पासहर्ता स्यान्मेषयोनिषु ॥ १४ ॥ ॥ ॥ ॥

सतुषान्नं ॥ १२ ॥ शाकंहत्वा शिखी मयूरः स्यात् हल्लेलेतस्य सर्वत्र संबंधः शुभान्मृगमदादीन् गंधान् हत्वा लुच्छुंदरी स्यात् भाषायां (चामचेड) इति
मधुहत्वा दंशः मधुमक्षिका स्यात् ॥ १३ ॥ १४ ॥ ॥ ॥

रौद्रेण हिंसा कर्मणा उपजीविकाकर्ता सार्थान्यात्रिकजनसमूहान् ॥ १५ ॥ १६ ॥ विश्वं सर्वजातीयं प्राणिजातं देवादेवतायस्मिंस्तद्विश्वेदेवं स्वार्थे तद्धितः वैश्वदेवं नाम कर्म तदकर्तारः सर्वेषां कुलालरजकादीनामप्यन्नं भक्षयंतिते सर्वभक्षाः गणान्नं गणिकान्नं च भुक्त्वा चांद्रायणं चरेदिनिषेधात् सर्वं अभक्ष्यमपि भक्षयंतीति वा अशुचि हेयोपादेयपरीक्षामकृत्वा ये भुंजंतितेऽपि ॥ १७ ॥ १८ ॥ अयाज्या न याजयितुमनर्हान् पतितयवनादीन् याजयतीति अ

यश्च रौद्रोपजीवी च मार्गे सार्थान्विलुंपति ॥ मृगयाव्यसनीयस्तुच्छागः स्यादधिकगृहे ॥ १५ ॥ यो मृतो विषपानेन कृष्णसर्पो भवेद्गिरौ ॥ निरंकुशस्वभावः स्यात्कुंजरो निर्जने वने ॥ १६ ॥ वैश्वदेवमकर्तारः सर्वभक्षाश्च ये द्विजाः ॥ अपरीक्षितभोक्तारो व्याघ्राः स्युर्निर्जने वने ॥ १७ ॥ गायत्रीं न स्मरेद्यस्तु यो न संव्यामुपासते ॥ अंतर्दुष्टो बहिःसाधुः स भवेद्ब्राह्मणो बकः ॥ १८ ॥ अयाज्यं याजको विप्रः स भवेद्ब्रामसूकरः ॥ खरो वै बहुयाजित्वात्काको निर्मत्रभोजनात् ॥ १९ ॥ पात्रे विद्यामदाता च बलीवर्द्धो भवेद्द्विजः ॥ गुरुसेवामकर्ता च शिष्यः स्याद्गोखरः पशुः ॥ २० ॥ गुरुं हुंकृत्य तु कृत्य विप्रं निर्जित्य वा दतः ॥ अरण्ये निर्जले देशे जायते ब्रह्मराक्षसः ॥ २१ ॥ प्रतिश्रुतं द्विजे दानमदत्त्वा जंबुको भवेत् ॥ सतामसत्कारकरः फेत्कारोऽग्निमुखो भवेत् ॥ २२ ॥ ॥ ॥

याच्ययाचक इति पाठेऽप्ययमेवार्थः बहून् दक्षिणालोभेन याजयतीति बहुयाजीतस्य भावस्तत्त्वं तस्मात् निर्मत्रं अमृतोपस्तरणादिमंत्रं विना आसं त्रणं रहितं वा ॥ १९ ॥ २० ॥ हुंतुं कृत्य गुरुमवज्ञायेत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ ॥ ॥

मित्रधुकुमित्रद्रोहीगिरौगृध्रः क्रयेव्यवहारेपरीवादान्निदनात् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ भर्त्सतेधिक्करोति ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ अप्राप्तयौवना

मित्रधुगिरिगृध्रः स्यादुलूकः क्रयवंचनात् ॥ वर्णाश्रमपरीवादात्कपोतो जायते वने ॥ २३ ॥ आशाच्छेदकरोयस्तु स्नेहच्छेदकरस्तु
यः ॥ यो द्वेषात्स्त्रीपरित्यागी चक्रवाकश्चिरं भवेत् ॥ २४ ॥ मातापितृगुरुद्वेषी भगिनीभ्रातृवैरकृत् ॥ गर्भे यो नौ विनष्टः स्याद्यावद्योनि
सहस्रशः ॥ २५ ॥ श्वश्र्वोर्गालिप्रदानारी नित्यं कलहकारिणी ॥ सा जलौकाचयूका स्याद्भर्त्सितं भर्त्सते च या ॥ २६ ॥ स्वपतिं च परि
त्यज्य परपुंसानुवर्तिनी ॥ बलुली गृहगोधा स्याद्विमुखी वाथ सर्पिणी ॥ २७ ॥ यः स्वगोत्रोपघाती च स्वगोत्रस्त्रीनिषेवणात् ॥ तरक्षुः
शलको भूत्वा ऋक्षयोनिषु जायते ॥ २८ ॥ तापसी गमनात्कामी भवेन्मरुपिशाचकः ॥ अप्राप्तयौवनासंगाद्भवेदजगरो वने ॥ २९ ॥
गुरुदाराभिलाषी च कृकला सो भवेन्नरः ॥ राज्ञी गत्वा भवेद्दुष्टो मित्रपत्नी च गर्दभः ॥ ३० ॥ गुदगोविद्धराहः स्याद्दृषः स्याद्दृषलीपतिः ॥
महाकामी भवेद्यस्तु स्यादश्वः कामलंपटः ॥ ३१ ॥ मृतस्यैकादशाहंतुभुंजानः श्वा विजायते ॥ लभेद्देवलको विप्रो यो निंकुटसंज्ञकाम्
॥ ३२ ॥ द्रव्यार्थदेवता पूजां यः करोति द्विजाधमः ॥ सर्वैर्देवलको नाम हव्यकव्येषु गर्हितः ॥ ३३ ॥

अजातरजस्कातस्याः संगात् ॥ २९ ॥ ३० ॥ वृषली व्याख्याता ॥ ३१ ॥ ऐकादशाहम् आ एकादशाहमिति छेदः एकादशाहपर्यंतं सूतकान्नमित्यर्थः
॥ ३२ ॥ देवलकमाह हव्यकव्येषु गर्हितः पितृदेवकार्येषु भोजयितुमनर्हः ॥ ३३ ॥

महापामिनांयोनिमाहत्रिभिः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ न्यासस्यस्वगृहेधृतस्यपरधनस्यापहरणेनग्रहणेन ॥ ३७ ॥ प्रसंगाद्ब्रह्मस्वहरणेदोषमाह ब्रह्म
स्वमितिचतुर्भिःप्रणयात्कपटस्नेहात् भुक्तंभक्षितं ब्रह्मस्वंब्राह्मणधनं आसप्तमंसप्तमपुरुषपर्यंतंकुलंदहति पुण्यलोकैःसहदग्धंकरोति बलाद्भुक्तंसदाचं
द्रतारापर्यंतंभाविकुलंदहति वंशोच्छेदंकरोतीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ कः नकोऽपीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ विशीर्यतेपलायंते ॥ ४० ॥ अकुलतामुच्छेदताम् ॥ ४१ ॥

महापातकजान्धोरान्नरकान्प्राप्यदारुणान् ॥ कर्मक्षयेप्रजायंतेमहापातकिनस्त्वह ॥ ३४ ॥ खरोष्ट्रमहिषीणांहिब्रह्महायोनिमृ
च्छति ॥ वृकश्चानशृगालानांसुरापायांतियोनिषु ॥ ३५ ॥ कृमिकीटपतंगत्वंस्वर्णस्तेयीसमाप्नुयात् ॥ तृणगुल्मलतात्वंचक्रमशो
गुरुतल्पगः ॥ ३६ ॥ परस्ययोषितंहत्वान्यासापहरणेनच ॥ ब्रह्मस्वहरणाच्चैवजायतेब्रह्मराक्षसः ॥ ३७ ॥ ब्रह्मस्वंप्रणयाद्भुक्तंदहत्या
सप्तमंकुलम् ॥ बलात्कारेणचौर्येणदहत्याचंद्रतारकम् ॥ ३८ ॥ लोहचूर्णाश्मचूर्णेचविषंचजरयेन्नरः ॥ ब्रह्मस्वंत्रिषुलोकेषुकःपुमाञ्जर
यिष्यति ॥ ३९ ॥ ब्रह्मस्वरसपुष्टानिवाहनानिबलानिच ॥ युद्धकालेविशीर्यतेसैकताःसेतवोयथा ॥ ४० ॥ देवद्रव्योपभोगेनब्रह्म
स्वहरणेनच ॥ कुलान्यकुलतांयांतिब्राह्मणातिक्रमेणच ॥ ४१ ॥ स्वमाश्रितंपरित्यज्यवेदशास्त्रपरायणम् ॥ अन्येभ्योदीयतेदानंक
थ्यतेऽयमतिक्रमः ॥ ४२ ॥ ब्राह्मणातिक्रमोनास्तिविप्रेवेदविवर्जिते ॥ ज्वलंतमग्निमुत्सृज्यनहिभस्मनिह्वयते ॥ ४३ ॥ ॥

अतिक्रमंव्याख्यायते स्वमिति ॥ ४२ ॥ विप्रेस्वमाश्रितेवेदवर्जितेकुपात्रेसति अतिक्रमदोषोनास्तीत्यर्थः ज्वलंतंदूरेदीप्यमानंभस्मनिकटवर्तिनिय
थादूरादाहत्यअग्नावेवहवनमुचितं तथानिकटवर्तिनंमूढंपरित्यज्यविदेशादानीयपात्रेप्रदेयमितिभावः ॥ ४३ ॥ ॥

पात्रंपरित्यज्यकुपात्रदानस्यफलमाह अतीति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ अपकर्षतिहरति ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ उपसंहरति एवमिति ॥ ५० ॥

अतिक्रमेकृतैताक्ष्यभुक्त्वाचनरकान्क्रमात् ॥ जन्मांधःसन्दरिद्रःस्यान्नदाताकिंतुयाचकः ॥ ४४ ॥ स्वदत्तांपरदत्तांवायोहरेच्चवसुं
धराम् ॥ षष्टिवर्षसहस्राणिविष्टायांजायतेकृमिः ॥ ४५ ॥ स्वयमेवचयोदत्त्वास्वयमेवापकर्षति ॥ सपापीनरकंयातियावदाभूतसंप्ल
वम् ॥ ४६ ॥ दत्त्वावृत्तिंभूमिदानंयत्नतःपरिपालयेत् ॥ नरक्षतिहरेद्यस्तुसंपंगुःश्वाभिजायते ॥ ४७ ॥ विप्रस्यवृत्तिकरणेलक्षधेनु
फलंभवेत् ॥ विप्रस्यवृत्तिहरणान्मर्कटःश्वाकपिर्भवेत् ॥ ४८ ॥ एवमादीनिचिह्नानियोनयश्चगखेश्वर ॥ स्वकर्मविहितालोकेदृश्यंते
त्रशरीरिणाम् ॥ ४९ ॥ एवंदुष्कर्मकर्तारोभुक्त्वानिरययातनाम् ॥ जायंतेपापशेषेणप्रोक्तास्वेतासुयोनिषु ॥ ५० ॥ ततोजन्मस
हस्रेषुप्राप्यतिर्यक्शरीरताम् ॥ दुःखानिभारवहनोद्भवादीनिलभंतिते ॥ ५१ ॥ पक्षिदुःखंततोभुक्त्वावृष्टिशीतातपोद्भवम् ॥ मानुषं
लभतेपश्चात्समीभूतेशुभाशुभे ॥ ५२ ॥ स्त्रीपुंसोस्तुप्रसंगेनभूत्वागर्भेक्रमादसौ ॥ गर्भादिमरणांतंचप्राप्यदुःखंम्रियेत्पुनः ॥ ५३ ॥
समुत्पत्तेर्विनाशश्चजायतेसर्वदेहिनाम् ॥ एवंप्रवर्तितंचक्रंभूतग्रामेचतुर्विधे ॥ ५४ ॥ घटीयंत्रंयथामर्त्याभ्रमंतिमममायया ॥ भू
मौकदाचिन्नरकेकर्मपाशसमावृताः ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥

तिर्यक्शरीरतांपशुपक्षिदेहभावंभारवाहनेनउद्धवोयेषांतानि पशुदेहेलभंते ॥ ५१ ॥ वृष्ट्यादिभवदुःखंपक्षिदेहेइति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ इतिटीकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ पातकीनरकंगत्वाजायतेनिर्धनेकुले ॥ इतिश्रुत्वातुगरुडस्तज्जन्मपरिपृच्छति ॥ १ ॥ प्रोक्तमामुष्मिकंदुः
 खंयेषामध्यायपंचकैः ॥ तेषांषष्ठेऽधुनाप्राहजन्मकर्मचकेशवः ॥ २ ॥ कथमिति ॥ १ ॥ प्रसंगेनसंगमेननिरुद्धेगर्भेएवस्थितेसति ॥ २ ॥ यस्मिन्ऋतु
 मध्येहत्याचतुर्थीशेनअस्तितस्मिन्नेवदिनत्रयेपापिनांदेहोत्पत्तिरित्यन्वयः ॥ ३ ॥ ब्रह्मघातिनीमहापातकयुक्तेवास्पर्शाएतास्त्रिमलिनदिनांतर्गताश्चांडाल्या
 अदत्तदानाच्चभवेद्दरिद्रोदरिद्रभावाच्चकरोतिपापम् ॥ पापप्रभावान्नरकेप्रयातिपुनर्दरिद्रःपुनरेवपापी ॥ ५६ ॥ अवश्यमेवभोक्तव्यं
 कृतंकर्मशुभाशुभम् ॥ नाभुक्तंक्षीयतेकर्मकल्पकोटिशतैरपि ॥ ५७ ॥ इतिश्रीगरुडपुराणसारोद्धारेपापचिह्ननिरूपणोनामपंचमो
 ऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ गरुडउवाच ॥ ॥ कथमुत्पद्यतेमातुर्जठरेनरकागतः ॥ गर्भादिदुःखंयद्भुंक्तेतन्मेकथयकेशव ॥ १ ॥ ॥ वि
 ण्णुरुवाच ॥ ॥ स्त्रीपुंसोस्तुप्रसंगेननिरुद्धेशुक्रशोणिते ॥ यथायंजायतेमर्त्यस्तथावक्ष्याम्यहंतव ॥ २ ॥ ऋतुमध्येहिपापानांदेहो
 त्पत्तिःप्रजायते ॥ इंद्रस्यब्रह्महत्यास्तियस्मितस्मिन्दिनत्रये ॥ ३ ॥ प्रथमेऽहनिचांडालीद्वितीयेब्रह्मघातिनी ॥ तृतीयेरजकीह्येता
 नरकागतमातरः ॥ ४ ॥ कर्मणादैवनेत्रेणजंतुर्देहोपपत्तये ॥ स्त्रियाःप्रविष्टउदरंपुंसोरेतःकणाश्रयः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥
 दिसमाहिनरकेभ्यआगतानांमातरोभवन्तिएतास्वेवनरकगताउत्पद्यंतइत्यर्थः ॥ ४ ॥ दैवईश्वरस्तदेवनेतृप्रवर्तकंस्यतदैवनेत्रंतेनपूर्वकृतेनकर्मणाजंतु
 र्जीवः देहस्यप्राप्तयेपुंसः पुरुषस्यरेतसः शुक्रस्यकणोबिंदुस्तस्याश्रयःसन्स्त्रियाउदरंप्रविष्टोभवति अत्रायंविशेषः शुक्रशोणितसंयोगात्पिण्डोत्पत्तिःप्र
 जायते ॥ रक्ताधिक्येभवेन्नारीशुक्राधिक्येभवेत्पुमान् ॥ समानेद्रव्यसंयोगेतृतीयाप्रकृतिर्भवेत् ॥ विभक्तेरेतसिप्रायोभवेद्युग्ममपिकचिदिति ॥ ५ ॥

भूत्वा गर्भे क्रमादिति पूर्वसूचितक्रमेणैव गर्भोत्पत्तिप्रकारमाह कललमिति चतुर्भिः कललं शुक्रशोणितं मिश्रितं भवति ततो बहुद्वंद्वं तुलं भवति पेशीमांसं
पिंडाकारं भवति कर्कधूः बदरीफलं कठिनं भवति अंडं वायोन्यंतरे ॥ ६ ॥ बाहंगाद्यंगानां विग्रहो विभागः लिंगच्छिद्राणि च तेषामुद्भवः ॥ ७ ॥
जरायुणा गर्भवेष्टनेन वीतः प्रावृतः ॥ ८ ॥ मातुर्जग्धेन भक्षितेनान्नेन पानाद्यैश्च एधमाना धातवो यस्य जंतूनां संभवो यस्मिन्नसंमते दुर्गंधेर्गते शेते तथा च मा

कललं त्वेकरात्रेण पंचरात्रेण बहुदम् ॥ दशाहेन तु कर्कधूः पेश्यं डं वा ततः परम् ॥ ६ ॥ मासेन तु शिरोद्धाभ्यां बाहंगाद्यंगविग्रहः ॥ न
खलो मास्थिचर्माणि लिंगच्छिद्रोद्भवस्त्रिभिः ॥ ७ ॥ चतुर्भिर्धातवः सप्तपंचभिः क्षुत्तृडुद्भवः ॥ षड्भिर्जरायुणा वीतः कुक्षौ भ्राम्यति दक्षिणे
॥ ८ ॥ मातुर्जग्धान्नपानाद्यैरेधद्धातुरसंमते ॥ शेते विष्णुमूत्रयोर्गते स जंतुर्जंतुसंभवे ॥ ९ ॥ कृमिभिः क्षतसर्वांगः सौकुमार्यात्प्रतिक्ष
णम् ॥ मूर्च्छामाप्नोत्युरुक्लेशस्तत्रत्यैः क्षुधितैर्मुहुः ॥ १० ॥ कटुतीक्ष्णोष्णलवणरूक्षाम्लादिभिरुल्बणैः मातृभुक्तैरुपस्पृष्टः सर्वांगो
त्थितवेदनः ॥ उल्बेन संवृतस्तस्मिन्नंत्रैश्च बहिरावृतः ॥ ११ ॥ ॥ ११ ॥ ॥ ॥ ॥

कंडेयपुराणे । नाडीचाप्यायनीनामनाभ्यां तस्य निबध्यते ॥ स्त्रीणां तथा त्रिसुषिरे सानिबद्धोपजायते ॥ क्रमं ते भुक्तपीतानि स्त्रीणां गर्भोदरे तथा ॥ तैराप्या
यितदेहोऽसौ जंतुर्वृद्धिमुपैति वा इति ॥ ९ ॥ कथमुत्पद्यंत इति प्रश्नोत्तरमुक्त्वा गर्भादिदुःखं यद्भुक्ते एतस्योत्तरमाह तत्रत्यगर्भस्थितैः क्षुधितैः स्वादद्भिः
कृमिभिः सौकुमार्यात् कोमलत्वेन क्षतानि सर्वांगानियस्य ॥ १० ॥ उल्बणैः दुःसहैः सर्वांगेषु उत्थिता वेदना यस्य आस्ते इत्युत्तरेणान्वयः ॥ ११ ॥

उल्बेणजरायुणाभुग्नं वक्रं पृष्ठं शिरोधराग्रीवाचयस्य ॥ १२ ॥ दैवात्पूर्वकर्मवशाल्लब्धास्मृतिर्येन स दीर्घदुरंतं अनुच्छासं यथा भवति तथा तत्र स्थितः सन्
सुखं नैव विंदते इति ॥ १३ ॥ नाथमानो याचमानः उपतप्यमानो वा ऋषिर्देहात्मदर्शी सप्तवध्रयो बंधनभूता धातवो यस्य सः ॥ १४ ॥ सूतिहेतुभिर्वा तै

आस्ते कृत्वा शिरःकुक्षौ भुग्नपृष्ठशिरोधरः ॥ अकल्पः स्वांगचेष्टायां शकुंत इव पंजरे ॥ १२ ॥ तत्र लब्धस्मृतिर्दैवात्कर्मजन्मशतोद्भवम् ॥
स्मरन् दीर्घमनुच्छासं शर्म किं नाम विंदते ॥ १३ ॥ नाथमानः ऋषिर्भीतः सप्तवध्रिः कृतांजलिः ॥ स्तुवीत तं विह्वया वाचा येनोदरेऽर्पितः
॥ १४ ॥ आरभ्य सप्तमान्मासाल्लब्धबोधोऽपिवेपितः ॥ नैकत्रास्ते सूतिवा तैर्विष्ठाभूरिव सोदरः ॥ १५ ॥ ॥ जीव उवाच ॥ ॥
श्रीपतिं जगदाधारमशुभक्षयकारकम् ॥ ब्रजामिशरणं विष्णुं शरणागतवत्सलम् ॥ १६ ॥ त्वन्मायामोहितो देहे तथा पुत्रकलत्रके ॥
अहं ममाभिमानेन गतोऽहं नाथ संसृतिम् ॥ १७ ॥ कृतं परिजनस्यार्थे मया कर्म शुभाशुभम् ॥ एकाकी तेन दग्धोऽहं गतास्ते फलभागि
नः ॥ १८ ॥ यदियोन्याः प्रमुच्येऽहं तस्मिन् रिष्ये पदं तव ॥ तमुपायं करिष्यामि येन मुक्तिं ब्रजाम्यहम् ॥ १९ ॥ विष्णुमूत्रकूपे पतितो द
ग्धोऽहं जठराग्निना ॥ इच्छन्नितो विवसितुं कदा निर्यास्यते बहिः ॥ २० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४१ ॥

वेपितः सोदरः समानोदरजन्मा विष्ठाभूः कृमिरिव ॥ १५ ॥ अत्रातिदुःखितो जीवो मंदविरक्त इव निर्विद्यस्तौति श्रीपतिमित्याद्यष्टभिः ॥ १६ ॥ १७ ॥
परिजनस्यार्थे कुटुंबपालनाय ॥ १८ ॥ १९ ॥ स्वदुःखं विज्ञापयन्नाह इतो गर्भाद्विवसितुं निर्गतुमिच्छन् असौ कदा बहिर्निर्यास्यते निष्कास्यते ॥ २० ॥

तत्कृतमुपकारंस्मरन्नाह येनेति ॥ २१ ॥ २२ ॥ अथवातस्मादत्रैवस्थितोऽपिविगतक्लमः अव्याकुलः सन् कात्रतवसाधनसामग्रीतत्राह तेपदाश्रयः सन्निति ॥ २३ ॥ दशमास्यः दशमासागर्भे व्यतीतायस्येति ऋषिर्जीवः सद्यस्तत्क्षणमेव अवाचीनं अवाञ्मुखं सूतिहेतुर्मारुतः प्रसूत्यैजन्मार्थं क्षिपयेनेदृशं मे विज्ञानं दत्तं दीनदयालुना ॥ तमेव शरणं यामि पुनर्मे मास्तु संसृतिः ॥ २१ ॥ न च निर्गतुमिच्छामि बहिर्गर्भात् कदाचन ॥ यत्र यातस्य मे पापकर्मणा दुर्गतिर्भवेत् ॥ २२ ॥ तस्मादत्र महदुःखे स्थितोऽपिविगतक्लमः ॥ उद्धरिष्यामि संसारादात्मानं तेपदाश्रयः ॥ २३ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ एवं कृतमतिर्गर्भे दशमास्यः स्तुवन् ऋषिः ॥ सद्यः क्षिपत्यवाचीनं प्रसूत्यै सूतिमारुतः ॥ २४ ॥ तेनावसृष्टः सहसा कृत्वा वाक्शिरआतुरः ॥ विनिष्कामति कृच्छ्रेण निरुच्छ्वासो हतस्मृतिः ॥ २५ ॥ पतितो भुवि विष्णुमूत्रे विष्ठाभूरिव चेष्टते ॥ रोरुयति गते ज्ञाने विपरीतां गतिं गतः ॥ २६ ॥ गर्भे व्याधौ श्मशाने च पुराणे यामतिर्भवेत् ॥ सा यदि स्थिरतां याति को न मुच्येत बंधनात् ॥ २७ ॥ यदा गर्भाद्बहिर्याति कर्मभोगादनंतरम् ॥ तदैव वैष्णवी मायामोहयत्येव पूरुषम् ॥ २८ ॥ स तदामायया स्पृष्टो न किंचिद्ददतेऽवशः ॥ शैशवादि भवंदुःखं पराधीनतया श्रुते ॥ २९ ॥ परच्छंदं न विदुषा पुण्यमाणो जनेन सः ॥ अनभिप्रेतमापन्नः प्रत्याख्यातुमनीश्वरः ॥ ३० ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥

तिनुदति ॥ २४ ॥ अवसृष्टः अधिक्षिप्तः सन् ॥ २५ ॥ २६ ॥ श्मशाने मृतानुगमने पुराणे तच्छ्रवणे ॥ २७ ॥ ॥ किमिति स्थिरतां न याति इत्यत्राह यदेति ॥ २८ ॥ २९ ॥ गर्भदुःखमुक्त्वा शैशवदुःखमाह परेति त्रिभिः परस्य छंदं मनोगतमभिप्रायं अविदुषा जनेन पुण्यमाणः पाल्यमानः अनभिप्रेतं प्र

तिकूलं आपन्नः प्रातः सन्स्तन्यार्थं रोदने उदरव्यथां प्रकल्प्य निर्बरसपानं उदरव्यथयारोदने स्तनपानमित्यादि ॥ ३० ॥ आसनोत्थानचेष्टने च अनी
शः सन् रोरुयतीत्यनुषंगः ॥ ३१ ॥ आमाकोमलात्कूयस्य तंगर्भे जातं ज्ञानं ॥ ३२ ॥ शैशवं पंचवर्षाणि पौगंडं यौवनादवाक् तत्र चाध्ययनादिदुःखा
नियौवनजदुःखमाह आसुरीदंभोदपोभिमानश्चेत्यादि ॥ ३३ ॥ तदा यौवनसमये ॥ ३४ ॥ कामलंपटतामेवाह दृष्टेति देवस्य मम मायारूपांतद्भावैस्त
स्याः कटाक्षकपटस्नेहवंचनादिभिर्भावैः प्रलोभितः सन्नधेतमसि महामोहे पतति ॥ ३५ ॥ अत्र पंचेन्द्रियप्रधानो नरः पततीति किंवाच्यं एकैकेन्द्रियासत्तयैव
शायितोऽशुचिपर्यं केजंतुस्वेदजदूषिते ॥ नेशः कंठ्यनेऽज्ञाना मासनोत्थानचेष्टने ॥ ३१ ॥ तुदंत्यामत्वचंदंशामशकामत्कुणादयः ॥
रुदंतं विगतज्ञानं कृमयः कृमिकं यथा ॥ ३२ ॥ इत्येवं शैशवं भुक्त्वा दुःखं पौगंडमेव च ॥ ततो यौवनमासाद्य यातिसंपदमासुरीम् ॥ ३३ ॥
तदा दुर्व्यसनासक्तो नीचसंगपरायणः ॥ शास्त्रसत्पुरुषाणां च द्वेष्टा स्यात्कामलंपटः ॥ ३४ ॥ दृष्ट्वा स्त्रियं देवमायांतद्भावैरजितेन्द्रियः ॥
प्रलोभितः पतत्यंधेतमस्य ग्नौ पतंगवत् ॥ ३५ ॥ कुरंगमातंगपतंगभृंगमीनाहताः पंचभिरेव पंच ॥ एकः प्रमादी सकथं न हन्यते यः सेवते
पंचभिरेव पंच ॥ ३६ ॥ अलब्धाभीप्सितोऽज्ञानादिद्धमन्युः शुचार्पितः ॥ सहदेहेन मानेन वर्द्धमानेन मन्युना ॥ ३७ ॥ ॥

बहवो नष्टा इत्याह कुरंगेति पंचभिः शब्दस्पर्शरूपरसगंधैर्मोहिताः कुरंगादयः पंचहता एव किंच पंचभिः श्रवणादिभिः श्रवणादिभिरिन्द्रियैः पंचशब्दादिवि
षयान्यः एक एव प्रमादी अविवेकी सेवते सयुवाकथं न हन्यते अपितु हन्यते एवेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ हननमेव निरूपयति अलब्ध इति द्वाभ्यां न लब्धं अभी
प्सितं वांछितं कामिन्यादिसुखं येन सः अज्ञानादविचारादिद्धः प्रवृद्धो मन्युः कोपो यस्येति यदा वांछितलाभो न जातः तदा शुचार्पितः शोकेन युक्तो

भवति यदादेहेनसहैववर्द्धमानेनमन्युनाच ॥ ३७ ॥ आत्मनोहितायस्वस्यनाशायकामिषु अन्यजारेषुकामिनीनिमित्तंविग्रहंविरोधंकरोति तदाका
मीयुवाबलेनाधिकैर्जैर्हैन्येतयथाप्रबलैर्गजैर्हीनोगजइव ॥ ३८ ॥ योविषयासक्त्यावृथैवनरत्वंनाशयतितमनुशोचन्नाह एवमितिद्वाभ्याम् ॥ ३९ ॥
जातीशतेष्विति पश्चादिजातीनांशतेषु शतशब्दोऽत्रआनंत्यवाचकः अनेकजीवजातिष्वित्यर्थःभुविकर्मभूमौचमानुषत्वंयन्मनुष्यशरीरंलभते तदुर्लभं
हि भगवन्नामस्मरणार्हत्वात् अहोबतश्चपचोतोगरीयान्यज्जिह्वाग्रेवर्ततेनामतुभ्यमिति वचनात् तत्रापिनरदेहेऽपिद्विजत्वंब्राह्मणत्वंदुर्लभतरं अतिदुर्ल
करोतिविग्रहंकामीकामिष्वंतायचात्मनः ॥ बलाधिकैःसहन्येतगजैरन्यैर्गजोयथा ॥ ३८ ॥ एवंयोविषयासक्त्यानरत्वमतिदुर्लभम् ॥
वृथानाशयतेमूढस्तस्मात्पापतरोहिकः ॥ ३९ ॥ जातीशतेषुलभतेभुविमानुषत्वंतत्रापिदुर्लभतरंखलुभोद्विजत्वम् ॥ यस्तन्नपाल
यतिलालयतींद्रियाणितस्यामृतंक्षरतिहस्तगतंप्रमादात् ॥ ४० ॥ ततस्तांवृद्धतांप्राप्यमहाव्याधिसमाकुलः ॥ मृत्युंप्राप्यमहदुःखंनर
कंयातिपूर्ववत् ॥ ४१ ॥ एवंगतागतैःकर्मपाशैर्बद्धाश्चपापिनः ॥ कदापिनविरज्यंतेमममायाविमोहिताः ॥ ४२ ॥ ॥
भंखलु अतोभोगरुडयोद्विजस्तत्रतारुण्येपालयति देहमितिशेषः इंद्रियाणिलालयति विषयास्वादनेलंपटानिकरोति तस्यद्विजस्यहस्तगतं अनायासे
नकरतलेप्राप्तंपापेनअजरामरत्वप्रदमप्यमृतंप्रमादात्पालनस्यालस्यात्क्षरतिवृथैवनिःसरतिपतति तथातपस्तीर्थादिषुसमर्थमुक्तिपदंतारुण्यंक्षुद्रविषयाभि
लाषेणवृथैवभवतीत्यर्थः ॥ ४० ॥ ततस्तारुण्यानंतरंतांआस्तेऽवमत्योपन्यस्तमित्यादिनापूर्वोक्तांवृद्धतांप्राप्यपूर्ववत् यातनादेहआवृत्त्येत्यादिपूर्वोक्त
प्रकारेण ॥ ४१ ॥ एवंषडध्यायोक्तप्रकारेणगतागतैःगतानरके आगताभुविएतद्रूपैः कर्मणापाशैर्बद्धानविरज्यंतेविरक्तिंनलभंते अत्रहेतुर्मममायावि

मोहिताइति ॥ ४२ ॥ पापगतिमुपसंहरतीति ॥ ४३ ॥ इतिटीकायांषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ गरुडःषड्भिरध्यायैःश्रुत्वापातकयातनाम् ॥ अथतन्नाश
कोपायमष्टभिःपरिपृच्छति ॥ १ ॥ और्ध्वदेहिकदानेनगतःप्रेतोऽपिसद्गतिम् ॥ इत्याहसप्तमेविष्णुर्बभ्रुवाहनसत्कथाम् ॥ २ ॥ १ ॥ प्रमादात् ॥ २ ॥ ३ ॥

इतितेकथिताताक्ष्यपापिनांनारकीगतिः ॥ अंत्येष्टिकर्महीनानांकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि ॥ ४३ ॥ इतिश्रीगरुडपुराणसारोद्धारेपा
पिजन्मादिदुःखनिरूपणोनामषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ सूतउवाच ॥ ॥ इतिश्रुत्वातुगरुडःकंपितोश्चत्थपत्रवत् ॥ जनानामुप
कारार्थपुनःपप्रच्छकेशवम् ॥ १ ॥ ॥ गरुडउवाच ॥ ॥ कृत्वापापानिमनुजाःप्रमादाद्बुद्धितोऽपिवा ॥ नयांतियातनायाम्याः
केनोपायेनकथ्यताम् ॥ २ ॥ संसारार्णवमग्नानांनराणांदीनचेतसाम् ॥ पापोपहतबुद्धीनांविषयोपहतात्मनाम् ॥ ३ ॥ उद्धारार्थ
वदस्वामिन्पुराणार्थविनिश्चयम् ॥ उपाययेनमनुजाःसद्गतिंयांतिमाधव ॥ ४ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ साधुपृष्टंत्वयाताक्ष्य
मानुषाणांहितायवै ॥ शृणुष्वावहितोभूत्वासर्वतेकथयाम्यहम् ॥ ५ ॥ दुर्गतिःकथितापूर्वमपुत्राणांचपापिनाम् ॥ पुत्रिणांधार्मि
काणांतुनकदाचित्स्वगेश्वर ॥ ६ ॥ पुत्रजन्मविरोधःस्याद्यदिकेनापिकर्मणा ॥ तदाकश्चिदुपायेनपुत्रोत्पत्तिंप्रसाधयेत् ॥ ७ ॥ ह
रिवंशकथांश्रुत्वाशतचंडीविधानतः ॥ भक्त्याश्रीशिवमाराध्यपुत्रमुत्पादयेत्सुधीः ॥ ८ ॥ ॥ ६ ॥

पुराणार्थेषुविशेषेणनिश्चयोयस्यतमुपायंवद ॥ ४ ॥ मृतस्यपुण्यपापाभ्यांद्वेगती तत्रपापगतिःसुनिरूपिता इदानींपुण्यगतिं श्रीभगवानुवाच साध्विति
यावद्व्रथसमाप्तिः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ किंच अपुत्राणामेवदुर्गतिर्भवति नतुपुत्रिणां अतः पुत्रमहिमानंनिरूपयति उपायमेवाह हरिवंशेति ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ लोकान्यमलोकादीन् अत्येत् अतिक्रमति पुत्रादिभिः कृत्वादिवः स्वर्गस्य प्राप्तिर्भवति ॥ १२ ॥ अत्र विशेषमाह ब्राह्मोऽदेति
ब्राह्मविवाहेन ऊढा विवाहिताया पत्नी तस्याः पुत्रो ब्राह्मोऽढा पुत्रः स तु उत्तुर्ध्वं स्वर्गादिलोकं नयति उन्नयति इत्यत्र संधिरार्षः ब्राह्मस्तु “ सवर्णायाः सवर्णेन
वरेण सह जायते विवाहो वेदविधिना ब्राह्म इत्यभिधीयते ” इति संगृहीतः अविवाहितायाः पुत्रस्तु अधः अधोगतिं नयति ॥ १३ ॥ १४ ॥ सवर्णेभ्यः स्वप

पुत्रा मो नरकाद्यस्मात्पितरं त्रायते सुतः ॥ तस्मात् पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयं भुवा ॥ ९ ॥ एकोऽपि पुत्रो धर्मात्मा सर्वतारयते कुलम् ॥
पुत्रेण लोकाञ्जयति श्रुतिरेषा सनातनी ॥ १० ॥ इति वेदैरपि प्रोक्तं पुत्रमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ तस्मात् पुत्रमुखं दृष्ट्वा मुच्यते पैतृकादृणात्
॥ ११ ॥ पौत्रस्य स्पर्शनान्मर्त्यो मुच्यते च ऋणत्रयात् ॥ लोकानत्येदिवः प्राप्तिः पुत्रपौत्रप्रपौत्रकैः ॥ १२ ॥ ब्राह्मोऽढा पुत्रो नयति संगृही
तस्त्वधो नयेत् ॥ एवं ज्ञात्वा खगश्चेष्टहीनजाति सुतांस्त्यजेत् ॥ १३ ॥ सवर्णेभ्यः सवर्णा सुये पुत्रा औरसाः खग ॥ त एव श्राद्धदानेन
पितृणां स्वर्गहेतवः ॥ १४ ॥ श्राद्धेन पुत्रदत्तेन स्वर्गातीति किमुच्यते ॥ प्रेतोऽपि परदत्तेन गतः स्वर्गमथो भृणु ॥ १५ ॥ अत्रैवोदा
हरिष्येऽहमिति हासं पुरातनम् ॥ और्ध्वदेहिकदानस्य परमाहात्म्यसूचकम् ॥ १६ ॥ पुरा त्रेता युगे तार्क्ष्यराजा सीद्वभ्रुवाहनः ॥ महो
दये पुरे रम्ये धर्मनिष्ठो महाबलः ॥ १७ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥

तिभ्यः सवर्णा सुखस्त्रीषु औरसा इति दत्तक्रीतादिव्यावृत्तिः स्वरित्यव्ययं स्वर्गातीति किं वाच्यं परदत्तेन श्राद्धेनेत्यनुषंगः ॥ १५ ॥ अत्र पुत्रमाहात्म्यप्रस्ता
वेन श्राद्धमहिमानमिति हासमुखेन प्रस्तौति अत्रेतियावदध्यायसमाप्तिः ॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ तेननृपेणदूरात्प्राक्षितेनअतीवसुदृढेनापिबाणेनविद्धएवतुमृतः एयिवान्गतः ॥ २२ ॥ २३ ॥ क्षुत्तृड्भ्यांक्षामः
शुष्कःकंठोयस्य दूरगमनेनश्रमःस्वेदःआतपेनसंतापस्ताभ्यामूर्च्छितः अस्वस्थःसरोवरंप्राप्यअश्वेनसहितएवव्यगाहततस्मिन्प्रविष्टः ॥ २४ ॥ ततअ

यज्वादानपतिःश्रीमान्ब्रह्मण्यःसाधुवत्सलः ॥ शीलाचारगुणोपेतोदयादाक्षिण्यसंयुतः ॥ १८ ॥ पालयामासधर्मेणप्रजाःपुत्रानिवौ
रसान् ॥ क्षत्रधर्मरतोनित्यंसदंज्यान्दंडयन्त्रुपः ॥ १९ ॥ सकदाचिन्महाबाहुःससैन्योमृगयांगतः ॥ वनंविवेशगहनंनानावृक्षसम
न्वितम् ॥ २० ॥ नानामृगगणाकीर्णनानापक्षिनिनादितम् ॥ वनमध्येतंदाराजामृगंदूरादपश्यत ॥ २१ ॥ तेनविद्धोमृगोऽतीवबा
णेनसुदृढेनच ॥ बाणमादायतंतस्यवनेऽदर्शनमेयिवान् ॥ २२ ॥ कक्षेणरुधिरार्द्रेणसराजानुजगामतम् ॥ ततोमृगप्रसंगेनवनमन्य
द्विवेशसः ॥ २३ ॥ क्षुत्क्षामकंठोनृपतिःश्रमसंतापमूर्च्छितः ॥ जलाशयंसमासाद्यसाश्वएवव्यगाहत ॥ २४ ॥ पपौतदुदकंशीतंपद्म
गंधादिवासितम् ॥ ततोवतीर्यसलिलाद्विश्रमोबभ्रुवाहनः ॥ २५ ॥ ददर्शन्यग्रोधतरुंशीतच्छायंमनोहरम् ॥ महाविटपविस्तीर्णप
क्षिसंघनिनादितम् ॥ २६ ॥ वनस्यतस्यसर्वस्यमहाकेतुमिवस्थितम् ॥ मूलंतस्यसमासाद्यनिषसादमहीपतिः ॥ २७ ॥ अथप्रे
तंददर्शादौक्षुत्तृड्भ्यांव्याकुलेंद्रियम् ॥ उत्कचंमलिनंकुजंनिर्मासंभीमदर्शनम् ॥ २८ ॥ ॥ ६१ ॥

श्वादवतीर्यतदुदकंपपौसलिलाज्जलपानाद्विश्रमःविगतश्रमोबभूव ॥ २५ ॥ २६ ॥ न्यग्रोधतरुंवटवृक्षंमहाकेतुंउच्चतरत्वाद्बनध्वजमिव ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ समुत्सुकमनाःप्रसन्नचित्तः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ नानाजनपदाकीर्णंअनेकदेशोद्भवैर्जनैःपरिपूर्णंनानारत्नैश्च जातौजातौयदु

तंदृष्ट्वाविकृतंघोरंविस्मितोबभ्रुवाहनः ॥ प्रेतोऽपिदृष्ट्वातंघोरामटवीमागतंनृपम् ॥ २९ ॥ समुत्सुकमनाभूत्वातस्यांतिकमुपागतः ॥
अब्रवीत्सतदाताक्ष्यंप्रेतराजो नृपं वचः ॥ ३० ॥ प्रेतभावोमयात्यक्तःप्राप्तोऽस्मिपरमांगतिम् ॥ त्वत्संयोगान्महाबाहोजातो धन्यत
रोऽस्म्यहम् ॥ ३१ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ कृष्णवर्णकरालास्यप्रेतत्वंघोरदर्शनम् ॥ केनकर्मविपाकेनप्राप्तंतेबह्वमंगलम् ॥ ३२ ॥
प्रेतत्वकारणंतातब्रूहि सर्वमशेषतः ॥ कोऽसित्वंकेनदानेनप्रेतत्वंतेविनश्यति ॥ ३३ ॥ ॥ प्रेतउवाच ॥ ॥ कथयामि नृपश्रेष्ठ
सर्वमेवादितस्तव ॥ प्रेतत्वकारणंश्रुत्वादयांकर्तुंत्वमर्हसि ॥ ३४ ॥ वैदशं नामनगरं सर्वसंपत्समन्वितम् ॥ नानाजनपदाकीर्णं
नानारत्नसमाकुलम् ॥ ३५ ॥ हर्म्यप्रासादशोभाढ्यंनानाधर्मसमन्वितम् ॥ तत्राहंन्यवसंतातदेवार्चनरतःसदा ॥ ३६ ॥ वैश्यो
जात्यासुदेवोऽहं नाम्नाविदितमस्तुते ॥ हव्येनतर्पिता देवाःकव्येनपितरस्तथा ॥ ३७ ॥ विविधैर्दानयोगैश्चविप्राःसंतर्पितामया ॥
दीनांधकृपणेभ्यश्चदत्तमन्नमनेकधा ॥ ३८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

त्कृष्टंतद्रत्नमभिधीयतेइतिस्त्रीगजाश्वादिश्रेष्ठवस्तुभिःपूर्णम् ॥ ३५ ॥ हर्म्यंराजगृहंप्रोक्तंप्रासादोधनिनांगृहं तेषांशोभाभिराढ्यंयुक्तं नानाधर्मैःश्रौत
स्मार्तैः ॥ ३६ ॥ कोऽसित्वमितिप्रश्नोत्तरमाह वैश्यइति देवार्थमन्नंहव्यंस्यात्पित्रर्थकव्यमेवच ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ॥ ॥

॥ ३९ ॥ ननुसुकृतंकथंनिष्फलंजातमहोइत्याशंकायामाह ममेति ॥ ४० ॥ किंच अपुत्रस्यममैवप्रेतत्वंजातमिति न किंतुषोडशश्राद्धरहितस्यसपु
त्रस्यापिस्यादित्याह यस्येति ॥ ४१ ॥ विपदिरक्षकत्वाद्धंधुरितिहेतोः पुत्राद्यभावेराजापिक्रियाकारयेदितिभावः ॥ तदुक्तंविष्णुपुराणे उच्छिन्नबंधुज्ञाती
नांकारयेदवनीपतिरिति ॥ ४२ ॥ पूर्वसुकृतप्रभावान्मणिरत्नलाभः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ सर्वयोनिषु आहारसुखेनदुःखसहिष्णुताभवतिमममुतदला
तत्सर्वनिष्फलंराजन्ममदैवादुपागतम् ॥ यथामेनिष्फलंजातंसुकृतंतद्वदामिते ॥ ३९ ॥ ममवैसंततिर्नास्तिनसुहृन्नचबांधवः ॥ न
चमित्रंहिमेतादृग्यःकुर्यादौर्ध्वदेहिकम् ॥ ४० ॥ यस्यनस्यान्महाराजश्राद्धमासिकषोडशम् ॥ प्रेतत्वंसुस्थिरंतस्यदत्तैःश्राद्धशतैर
पि ॥ ४१ ॥ त्वमौर्ध्वदेहिकंकृत्वामासुद्धरमहीपते ॥ वर्णानांचैवसर्वेषांराजाबन्धुरिहोच्यते ॥ ४२ ॥ तन्मांतारयराजेंद्रमणिरत्नद
दामिते ॥ यथामेसद्गतिर्भूयात्प्रेतयोनिश्चगच्छति ॥ ४३ ॥ तथाकार्यत्वयावीरममचेदिच्छसिप्रियम् ॥ क्षुधातृषादिभिर्दुःखैःप्रेतत्वं
दुःसहंमम ॥ ४४ ॥ स्वादूदकंफलंचास्तिवनेऽस्मिन्शीतलंशिवम् ॥ नप्राप्नोमिक्षुधातोऽहंतृषातोऽनजलंकचित् ॥ ४५ ॥ यदिमेहि
भवेद्राजन्विधिर्नारायणेमहान् ॥ तदग्रेवेदमंत्रैश्चक्रियासर्वौर्ध्वदेहिकी ॥ ४६ ॥ तदानश्यतिमेन्नंप्रेतत्वंनात्रसंशयः ॥ वेदामंत्रा
स्तपोदानंदयासर्वत्रजंतुषु ॥ ४७ ॥ सच्छास्त्रश्रवणंविष्णोःपूजासज्जनसंगतिः ॥ प्रेतयोनिविनाशायभवन्तीतिमयाश्रुतम् ॥ ४८ ॥
भादुखंदुःसहमेवेत्याह स्वाद्विति ॥ ४५ ॥ केनदानेनतेप्रेतत्वंविनश्यतिइतिप्रश्नोत्तरमाहपंचभिः यदीति ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ सच्छास्त्रश्रवणेनधुंधु
कारीविमुक्तः सज्जनानांधर्मदत्तादीनांसंगाद्बहवःकलहादयोविमुक्ताइति ॥ ४८ ॥

किंचममप्रेतत्वंविष्णुपूजयैवयास्यति अतस्तांवक्ष्यामीति सुवर्णद्वयमितिपंचगुंजोमाषः सुवर्णषोडशमाषसंख्याकम् तस्यद्वयंद्वात्रिंशन्माषकंसुवर्णकांच
नंतस्यप्रतिमांकल्पयेत् ॥ ४९ ॥ विविधैरनेकतीर्थोद्भवैःअलाभेवापीकूपजलैर्वाअधिवास्यसिंहासनेस्थाप्यपूजयेत् ॥ ५० ॥ पूजनप्रकारमाह पूर्वे

अतोवक्ष्यामितेविष्णुपूजांप्रेतत्वनाशिनीम् ॥ सुवर्णद्वयमानीयसुवर्णन्यायसंचितम् ॥ तस्यनारायणस्यैकांप्रतिमांभूपकल्पयेत्
॥ ४९ ॥ पीतवस्त्रयुगच्छन्नांसर्वाभरणभूषिताम् ॥ स्नापितांविविधैस्तोयैरधिवास्ययजेत्ततः ॥ ५० ॥ पूर्वैतुश्रीधरंतस्यादक्षिणेमधु
सूदनम् ॥ पश्चिमेवामनंदेवमुत्तरेचगदाधरम् ॥ ५१ ॥ मध्येपितामहंचैवतथादेवंमहेश्वरम् ॥ पूजयेच्चविधानेनगंधपुष्पादिभिःपृ
थक् ॥ ५२ ॥ ततःप्रदक्षिणीकृत्यवह्नौसंतर्प्यदेवताः ॥ घृतेनदध्नाक्षीरेणविश्वेदेवांश्चतर्पयेत् ॥ ५३ ॥ ततःस्नातोविनीतात्मायजमा
नःसमाहितः ॥ नारायणाग्रेविधिवत्स्वांक्रियामौर्द्ध्वदेहिकीम् ॥ ५४ ॥ आरभेतयथाशास्त्रंक्रोधलोभविवर्जितः ॥ कुर्याच्छ्राद्धानि
सर्वाणिवृषस्योत्सर्जनंतथा ॥ ५५ ॥ ततःपदानिविप्रेभ्योदद्याच्चैवत्रयोदश ॥ शय्यादानंप्रदत्वाचघटंप्रेतस्यनिर्वपेत् ॥ ५६ ॥ ॥
राजोवाच ॥ ॥ कथंप्रेतघटंकुर्याद्दद्यात्केनविधानतः ॥ ब्रूहिसर्वानुकंपार्थघटंप्रेतविमुक्तिदम् ॥ ५७ ॥ ॥ प्रेतउवाच ॥
साधुपृष्टमहाराजकथयामिनिबोधते ॥ प्रेतत्वंनभवेद्येनदानेनसुदृढेनच ॥ ५८ ॥ ॥ ॥ ॥

इत्यादिपंचभिः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ निर्वपेत्घटंदद्यात् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ सुदृढेनत्यक्तुमयोग्येन अवश्यंकर्तव्येनेत्यर्थः ॥ ५८ ॥

ग० पु०

॥२६॥

॥ ५९ ॥ तदेवाह संतप्तहाटकमयंशोधितसुवर्णरचितं ब्रह्मादियुतं ब्रह्मादिभिः स्वपूजार्थं स्वस्वस्थाने ह्यधिष्ठितं तेषां खनितनर्मोतनामाक्षरैर्युक्तमित्यर्थः
दुग्धघृतपूर्णचकृत्वा अतसीपुष्पसंकाशमिति मंत्रेण प्रणम्य विप्राय देहीति ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ तस्य भूपतेः पदं पदन्यासं अनुलक्षीकृत्य सेना
दानं प्रेतघटं नाम सर्वाशुभविनाशनम् ॥ दुर्लभं सर्वलोकानां दुर्गतिक्षयकारकम् ॥ ५९ ॥ संतप्तहाटकमयं तु घटं विधाय ब्रह्मेशकेशवयु
तंसहलोकपालैः ॥ क्षीराज्यपूर्णविवरं प्रणिपत्य भक्त्या विप्राय देहितवदानशतैः किमन्यैः ॥ ६० ॥ ब्रह्मामध्ये तथा विष्णुः शंकरः शंक
रोऽव्ययः ॥ प्राच्यादिषु च तत्कंठलोकपालान् क्रमेण तु ॥ ६१ ॥ संपूज्य विधिवद्वा जन्धूपैः कुसुमचंदनैः ॥ ततो दुग्धाज्यसहितं घटं देयं
हिरण्मयम् ॥ ६२ ॥ सर्वदानाधिकं चैतन्महापातकनाशनम् ॥ कर्तव्यं श्रद्धयाराजन्प्रेतत्वविनिवृत्तये ॥ ६३ ॥ ॥ श्रीभगवानु
वाच ॥ ॥ एवं संजल्पतस्तस्य प्रेतेन सह काश्यप ॥ सेनाजगामानुपदं हस्त्यश्च रथसंकुला ॥ ६४ ॥ ततो बले समायाते दत्त्वा राज्ञे महा
मणिम् ॥ नमस्कृत्य पुनः प्रार्थ्य प्रेतोऽदर्शनमेयिवान् ॥ ६५ ॥ तस्माद्ब्रह्मादिनिष्क्रम्य राजापि स्वपुरं ययौ ॥ स्वपुरं च समासाद्य तत्सर्वं
प्रेतभाषितम् ॥ ६६ ॥ चकार विधिवत्पक्षिन्नौर्ध्वदेहिकजं विधिम् ॥ तस्य पुण्यप्रदानेन प्रेतो मुक्तो दिवं ययौ ॥ ६७ ॥ श्राद्धेन परदत्ते
न गतः प्रेतोऽपि सद्गतित् ॥ किंपुनः पुत्रदत्तेन पिता यातीति चाद्भुतम् ॥ ६८ ॥ ॥ ॥

आजगाम ॥ ६४ ॥ मम कृत्यं न विस्मरणीयमिति तं प्रार्थ्य अंतर्द्धानं गतः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ विधिकृत्वा प्रेताय ददौ इति हासकथनस्याभिप्राय
माह श्राद्धेनेति ॥ ६८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी० अ०

७

॥२६॥

॥ ६९ ॥ इतिटीकायांसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ कर्मणामुष्मिकेनैवसद्गतिलभतेनरः ॥ तद्विनानेतिगरुडस्तदेवपरिपृच्छति ॥ १ ॥ अष्टमेनाममाहात्म्यंदानं
चातुरकालिकम् ॥ धर्मप्रशंसांप्रोवाचभगवान्धर्मवत्सलः ॥ २ ॥ आमुष्मिकीं परलोकोपयोगिनीं सर्वा आतुरकृत्यादिकां सत्क्रियाम् ॥ १ ॥ प्रश्नमभिनंदयधा

इतिहासमिमंपुण्यं शृणोति श्रावयेच्चयः ॥ नतौप्रेतत्वमायातः पापाचारयुतावपि ॥ ६९ ॥ इति श्रीगरुडपुराणे सारोद्धारे बभ्रुवाहनेन प्रे
तसंस्कारो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ गरुड उवाच ॥ ॥ आमुष्मिकीं क्रियां सर्वां वद सुकृतिनां मम ॥ कर्तव्या सा यथा पुत्रैस्त
था च कथय प्रभो ॥ १ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ साधुपृष्टं त्वया ताक्ष्यमानुषाणां हिताय वै ॥ धार्मिकार्हं च यत्कृत्यं तत्सर्वं कथया
मिते ॥ २ ॥ सुकृती वार्द्धके दृष्ट्वा शरीरं व्याधिसंयुतम् ॥ प्रतिकूलान् ग्रहांश्चैव प्राणघोषस्य चाश्रुतिम् ॥ ३ ॥ तदा स्वमरणं ज्ञात्वा निर्भ
यः स्यादतंद्रितः ॥ अज्ञातज्ञातपापानां प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ४ ॥ यदा स्यादातुरः कालस्तदा स्नानं समारभेत् ॥ पूजनं कारयेद्विष्णोः
शालग्रामस्वरूपिणः ॥ ५ ॥ अर्चयेद्गंधपुष्पैश्च कुंकुमैस्तुलसीदलैः ॥ धूपैर्दीपैश्च नैवेद्यैर्बहुभिर्मोदकादिभिः ॥ ६ ॥ दत्वा च दक्षिणां
विप्रान्नैवेद्या देवभोजयेत् ॥ अष्टाक्षरं जपेन्मंत्रं द्वादशाक्षरमेव च ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

मिकार्हं सुकृतिजनोचितकृत्यं श्रीभगवानुवाच सुकृतीत्यादि ॥ २ ॥ अश्रुतिकर्णैरुद्धे सति अंतःशब्दस्य अश्रवणं च दृष्ट्वा तदेति द्वितीयेन संबंधः ॥ ३ ॥
निर्भयः मृत्युभयशून्यः स्यादपरिहार्यत्वात् अतंद्रितः आतुरकृत्ये निरालस्यः स्याच्चेति ॥ ४ ॥ आतुरकालोऽतसमयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ॥

ग० पु०

॥२७॥

अत्रगुरुर्यथागुरुमन्यंशास्त्रेणशिष्यायोपदिशति तथैवहरिरपिहरिनाममहिमानंस्वमुखेनाह संस्मरेदित्यादिविंशद्भिः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥
॥ १२ ॥ १३ ॥ ननुअजामिलस्तुबहुपापकृत्कथंधामअगादितिइमामाशंकांपरिहरन्नाह हरिरितिद्वाभ्याम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ अत्रनाममाहात्म्यंन
संस्मरेच्छृणुयाच्चैवविष्णोर्नामशिवस्यच ॥ हरेर्नामहरेत्पापंनृणांश्रवणगोचरम् ॥ ८ ॥ रोगिणोऽतिकमासाद्यशोचनीयंनबांधवैः ॥
स्मरणीयंपवित्रंमेनामध्येयंमुहुर्मुहुः ॥ ९ ॥ मत्स्यःकूर्मोवराहश्चनारसिंहश्चवामनः ॥ रामोरामश्चकृष्णश्चबुद्धःकल्कीतथैवच ॥ १० ॥
एतानिदशनामानिस्मर्तव्यानिसदाबुधैः ॥ समीपेरोगिणोब्रूयुर्बांधवास्तेप्रकीर्तिताः ॥ ११ ॥ कृष्णेतिमंगलंनामयस्यवाचिप्रवर्त
ते ॥ तस्यभस्मीभवंत्याशुमहापातककोटयः ॥ १२ ॥ म्रियमाणोहरेर्नामगृणन्पुत्रोपचारितम् ॥ अजामिलोऽप्यगाद्धामकिंपुनः
श्रद्धयागृणन् ॥ १३ ॥ हरिर्हरतिपापानिदुष्टचित्तेरपिस्मृतः ॥ अनिच्छयापिसंस्पृष्टोदहत्येवहिपावकः ॥ १४ ॥ हरेर्नामश्चयाश
क्तिःपापनिर्हरणेद्विज ॥ तावत्कर्तुंसमर्थोऽनपातकंपातकीजनः ॥ १५ ॥ किंकरेभ्योयमःप्राहानयध्वंनास्तिकंजनम् ॥ नैवानयतभो
दूताहरिनामस्मरंनरम् ॥ १६ ॥ अच्युतंकेशवंरामनारायणंकृष्णदामोदरंवासुदेवंहरिम् ॥ श्रीधरंमाधवंगोपिकावल्लभंजानकी
नायकंरामचंद्रभजे ॥ १७ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥

सांपरायंप्रतिभाति बालंप्रमाद्यतंधनलोभेनमूढंअयंलोकोनास्तिपरश्चनास्तीति पुनःपुनर्वशमापद्यतेमेइतिश्रुत्युक्तेनयमदूतसंवादेनाह किंकरेभ्यइत्या
दि ॥ १६ ॥ हरिनामान्येवाह अच्युतमित्यादि ॥ १७ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥

टी०अ०

८

॥२७॥

येअच्युतादिनामकदंबंस्मरंतितान् अपापान् पुण्यरूपान्दूरतरेणत्यजतेषांसमीपेपिमागच्छेत्यर्थः ॥ १८ ॥ केतर्हिदंडार्थमानेयाइत्यत्राह तानितिद्वा
भ्याम् असतः दुष्टान् तानेवाह मुकुंदपादारविंदयोर्योमकरंदरूपोरसस्तस्माद्विमुखान् हरिभक्तिरहितानित्यर्थः कीदृशात् निष्किंचनैरजसंजुष्टात् ते
षांज्ञापकमाहनिरयवर्त्मनिस्वधर्मशून्येगृहेबद्धातृष्णायैस्तान् ॥ १९ ॥ किंचयद्येषाजिह्वाइत्याद्यन्वयः नकृतंविष्णोःकृत्यमाराधनंयैस्तानानयध्वमि

कमलनयनवासुदेवविष्णोधरणिधराच्युतशंखचक्रपाणे ॥ भवशरणमितीरयंतियेवैत्यजभटदूरतरेणतानपापान् ॥ १८ ॥ तानान
यध्वमसतोविमुखान्मुकुंदपादारविंदमकरंदरसादजस्रम् ॥ निष्किंचनैःपरमहंसकुलैरसज्ञैर्जुष्टाद्गृहेनिरयवर्त्मनिबद्धतृष्णान् ॥ १९ ॥
जिह्वानवक्तिभगवद्गुणनामधेयंचेतश्चनस्मरतितच्चरणारविंदम् ॥ कृष्णायनोनमतियच्छिरएकदापितानानयध्वमसतोऽकृतविष्णु
कृत्यान् ॥ २० ॥ तस्मात्संकीर्तनंविष्णोर्जगन्मंगलमंहसाम् ॥ महतामपिपक्षींद्रविद्येकांतिकनिष्कृतिम् ॥ २१ ॥ प्रायश्चित्तानि
चीर्णानिनारायणपराङ्मुखम् ॥ ननिष्पुनंतिदुर्बुद्धिसुराकुंभमिवापगाः ॥ २२ ॥ कृष्णनाम्नाननरकंपश्यंतिगतककिल्बिषाः ॥ यमंच
तद्भटांश्चैवस्वप्नेऽपिनकदाचन ॥ २३ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥

ति ॥ २० ॥ अतोहरिविमुखानेवानयंत्वितियमोदूतानाज्ञापयति तस्माज्जगतोपिमंगलरूपंमहतांबहूनामप्यंहसांपापानांएकांतिकनिष्कृतिंपरमप्राय
श्चित्तरूपंविद्धि ॥ २१ ॥ किंचचीर्णानिकृतान्यपितानिहरिविमुखंनपुनंतिकिंतुअभक्तानरकेष्वेवपतंतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ तर्हि के नपतंतीत्यतआह कृ
ष्णनाम्नैवगतंकिल्बिषंपापंयेषांतेस्वप्नेऽपिनयमंपश्यंतीत्यन्वयः ॥ २३ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥

मांसास्थिरक्तानिविद्यंतेयस्यांसांसास्थिरक्तवतीसाचासौकायाएववैतरणीचप्रसिद्ध्यापि सा अस्थिवृंदतटादुर्गमामांसशोणितकर्दमाभवतिअतःतत्सादृ
 श्यात्कायापिवैतरणीएवतस्यांयथायःद्विजेभ्योगांदद्यात् सनपतेत तथैवास्यामपियः अंतसमयेनंदनंदनइतिगांवाणींद्विजेभ्योदन्तेभ्योदद्यात् तवर्गस्य
 दंतस्थानीयत्वात् सोपिकायोवैतरण्यांनपतेत्किंतुमुक्तोभवतीत्यर्थः तत्रयथाएकाएकस्यदातव्याबहूनांनकदाचनइतिनिषेधात् तथात्रापिद्विजेभ्यश्चेति
 मांसास्थिरक्तवत्कायेवैतरण्यांपतेन्नसः ॥ योंस्तेदद्याद्विजेभ्यश्चनंदनंदनगामिति ॥ २४ ॥ अतःस्मरेन्महाविष्णोर्नामपापौघना
 शनम् ॥ गीतासहस्रनामानिपठेद्वाशृणुयादपि ॥ २५ ॥ एकादशीव्रतंगीतागंगांबुतुलसीदलम् ॥ विष्णोःपादांबुनामानिमरणे
 मुक्तिदानिच ॥ २६ ॥ ततःसंकल्पयेदन्नंसघृतंचसकांचनम् ॥ सवत्साधेनवोदेयाःश्रोत्रियायद्विजातये ॥ २७ ॥ अंतेजनोयद्ददा
 तिस्वल्पंवायदिवाबहु ॥ तदक्षयंभवेत्ताक्ष्ययत्पुत्रश्चानुमोदते ॥ २८ ॥ अंतकालेतुसत्पुत्रःसर्वदानानिपदापयेत् ॥ यत्तदर्थसुतोलो
 केप्रार्थ्यतेधर्मकोविदैः ॥ २९ ॥ भूमिष्ठंपितरंदृष्ट्वाअर्धोल्मीलितलोचनम् ॥ पुत्रैस्तृष्णानकर्तव्यातद्धनेपूर्वसंचिते ॥ ३० ॥ सतद्
 दातिसत्पुत्रोयावज्जीवत्यसौचिरम् ॥ अतिवाहस्तुतान्मार्गेदुःखंनलभतेयतः ॥ ३१ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥
 चकारः पौनःपुन्यविधानार्थःअतो नंदनंदनइतिवाणींबहुवारमावर्तयेदित्यत्राविरोधः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ एवंनाममाहात्म्यंनिरूप्यइदानींअव
 श्यदातव्यातुरदानेनपुत्रंप्रोत्साहयति ततइत्यादि ॥ २७ ॥ अनुमोदतेयन्मनसिचिंतयतिवाचावदतिवातदप्यक्षयंभवेदिति ॥ २८ ॥ तदर्थआतुर
 दानदापनार्थम् ॥ २९ ॥ पूर्वपित्रैवसंचितेअतस्तस्यैवधने ॥ ३० ॥ अतिवाहः परलोकगामीतन्मार्गे यतःआतुरदानात् ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अष्टमहादानंफलसहितमाह ममेति ॥ ३५ ॥ तिलदानात्फलमाह असुरादितिसार्द्धेन ॥ ३६ ॥ भूमियुक्तेनभूम्यांकरंधृत्वे
 आतुरेचोपरागेचद्वयंदानंविशिष्यते ॥ अतोऽवश्यंप्रदातव्यमष्टदानंतिलादिकम् ॥ ३२ ॥ तिलालोहंहिरण्यंचकार्पासोलवणंतथा ॥
 सप्तधान्यंक्षितिर्गावैकैकंपावनंस्मृतम् ॥ ३३ ॥ एतदष्टमहादानंमहापातकनाशनम् ॥ अंतकालेप्रदातव्यंशृणुतस्यचसत्फलम्
 ॥ ३४ ॥ ममस्वेदसमुद्भूताःपवित्रास्त्रिविधास्तिलाः ॥ असुरादानवादैत्यास्तृप्यंतितिलदानतः ॥ ३५ ॥ तिलाःश्वेतास्तथाकृष्णा
 दानेनकपिलास्तिलाः ॥ संहरंतित्रिधापापंवाङ्मनःकायसंचितम् ॥ ३६ ॥ लोहदानंचदातव्यंभूमियुक्तेनपाणिना ॥ यमसीमानं
 चाप्नोतिनगच्छेत्तस्यवर्त्मनि ॥ ३७ ॥ कुठारोमुसलोदंडःखड्गश्चछुरिकातथा ॥ शस्त्राणियमहस्तेचनिग्रहेपापकर्मणाम् ॥ ३८ ॥
 यमायुधानांसंतुष्ट्यैदानमेतदुदाहृतम् ॥ तस्माद्दद्याल्लोहदानंयमलोकेसुखावहम् ॥ ३९ ॥ ऊरणःश्यामसूत्रश्चशुंडामर्कोऽप्युदुंबरः ॥
 शेषंबलोमहादूतालोहदानात्सुखप्रदाः ॥ ४० ॥ शृणुतार्क्ष्यपरंगुह्यंदानानांदानमुत्तमम् ॥ दत्तेनतेनतुष्यंतिभूर्भुवःस्वर्गवासिनः
 ॥ ४१ ॥ ब्रह्माद्याऋषयोदेवाधर्मराजसभासदाः ॥ स्वर्णदानेनसंतुष्टाभवंतिवरदायकाः ॥ ४२ ॥ तस्माद्देयंस्वर्णदानंप्रेतोद्धरणहे
 तवे ॥ नयातियमलोकंसस्वर्गंतितातगच्छति ॥ ४३ ॥ चिरंवसेत्सत्यलोकेततोराजाभवेदिह ॥ रूपवान्धार्मिकोवाग्मीश्रीमानं
 तुलविक्रमः ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥

त्यर्थः ॥ ३७ लोहदानफलमाह यमइतिसार्द्धत्रिभिः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ स्वर्णदानफलमाह शृण्वितिचतुर्भिः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ लोहादिपंचदानेनतुष्टाभवंतीतिशेषः ॥ ४६ ॥ त्रिषुवक्ष्यमाणेषु ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ भूमिदानफलमाह गोचर्मप्रमाणंयथा गोशतंवृषसंयुक्तं
यत्रोपविशतेभुवि । तद्भूपरिमितंज्ञेयंगोचर्ममानमुत्तममिति ॥ ४९ ॥ ५० ॥ स्वल्पेनभूमिदानेनतुमहापापमुपयाति किंच सस्यपूर्णायाः प्रदानेनतुइं
कार्पासस्यतुदानेनदूतेभ्योनभयंभवेत् ॥ लवणंदीयतेयच्चतेननैवभयंयमात् ॥ ४५ ॥ अयोलवणकार्पासतिलकांचनदानतः ॥ चि
त्रगुप्तादयस्तुष्टायमस्यपुरवासिनः ॥ ४६ ॥ सप्तधान्यप्रदानेनप्रीतोधर्मध्वजोभवेत् ॥ तुष्टाभवंतियेन्येऽपित्रिषुद्वारेष्वधिष्ठिताः ॥ ४७ ॥
ब्रीहयोयवगोधूमामुद्रामाषाःप्रियंगवः ॥ चणकाःसप्तमाज्ञेयाःसप्तधान्यमुदाहृतम् ॥ ४८ ॥ गोचर्ममात्रंवसुधादत्तापात्रेविधान
तः ॥ पुनातिब्रह्महत्यायादृष्टमेतन्मुनीश्वरैः ॥ ४९ ॥ नव्रतेभ्योनतीर्थेभ्योनान्यदानाद्दिनश्यति ॥ राज्येकृतंमहापापंभूमिदाना
द्विलीयते ॥ ५० ॥ पृथिवीसस्यसंपूर्णायोददातिद्विजातये ॥ सप्रयार्तीद्रभुवनेपूज्यमानःसुरासुरैः ॥ ५१ ॥ अत्यल्पफलदानिस्यु
रन्यदानानिकाश्यप ॥ पृथिवीदानजंपुण्यमहन्यहनिवर्द्धते ॥ ५२ ॥ योभूत्वाभूमिपोभूमिनोददातिद्विजातये ॥ सनाप्रोतिकु
टींग्रामेदरिद्रीस्याद्भवेभवे ॥ ५३ ॥ अदानाद्भूमिदानस्यभूपतित्वाभिमानतः ॥ निवसेन्नरकेयावच्छेषोधारयतेधराम् ॥ ५४ ॥ त
स्माद्भूमीश्वरोभूमिदानमेवप्रदापयेत् ॥ अन्येषांभूमिदानार्थंगोदानंकथितंमया ॥ ५५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥
द्रभुवनंप्रयातीत्याह पृथिवीमिति ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ अदानेदोषमाहयइतिद्वाभ्यां कुटीस्वकीयांपर्णशालामपिनाप्नोति ईदृशोदरिद्रीस्यात् ॥ ५३ ॥
तावन्निवसेदितिसंबंधः ॥ ५४ ॥ भूमेरपिगोरूपत्वादोदानमेव ॥ ५५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥

अंतधेनुःअष्टदानोक्तांरुद्रधेनुंश्रीरुद्रस्यमृत्युंजयत्वान्मृत्युदुःखनिवृत्त्यर्थं ऋणधेनुःज्ञाताज्ञातऋणविमुक्त्यर्थं मोक्षधेनुःमोक्षार्थम् ॥ ५६ ॥ वैतरणी
 तारणार्थंपंचमीचेति ॥ ५७ ॥ बालत्वादिषुयत्पापंकृतंतस्मात्तारयंतीतिपूर्वेणैवसंबंधः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ सकृत्सर्वजन्मनिएकवारमेकामपि ॥ ६० ॥
 ॥ ६१ ॥ स्वस्थचित्तस्यसावधानस्यतुएकैवगौःआतुरस्यसन्निहितमरणस्यतुगोशतंअग्रिमक्षणेमरिष्यतीतिम्रियमाणस्तस्यतुचित्तविवर्जितंदानानुसंधान
 ततोऽतधेनुर्दातव्यारुद्रधेनुंप्रदापयेत् ॥ ऋणधेनुंततोदत्वामोक्षधेनुंप्रदापयेत् ॥ ५६ ॥ दद्याद्द्वैतरणीधेनुंविशेषविधिनाखग ॥ तारयं
 तिनरंगावस्त्रिविधाच्चैवपातकात् ॥ ५७ ॥ बालत्वेयच्चकौमारेयत्पापंयौवनेकृतम् ॥ वयःपरिणतौयच्चयच्चजन्मांतरेष्वपि ॥ ५८ ॥
 यन्निशायांतथाप्रातर्यन्मध्याह्नापराह्नयोः ॥ संध्योर्यत्कृतंपापंकायेनमनसागिरा ॥ ५९ ॥ दत्त्वाधेनुंसकृद्वापिकपिलांक्षीरसंयुता
 म् ॥ सोपस्करांसवत्सांचतपोवृत्तसमन्विते ॥ ६० ॥ ब्राह्मणेवेदविदुषिसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ उद्धरेदंतकालंसदातारंपापसंचयात्
 ॥ ६१ ॥ एकागौःस्वस्थचित्तस्यह्यातुरस्यचगोशतम् ॥ सहस्रंम्रियमाणस्यदत्तंचित्तविवर्जितम् ॥ ६२ ॥ मृतस्यैतत्पुनर्लक्षंविधिपूर्
 तंचतत्समम् ॥ तीर्थपात्रसमोपेतंदानमेकंचलक्षधा ॥ ६३ ॥ पात्रेदत्तंचयद्दानंतलक्षगुणितंभवेत् ॥ दातुःफलमनंतंस्यान्नपात्रस्यप्र
 तिग्रहः ॥ ६४ ॥ स्वाध्यायहोमसंयुक्तःपरपाकविवर्जितः ॥ रत्नपूर्णमपिमहींप्रतिगृह्यनलिप्यते ॥ ६५ ॥
 रहितंदत्तंगोसहस्रंच ॥ ६२ ॥ मृतस्यमरणानंतरंचगवांलक्षं एतत्सर्वंसमंतुल्यफलदंभवतिअतःस्वस्थावस्थायामेवदेयमितिभावः एवमपि एकगोदान
 मन्यद्वातीर्थपात्राभ्यांसम्यगुपेतंयुक्तंतल्लक्षधाभवतीत्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥

अपात्रेदानेनतुमहतीविनाष्टिरित्याह अपात्रइतिसार्द्धेन ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ पात्राणामपिबहूनामेकानदेयेत्याह ॥ एकेति ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ दद्याद्वैतरणींधे
विषशीतापहौमंत्रवह्नीकिंदोषभागिनौ ॥ अपात्रेसाचगौर्दत्तादातारंनरकंनयेत् ॥ ६६ ॥ कुलैकशतसंयुक्तंग्रहीतारंतुपातयेत् ॥
नापात्रेविदुषादेयाआत्मनःश्रेयइच्छता ॥ ६७ ॥ एकाह्येकस्यदातव्याबहूनांनकदाचन ॥ साविक्रीताविभक्तावादहत्यासप्तमंकुल
म् ॥ ६८ ॥ कथितायामयापूर्वतववैतरणीनदी ॥ तस्याउद्धरणोपायंगोदानंकथयामिते ॥ ६९ ॥ कृष्णांवापाटलांवापिधेनुंकुर्या
दलंकृताम् ॥ स्वर्णशृंगीरौप्यसुरीकांस्यपात्रोपदोहिनीम् ॥ ७० ॥ कृष्णवस्त्रयुगच्छन्नांकंठघंटासमन्विताम् ॥ कार्पासोपरिसंस्था
प्यताम्रपात्रंसचैलकम् ॥ ७१ ॥ यमंहैमंन्यसेत्तत्रलोहदंडसमन्वितम् ॥ कांस्यपात्रेघृतंकृत्वासर्वतस्योपरिन्यसेत् ॥ ७२ ॥ नावमि
धुमर्यांकृत्वापट्टसूत्रेणवेष्टयेत् ॥ गर्तविधायसजलंकृत्वातस्मिन्क्षिपेत्तरिम् ॥ ७३ ॥ तस्योपरिस्थितांकृत्वासूर्यदेहसमुद्भवाम् ॥ धेनुं
संकल्पयेत्तत्रयथाशास्त्रविधानतः ॥ ७४ ॥ सालंकाराणिवस्त्राणिब्राह्मणायप्रकल्पयेत् ॥ पूजांकुर्याद्विधानेनगंधपुष्पाक्षतादिभिः
॥ ७५ ॥ पुच्छंसंगृह्यधेनोस्तुनावमाश्रित्यपादतः ॥ पुरस्कृत्यततोविप्रमिमंमंत्रमुदीरयेत् ॥ ७६ ॥ भवसागरमग्नानांशोकतापोर्मिदुः
खिनाम् ॥ त्रातात्वंहिजगन्नाथःशरणागतवत्सलः ॥ ७७ ॥ विष्णुरूपद्विजश्रेष्ठमामुद्धरमहीसुर ॥ सदक्षिणामयादत्तातुभ्यं
वैतरणीनमः ॥ ७८ ॥

॥७९॥

॥८०॥

॥८१॥

नुंविधिनाखग इतिपूर्वसूचितविशेषविधिमेवाह कृष्णामिति ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

वैतरणीवितरणंदानंतद्रूपिणीमेनांधेनुं ॥ ७९ ॥ मांप्रतीक्षस्व वैतरण्याः सकाशादुत्तरणार्थं त्वं मांप्रतीक्षस्व दृष्टिं कुरुष्व ॥ ८० ॥ यममार्गभयभीतस्य
वाक्यमिदं गावोमइति ॥ ८१ ॥ भूतानां नरेन्द्रादीनां देवेन्द्रादिषु प्रतिष्ठिता स्थिता यालक्ष्मीः अस्ति सा एव त्वंधेनुरूपेणासि अतो व्यपोहतु दूरीकरोतु

यममार्गं महाघोरेतां नदीं शतयोजनाम् ॥ तर्तुकामो ददाम्येतां तुभ्यं वैतरणीं नमः ॥ ७९ ॥ धेनुके मांप्रतीक्षस्व यमद्वारमहापथे ॥ उत्ता
रणार्थं देवेशि वैतरण्यै नमोऽस्तुते ॥ ८० ॥ गावोमे अग्रतः संतु गावोमे संतु पृष्ठतः ॥ गावोमे हृदये संतु गवांमध्ये वसाम्यहम् ॥ ८१ ॥
यालक्ष्मीः सर्वभूतानां याचदेवे प्रतिष्ठिता ॥ धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु ॥ ८२ ॥ इति मंत्रैश्च संप्रार्थ्य सांजलिर्धेनुकां यमम् ॥
सर्वप्रदक्षिणीकृत्य ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ८३ ॥ एवं दद्याद्विधानेन योगां वैतरणीं खग ॥ सयाति धर्ममार्गेण धर्मराजसभांतरे ॥ ८४ ॥
स्वस्थावस्थशरीरे तु वैतरण्या व्रतं चरेत् ॥ देया च विदुषा धेनुस्तां नदीं तर्तुमिच्छता ॥ ८५ ॥ सानायाति महामार्गे गोदानेन नदीं खग ॥
तस्मादवश्यं दातव्यं पुण्यकालेषु सर्वदा ॥ ८६ ॥ गंगादि सर्वतीर्थेषु ब्राह्मणावसथेषु च ॥ चंद्रसूर्योपरागेषु संक्रांतौ दर्शवासरे ॥ ८७ ॥
अयने विषुवे चैव व्यतीपाते युगादिषु ॥ अन्येषु पुण्यकालेषु दद्याद्गोदानमुत्तमम् ॥ ८८ ॥ यदैव जायते श्रद्धापात्रं संप्राप्य ते यदा ॥
स एव पुण्यकालः स्याद्यतः संपत्तिरस्थिरा ॥ ८९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ८२ ॥ सर्वोपस्करम् ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ व्रतं अवश्यं धेनुं दास्यामीति नियमं कुर्यात् ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ आवसथेषु गृहेषु ॥ ८७ ॥ अयने विषुवे मकर
कर्कमेषतुलासंक्रांतिदिने युगादिषु अक्षय्यतृतीयादिषु ॥ ८८ ॥ स एव श्रद्धापात्रयोः संयोग एव अतोऽन्यत्पुण्यकालापेक्षानकर्तव्येत्यर्थः ॥ ८९ ॥

इदं धेन्वादिदानं स्वहस्तदत्तं सत् स्वर्गसुखप्रदं भवति अतो वैराग्यमुत्पादयन् स्वहस्तदाने श्रद्धामुत्पादयति अस्थिराणीत्यादि ॥ ९० ॥ तत्र पात्रे आत्मवित्तानुसारेण बहुवित्ते सति स्वल्पं न देयमिति भावः ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ गृहीतं दानपाथेयं परलोकभोग्यं येन अन्यथा पाथेयं विना पथि अस्मिँल्लोकमार्गे

अस्थिराणि शरीराणि विभवो नैव शाश्वतः ॥ नित्यं सन्निहितो मृत्युः कर्तव्यो धर्मसंचयः ॥ ९० ॥ आत्मवित्तानुसारेण तत्र दानमनंतं कम् ॥ देयं विप्राय विदुषे स्वात्मनः श्रेय इच्छता ॥ ९१ ॥ अल्पेनापि हि वित्तेन स्वहस्तेनात्मने कृतम् ॥ तदक्षय्यं भवेद्दानं तत्कालं चोपतिष्ठति ॥ ९२ ॥ गृहीतदानपाथेयः सुखं याति महाध्वनि ॥ अन्यथा क्लिश्यते जंतुः पाथेय रहितः पथि ॥ ९३ ॥ यानि यानि च दानानि दत्तानि भुवि मानवैः ॥ यमलोकपथे तानि ह्युपतिष्ठंति चाग्रतः ॥ ९४ ॥ महापुण्यप्रभावेण मानुषं जन्म लभ्यते ॥ यस्तत्प्राप्य चरेद्धर्मं स याति परमां गतिम् ॥ ९५ ॥ ॥ अविज्ञाय नरो धर्मदुःखमाया तियाति च ॥ मनुष्यजन्म साफल्यं केवलं धर्मसेवनम् ॥ ९६ ॥ धनपुत्र कलत्रादि शरीरमपि बांधवाः ॥ अनित्यं सर्वमेवेदं तस्माद्धर्मं समाचरेत् ॥ ९७ ॥ तावद्बन्धुः पिता तावद्वाव जीवति मानवः ॥ मृतानां तं ज्ञात्वा क्षणात्स्नेहो निवर्तते ॥ ९८ ॥ आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरिति विद्यान्मुहुर्मुहुः ॥ जीवन्नपीति संचिंत्य मृतानां कः प्रदास्यति ॥ ९९ ॥

यथा शक्तः क्लिश्यते तथैवामुत्रापि ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ अविज्ञाय अज्ञात्वा कृत्वेत्यर्थः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ जीवन्नप्यात्मैव बंधुः स्वस्य हितकर्ता जीवतामपि नो दत्तं तर्हि मृतानां कः नकोपि दास्यतीत्यर्थः ॥ अतएवं जानन्निति द्वितीयेन संबंधः ॥ ९९ ॥

सर्वइदंआतुरदानम् ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ धनंयावत् आत्मायत्तंआत्मनःस्वस्यआयत्तंआधीनंभवति तावद्देयंपराधीनेजा
तेकिंचित्मेराइतिवक्तुमपिनोत्सहते उत्साहेनवक्तुमपियोग्योनभवति तर्हिदातुंयोग्यःकुतइत्यर्थः ॥ ७ ॥ निदर्शनमाह पूर्वइति धनंचधर्मैकफलमि

एवंजानन्निदंसर्वस्वहस्तेनैवदीयताम् ॥ अनित्यंजीवितंयस्मात्पश्चात्कोऽपि नदास्यति ॥ १०० ॥ मृतंशरीरमुत्सृज्यकाष्ठलोष्टसमं
क्षितौ ॥ विमुखाबांधवायांतिधर्मस्तमनुगच्छति ॥ १ ॥ गृहादर्थानिवर्ततेश्मशानात्सर्वबांधवाः ॥ शुभाशुभंकृतंकर्मगच्छंतमनुग
च्छति ॥ २ ॥ शरीरंवह्निनादग्धंकृतंकर्मसहास्थितम् ॥ पुण्यंवायदिवापापंभुंक्तेसर्वत्रमानवः ॥ ३ ॥ नकोऽपिकस्यचिद्वंधुःसंसारे
दुःखसागरे ॥ आयातिकर्मसंबंधाद्यातिकर्मक्षयेपुनः ॥ ४ ॥ मातृपितृसुतभ्रातृबंधुदारादिसंगमः ॥ प्रपायामिवजंतूनांनद्यांकाष्ठौ
धवच्चलः ॥ ५ ॥ कस्यपुत्राश्चपौत्राश्चकस्यभार्याधनंचवा ॥ संसारेनास्तिकःकस्यस्वयंतस्मात्प्रदीयताम् ॥ ६ ॥ आत्मायत्तंधनं
यावत्तावद्विप्रेसमर्पयेत् ॥ पराधीनेधनेजातेनकिंचिद्वक्तुमुत्सहेत् ॥ ७ ॥ पूर्वजन्मकृताद्दानादत्रलब्धंधनंबहु ॥ तस्मादेवंपरिज्ञाय
धर्मार्थदीयतांधनम् ॥ ८ ॥ धर्मात्संजायतेऽर्थश्चधर्मात्कामोऽभिजायते ॥ धर्मएवापवर्गायतस्माद्धर्मसमाचरेत् ॥ ९ ॥ श्रद्धया
धार्यतेधर्मोबहुभिर्नार्थराशिभिः ॥ निष्किंचनाहिमुनयःश्रद्धावंतोदिवंगताः ॥ ११० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ति धर्मार्थमेवदीयताम् ॥ ८ ॥ चतुर्वर्गफलदात्रपिधनमेवेत्याह धर्मादिति ॥ ९ ॥ श्रद्धापूतधर्मएवसद्गतिप्रदोभवतीत्याह श्रद्धयाइतिद्वाभ्याम् ॥ ११० ॥

भक्त्योपहतंसमर्पितंतत्पत्रादिप्रयतात्मनः श्रद्धापूतचित्तस्याहमश्रामीति ॥ ११ ॥ स्वहस्तदानंसंश्लघ्यपुत्रदत्तंस्तौति तस्मादिति ॥ १२ ॥ देवानां
 समूहोदैवतंतेदैवसमूहैरपि ॥ १३ ॥ तेनैववित्तेनपुत्रादिभिः सह स्वयमपिनिष्पापोभवतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ पितुर्निमित्तमित्यनुवृत्तमेवास्याप्यर्थः गर्भ
 धारणपोषाभ्यांपितुर्मातागरीयसोतिहेतोःसहस्रं दयायाभगिनीमूर्तिरितिहेतोर्दशसाहस्रं नदयासद्वशदानमिति वचनाच्चेतिसोदरस्यापिसमानोदरजन्म
 पत्रंपुष्पंफलंतोयंयोमेभक्त्याप्रयच्छति ॥ तदहंभक्त्युपहतमश्रामिप्रयतात्मनः ॥ ११ ॥ तस्मादवश्यंदातव्यंतदादानंविधानतः ॥
 अल्पंवाबहुवेतीमांगणनानैवकारयेत् ॥ १२ ॥ धर्मात्माचसपुत्रोवैदैवतैरपिपूज्यते ॥ दापयेद्यस्तुदानानिपितरं ह्यातुरंभुवि ॥ १३ ॥
 पित्रोर्निमित्तंयद्वित्तंपुत्रैःपात्रेसमर्पितम् ॥ आत्मापिपावितस्तेनपुत्रपौत्रप्रपौत्रकैः ॥ १४ ॥ पितुःशतगुणंपुण्यंसहस्रमातुरेवच ॥
 भगिनीदशसाहस्रंसोदरेदत्तमक्षयम् ॥ १५ ॥ नचैवोपद्रवादातुर्नवानरकयातनाः ॥ मृत्युकालेनचभयंयमदूतसमुद्भवम् ॥ १६ ॥
 यदिलोभान्नयच्छंतिकालेह्यातुरसंज्ञके ॥ मृताशोचंतितेसर्वेकदर्याःपापिनःखग ॥ १७ ॥ पुत्राःपौत्राःसहभ्रात्रासगोत्राःसुहृदस्तु
 ये ॥ ददंतिनातुरेदानंब्रह्मघ्नास्तेनसंशयः ॥ ११८ ॥ इतिश्रीगरुडपुराणसारोद्धारेआतुरदाननिरूपणोनामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥
 त्वादात्मतुल्यत्वं अतस्तद्वत्तमक्षयंभवति तदक्षयंभवेद्दानंस्वहस्तेनात्मनेकृतमितिपूर्वोक्तवचनादिति ॥ १५ ॥ दानदातुःपुत्रस्यापि इहतु उपद्रवामार्या
 दयोनपरत्रनचेत्यादि अत्रापितेनैववित्तेनेतिपूर्वस्यैवानुवृत्तिः ॥ १६ ॥ अदत्तेदोषमाह यदीतिद्वाभ्याम् ॥ १७ ॥ ११८ ॥ इतिटीकाया
 मष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तुलस्यादिकमाहात्म्यसंन्यासविधिपूर्वकम् ॥ उवाचनवमेऽध्यायेम्रियमाणविधिंहरिः ॥ १ ॥ गरुडः पृच्छति अग्रिमक्षणेमरिष्यतीतिम्रियमाणस्तस्ययत्कृत्यंतद्वद ॥ १ ॥ येनमृतःसद्गतिंयातितंतंविधिंशृणु ॥ २ ॥ कर्मयोगात् प्रारब्धकर्मोदयात्देहीजीवः निजंआत्मत्वेनस्वीकृतंवपुः अत्रयदात्यजतितदामं

गरुडउवाच ॥ ॥ कथितंभवतासम्यग्दानमातुरकालिकम् ॥ म्रियमाणस्ययत्कृत्यंतदिदानींवदप्रभो ॥ १ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ शृणुताक्ष्यप्रवक्ष्यामिदेहत्यागस्यतद्विधिम् ॥ मृतायेनविधानेनसद्गतिंयांतिमानवाः ॥ २ ॥ कर्मयोगाद्यदादेहीमुंचत्यत्रनिजंवपुः ॥ तुलसीसन्निधौकुर्यान्मंडलंगोमयेनतु ॥ ३ ॥ तिलांश्चैवविकीर्याथदर्भाश्चैवविनिक्षिपेत् ॥ स्थापयेदासनेशुभ्रेशालग्रामशिलांतदा ॥ ४ ॥ शालग्रामशिलायत्रपापदोषभयापहा ॥ तत्सन्निधानमरणान्मुक्तिर्जतोःसुनिश्चिता ॥ ५ ॥ तुलसीविटपच्छायायत्रास्तिभवतापहा ॥ तत्रैवमरणान्मुक्तिःसर्वदादानदुर्लभा ॥ ६ ॥ तुलसीविटपस्थानंगृहेयस्यावतिष्ठते ॥ तद्ब्रह्मतीर्थरूपंहिनयांतियमकिंकराः ॥ ७ ॥ तुलसीमंजरीयुक्तोयस्तुप्राणान्विमुंचति ॥ यमस्तंनेक्षितुंशक्तोयुक्तंपापशतैरपि ॥ ८ ॥ तस्यादलंमुखेकृत्वातिलदर्भासनेमृतः ॥ नरोविष्णुपुरंयातिपुत्रहीनोप्यसंशयः ॥ ९ ॥ तिलाःपवित्रास्त्रिविधादर्भाश्चतुलसीरपि ॥ नरंनिवारयंत्येतेदुर्गतिंयांतमातुरम् ॥ १० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥

डलंकुर्यादित्यन्यवः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ननुअपुत्रस्यगतिर्नास्तीतिपूर्वोक्तविरोधात् पुत्रहीनःकथंविष्णुपुरंयातिसतुदुर्गतिमेवयातीतिचतत्राह एतेतिलादयोदुर्गतिंयांतंनिवारयन्ति ॥ १० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ननुतिलादीनां ईदृशो महिमा कुत इति चेत्तत्राह ममेति ॥ ११ ॥ दर्भा इति कुशोऽस्मितृणजातीनां रोमाण्युद्भिज्जजातीनां उत्पत्तिस्थानानि भगवद्वच
नादिति ॥ १२ ॥ कुशस्यातिपावनतामाह कुशेति ॥ १३ ॥ क्रियमाणाः कर्मणि प्रयुज्यमाना अपि निर्माल्यतां अयोग्यतां नयांति ॥ १४ ॥ सामान्य

ममस्वेदसमुद्भूताय तस्ते पावनास्तिलाः ॥ असुरादानवादैत्याविद्रवंति तिलैस्ततः ॥ ११ ॥ दर्भा विभूतिर्मेताक्ष्यं मम रोमसमुद्भवाः ॥

अतस्तत्स्पर्शनादेव स्वर्गं गच्छंति मानवाः ॥ १२ ॥ कुशमूले स्थितो ब्रह्मा कुशमध्ये जनार्दनः ॥ कुशाग्रे शं करो देवस्रयो देवाः कुशे स्थिताः

॥ १३ ॥ अतः कुशा वह्निमंत्रतुलसीविप्रधेनवः ॥ नैते निर्माल्यतां यांति क्रियमाणाः पुनः पुनः ॥ १४ ॥ दर्भाः पिंडेषु निर्माल्या ब्राह्म

णाः प्रेतभोजने ॥ मंत्रागौस्तुलसीनीचे चितायां च हुताशनः ॥ १५ ॥ गोमयेनोपलिप्ते तु दर्भास्तरणसंस्कृते ॥ भूतले ह्यातुरं कुर्यादंत

रिक्षं विवर्जयेत् ॥ १६ ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च सर्वे देवा हुताशनः ॥ मंडलोपरितिष्ठंति तस्मात्कुर्वीत मंडलम् ॥ १७ ॥ सर्वत्र वसुधापूताले

पोयत्र न विद्यते ॥ यत्र लेपः कृतस्तत्र पुनर्लेपेन शुध्यति ॥ १८ ॥ राक्षसाश्च पिशाचाश्च भूताः प्रेता यमानुगाः ॥ अलिप्तदेशे खट्वायामं

तरिक्षे विशंति च ॥ १९ ॥ अतोऽग्निहोत्रं श्राद्धं च ब्रह्मभोज्यं सुरार्चनम् ॥ मंडलेन विना भूम्यामातुरं नैव कारयेत् ॥ २० ॥ लिप्तभूम्या

मतः कृत्वा स्वर्णरत्नं मुखे क्षिपेत् ॥ विष्णोः पादोदकं दद्याच्छालग्रामस्वरूपिणः ॥ २१ ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४१ ॥

शास्त्राद्विशेषशास्त्रस्य बलवत्तामाह दर्भा इति नीचे नीचजातिमुखे मंत्राः गौस्तुलसी च तद्देहे निर्माल्या अग्राह्याः ॥ १५ ॥ प्रासंगिकं परिसमाप्य प्रकृत

मनुसरति गोमयेनेति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ सुरार्चनं देवपूजाम् ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ इतराअन्यानद्यः अवगाहेनस्नानेन गंगातुदर्शनादिभिरेवपुनातिइतिद्वितीयेनान्वयः ॥ २७ ॥ २८ ॥

शालग्रामशिलातोयंयःपिबेद्दिंदुमात्रकम् ॥ ससर्वपापनिर्मुक्तोवैकुण्ठभुवनं व्रजेत् ॥ २२ ॥ ततो गंगाजलं दद्यान्महापातकनाशनम् ॥ सर्वतीर्थकृतस्नानदानपुण्यफलप्रदम् ॥ २३ ॥ चांद्रायणं चरेद्यस्तु सहस्रं कायशोधनम् ॥ पिबेद्यश्चैव गंगां भः समौ स्यातामुभावपि ॥ २४ ॥ अग्निं प्राप्य यथा ताक्ष्यं तूलराशिर्विनश्यति ॥ तथा गंगां बुधानेन पातकं भस्मसाद्भवेत् ॥ २५ ॥ यस्तु सूर्याशुसंतप्तं गंगंयः सलिलं पिबेत् ॥ स सर्वयोनिनिर्मुक्तः प्रयाति सदनं हरेः ॥ २६ ॥ नद्योजलावगाहेन पावयंती तराजनान् ॥ दर्शनात्स्पर्शनात्पानात्तथा गंगेति कीर्तनात् ॥ २७ ॥ पुनात्यपुण्यान्पुरुषान्शतशोऽथ सहस्रशः ॥ गंगा तस्मात्पिबेत्तस्याजलं संसारतारकम् ॥ २८ ॥ गंगा गंगेति यो ब्रूयात्प्राणैः कंठगतैरपि ॥ मृतो विष्णुपुरं याति न पुनर्जायते भुवि ॥ २९ ॥ उत्क्रामद्भिश्च यः प्राणैः पुरुषः श्रद्धयान्वितः ॥ चिंतयेन्मनसा गंगां सोऽपि याति परांगतिम् ॥ ३० ॥ अतोऽध्यायेन्न मे दूंगां संस्मरेत्तज्जलं पिबेत् ॥ ततो भागवतं किंचिच्छृणुयान्मोक्षदायकम् ॥ ३१ ॥ श्लोकं श्लोकांश्च पादं वा योऽंते भागवतं पठेत् ॥ न तस्य पुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकात्कदाचन ॥ ३२ ॥ वेदोपनिषदां पाठाच्छिवविष्णुस्तवापि ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशां मरणं मुक्तिदायकम् ॥ ३३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

जलपानमहिमा तु किं वर्ण्यते तत्स्मरणचिंतनादपि मुक्तो भवतीत्याह गंगेति द्वाभ्याम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

अनशनं जलान्नपरित्यागः अनशने काश्यपयाक्षयागतिरिति हेतोः कुर्यादिति अथातुरसंन्यासं निर्धारयति दद्यादितिसाङ्गेन अत्र यद्यपि ब्राह्मणाः प्रव्रजंति इति श्रुतेर्मुखजानामयं धर्मो यद्विष्णोर्लिंगधारणं बाहुजातोरुजातानामयं धर्मो न विद्यते इति स्मृतिनिषेधात् ॥ ब्राह्मणस्यैव प्रव्रज्यान तु क्षत्रियादेरित्याहुः तथापि यदहरेव विरजेत्तदहरेव प्रव्रजेदित्यादि श्रुतेस्त्रैवर्णिकसाधारणत्वात् त्रयाणां वर्णानां वेदमधीत्याश्रमाचरणमिति सूत्रकारवचनाच्च मुखजानामयं धर्मो वैष्णवं लिंगधारणं बाहुजातोरुजातीनां त्रिदंडं न विधीयते इति दंडविषये निषेधदर्शनाच्च सोपवीतयोर्वेदमधीतयोर्विरक्तयोः क्षत्रियवैश्ययोरपि दंडधारणं तरेण केवलं प्रेषमंत्रोच्चारणमात्र एवातुरसंन्यासाधिकारः न त्वनुपनीतयोर्गृहारूढमूढयोरित्याहुः किंच द्विजन्मन इत्युक्तवता श्रीभगवताप्ययमेव पक्षः स्वी

प्राणप्रयाणसमये कुर्यादनशनं खग ॥ दद्यादातुरसंन्यासं विरक्तस्य द्विजन्मनः ॥ ३४ ॥ संन्यस्तमिति यो ब्रूयात्प्राणैः कंठगतैरपि ॥

मृतो विष्णुपुरं याति न पुर्जायते भुवि ॥ ३५ ॥

॥

॥

॥

॥

कृतः क्षत्रियवैश्ययोरपि द्विजन्मत्वादातुरसंन्यासाधिकारः सूचितः इति प्रतीमः तथापि विरक्तस्यैव किमर्थं यदि संन्यासोत्तरं प्रारब्धवशात् जीवतोऽपि पुनर्भोगमुक्त्यावांताशित्वं स्यात् किंतु गृहात्प्रव्रजेदेवेति यदुक्तं मनुना आत्मन्यग्नीन्समारोप्य ब्राह्मणः प्रव्रजेद्गृहात् ब्राह्मणः क्षत्रियो वापि वैश्यो वा प्रव्रजेद्गृहादिति स्मरणाच्चेति अत्रायं विशेषः ब्राह्मणस्तु दंडधारणं कृत्वा क्षत्रियो वैश्यश्च उपशमादि संन्यासधर्मान् स्वीकृत्य प्रव्रजेदिति अलं प्रासंगिकेन ॥ ३४ ॥ एतदेव सूचयति संन्यस्तमिति ॥ ॐ भूः संन्यस्तं मया ॐ भुवः संन्यस्तं मया ॐ स्वः संन्यस्तं मया ॐ भूर्भुवः स्वः संन्यस्तं मया स्वाहा गायत्री ॐ पुत्रेषणाया वित्तेषणाया लोकेषणायाश्च व्युत्थितोऽहं स्वाहा शिरश्च ॐ अभयं सर्वभूतेभ्यो मत्तः स्वाहेत्यादि प्रेषमंत्रानुच्चार्य अहं ब्रह्मास्मीत्यनुभववाक्यार्थविचारणेन ब्रह्मपराभूयादि

त्यातुरविधिः अत्रदंडधारणे तु दाहः तिलोदकपिंडदानादिकंचनस्यात्तस्य बहिः संन्यस्तस्य तुरीयाश्रमत्वात् अस्याहंब्रह्मास्मीत्यंतः संन्यस्तस्य तु पारलौ-
किकमपि सर्ववक्ष्यमाणं कर्म कुर्यादिति विशेषः किंच सांप्रदायिकानां तु इदमप्यनभिमतमेव ते तु ब्राह्मणस्यापि दंडधारणं विना तुरसंन्यासो नास्ति क्षत्रियवै-
श्ययोश्च सर्वथैवानधिकार इत्येवं वदंतीति ॥ ३५ ॥ एवं उक्तप्रकारेण जातं विधानं आतुरकृत्यं यस्य तस्य ॥ ३६ ॥ ऊर्ध्वच्छिद्राण्येवाह मुखमिति ॥ ३७ ॥

एवं जातविधानस्य धार्मिकस्य तदा खग ॥ ऊर्ध्वच्छिद्रेण गच्छंति प्राणास्तस्य सुखेन हि ॥ ३६ ॥ मुखं च चक्षुषीनासे कर्णौ द्वा राणि सप्त
च ॥ एभ्यः सुकृतिनो यांति योगिनस्तालुरंध्रतः ॥ ३७ ॥ अपानान्मिलितप्राणौ यदा हि भवतः पृथक् ॥ सूक्ष्मीभूत्वा तदा वायुर्वि-
निष्क्रामति पुत्तलात् ॥ ३८ ॥ शरीरं पतते पश्चान्निर्गते मरुतीश्वरे ॥ कालाहतं पतत्येवं निराधारो यथा द्रुमः ॥ ३९ ॥ निर्विचेष्टं शरीरं तु
प्राणैर्मुक्तं जुगुप्सितम् ॥ अस्पृशं जायते सद्यो दुर्गंधं सर्वनिन्दितम् ॥ ४० ॥ त्रिधा वस्था शरीरस्य कृमिविद्रुमस्मरूपतः ॥ किं गर्वः क्रिय-
ते देहे क्षणविध्वंसिभिर्नरैः ॥ ४१ ॥ पृथिव्यां लीयते पृथ्वी आपश्चैव तथा प्सुच ॥ तेजस्तेजसिलीयेत समीरस्तु समीरणे ॥ ४२ ॥

प्राणोत्क्रमणेन शरीरत्यागप्रकारमाह अपानादिति नाभिस्थाने मिलितयोः प्राणापानयोर्यदा विश्लेषो भवति तदा सूक्ष्मीभूत्वा तीन्द्रियः सन् वायुः प्राणः पुत्त-
लात् शरीरान्निःसरति ॥ ३८ ॥ मरुतीश्वरेशरीराधारभूते प्राणे यथानिराधारो द्रुमः पतति एवं पतते ॥ ३९ ॥ गतप्राणस्य शरीरस्यावस्थामाह निर्विचेष्टमिति
द्वाभ्याम् ॥ ४० ॥ ईदृशे देहे ॥ ४१ ॥ पृथिव्यादीनां स्वस्वरूपे लयमाह सपादेन ॥ ४२ ॥ ॥ ॥ ॥

आत्मातुजायते अस्ति वर्द्धते विपरिणमते अपक्षीयते नश्यतीत्येवं भाष्यकारादिभिरुक्तषड्भावविकारहित एवास्ति ॥ ४३ ॥ ननु पृथिव्यादयस्तु स्वस्वसूक्ष्मस्वरूपेलीना भवन्ति आत्मा च नित्यमुक्तो जगत्साक्षी भवति तर्हि कर्मफलभोक्ता कः इत्याशंकायां जीव एव पुण्यापुण्यवासनानुसारेण शुभाशुभकर्मफलभोक्ता स्ति इति व्यावहारिकं जीवस्वरूपं निरूपयन्नाह सर्व इति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ धार्मिकावल्लभायेषां ते देवदूताः कृतं आतुरकृत्यं येन तं एनं धार्मिकं स्वः

आकाशश्च तथाकाशे सर्वव्यापी च शंकरः ॥ नित्यमुक्तो जगत्साक्षी आत्मा देहेष्वजोऽमरः ॥ ४३ ॥ सर्वेन्द्रिययुतो जीवः शब्दादिविषयैर्वृतः ॥ कामरागादिभिर्युक्तः कर्मकोशसमन्वितः ॥ ४४ ॥ पुण्यवासनया युक्तो निर्मितेस्वेन कर्मणा ॥ स प्रविश्य न वेदे हे गृहे दग्धे यथा गृही ॥ ४५ ॥ तदा विमानमादाय किंकिणीजालमालियत् ॥ आयांति देवदूताश्च लसच्चामरशोभिताः ॥ ४६ ॥ धर्मतत्त्वविदः प्राज्ञाः सदा धार्मिकवल्लभाः ॥ तदै नं कृतकृत्यं स्वर्विमानेन नयन्ति ते ॥ ४७ ॥ सुदिव्यदेहो विरजांबरस्रक्सुवर्णरत्नाभरणैरुपेतः ॥ दानप्रभावात्समहानुभावः प्राप्नोति नाकं सुरपूज्यमानः ॥ ४८ ॥ इति श्रीगरुडपुराणे सारोद्धारे प्रियमाणकृत्यनिरूपणो नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

स्वर्गलोके नयन्ति ॥ ४७ ॥ सुष्ठु शोभनो दिव्यस्तेजोमयो देहो यस्य स देवरूपः सन्नाकं स्वर्गादिलोकं तत्क्षणमेव प्राप्नोतीति न हि सुकृतिनां वर्षपर्यन्तं यममार्गगमनं भवतीति भावः ॥ ४८ ॥ इति टीकायां नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

स्वर्गगतस्य जीवस्य देहदाहविधिं खगः ॥ सत्याविधानं महिमां हरिं च परिपृच्छति ॥ १ ॥ दाहत्तृतीयदिनयोः पंचकस्य विधितथा ॥ सती गंगा प्रभावं च दशमे प्राह
माधवः ॥ २ ॥ देहेति ॥ १ ॥ और्ध्वदेहिकं लोकांतरोपयोगिकर्म ॥ २ ॥ अंत्येष्टिं दाहादिकर्म ॥ ३ ॥ पापानां अपनुत्तिर्नाशस्तदर्थमिति हेतुरुक्तः ॥ ४ ॥
मृतौ मरणे सति ॥ ५ ॥ ६ ॥ स्रग्भिः पुष्पमालादिभिर्मंडयेत् शवं भूषयेत् तदुक्तं विष्णुपुराणे प्रेतदेहं शुभैः स्नानैः स्नापितं स्रग्विभूषितम् दग्ध्वा ग्रामाह

गरुड उवाच ॥ ॥ देहदाहविधानं च वद सुकृतिनां विभो ॥ सती यदि भवेत्पत्नी तस्याश्च महिमां वद ॥ १ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥

शृणु तार्क्ष्य प्रवक्ष्यामि सर्वमेव और्ध्वदेहिकम् ॥ यत्कृत्वा पुत्रपौत्राश्च मुच्यन्ते पैतृकादृणात् ॥ २ ॥ किं दत्तैर्बहुभिर्दानैः पित्रो रंत्येष्टिमाच

रेत् ॥ तेनाग्निष्टोमसदृशं पुत्रः फलमवाप्नुयात् ॥ ३ ॥ तदा शोकं परित्यज्य कारयेन्मुंडनं सुतः ॥ समस्तबांधवैर्युक्तः सर्वपापापनुत्त

ये ॥ ४ ॥ मातापित्रोर्मृतौ येन कारितं मुंडनं न हि ॥ आत्मजः सकथं ज्ञेयः संसारार्णवतारकः ॥ ५ ॥ अतो मुंडनमावश्यं न स्वकक्षवि

वर्जितम् ॥ ततः सर्वांधवः स्नात्वा धौतवस्त्राणि धारयेत् ॥ ६ ॥ सद्योजलं समानीय ततस्तं स्नापयेच्छवम् ॥ मंडयेच्चंदनैः स्रग्भिर्गंगामृ

त्तिकयाथवा ॥ ७ ॥ नवीनवस्त्रैः संच्छाद्य तदा पिंडं सदक्षिणम् ॥ नाम गोत्रे समुच्चार्य संकल्पेनापसव्यतः ॥ ८ ॥ मृत्युस्थाने शवो नाम

तस्य नाम्ना प्रदापयेत् तेन भूमिर्भवेत्तुष्टा तदधिष्ठातृदेवता ॥ ९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

हिः स्नायादिति ॥ ७ ॥ संकल्पेन अमुकगोत्राय अमुकनाम्ने शवाय ब्रह्मदैवत्यस्थानपिंडोऽयं तवोपतिष्ठतामिति मया दीयते यम् ॥ ८ ॥ एवं हि द्वारि वि
श्रामे पांथः भूतनाम्ना विष्णुरुद्रदैवत्यं पिंडं दद्यादिति तेन स्थानपिंडेन तस्य शवस्य अधिष्ठातृदेवता आधारभूता भूमिस्तुष्टा भवेदिति कारणमुक्तम् ॥ ९ ॥

तेन द्वारपिंडेन भूतकोटिषु भूतानां गणनासु ये दुर्गताः दुष्टं अशुचिस्थानं प्राप्तास्ते उपघाताय विघ्नाय न विघ्नोऽत्र सद्रतिमवरुध्य स्वसमानं कारणं तत्कर्तुं नैष प्रभव
तीति ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तेन भूतनाम्ना तस्मै प्रेताय पिंड इत्युनुवर्तते संमार्ज्यं भूमिं अभ्युक्ष्य जलेन संस्नाप्य शवम् ॥ १४ ॥ तस्य प्रेतस्य हो
तव्यस्य होतुं दग्धं योग्यस्य देहस्य अयोग्यत्वकारकान् अत्र पिंडदानं विना तन्मांसं भक्षणयोग्यत्वं यथोच्छिष्टं हविर्न हवनाय योग्यं भवति तद्वदेहोऽपीत्यर्थ
द्वारदेशे भवेत्पांथस्तस्य नाम्ना प्रदापयेत् ॥ तेन नैवोपघाताय भूतकोटिषु दुर्गताः ॥ १० ॥ ततः प्रदक्षिणां कृत्वा पूजनीयः स्तुषादिभिः ॥
स्कंधः पुत्रेण दातव्यस्तदान्यैर्बांधवैः सह ॥ ११ ॥ धृत्वा स्कंधे स्वपितरं यः श्मशानाय गच्छति ॥ सोऽश्वमेधफलं पुत्रो लभते च पदे पदे
॥ १२ ॥ नीत्वा स्कंधे स्वपृष्ठेऽके सदा तातेन लालितः ॥ तदैव तदृणान्मुच्येन्मृतं स्वपितरं वहेत् ॥ १३ ॥ ततोऽर्द्धमार्गे विश्रामं संमार्ज्या
भ्युक्ष्य कारयेत् ॥ संस्नाप्य भूतसंज्ञाय तस्मै तेन प्रदापयेत् ॥ १४ ॥ पिशाचाराक्षसाय क्षाये चान्ये दिक्षु संस्थिताः ॥ तस्य होतव्यदेहस्य
नैवा योग्यत्वकारकाः ॥ १५ ॥ ततो नीत्वा श्मशानेषु स्थापयेदुत्तरामुखम् ॥ तत्र देहस्य दाहार्थं स्थलं संशोधयेद्यथा ॥ १६ ॥ संमार्ज्यं
भूमिं संलिप्यो लिख्योद्धृत्य च वेदिकाम् ॥ अभ्युक्ष्योपसमाधाय वह्निं तत्र विधानतः ॥ १७ ॥ ॥ ॥ ॥
अतः पिशाचादयः पिंडं भुक्वा तन्मांसं भक्षं न कुर्वतीति कारणमुक्तं इदमेव चिंतादौ ॥ १५ ॥ १६ ॥ संमार्ज्यं भूमिं संलिप्य गोमयेन वेदिकां लिख्य भूमिं उल्लिख्य
तस्यां दर्भेणोद्धूरे स्वां कृत्वा रेखां मध्येनामिकां गुष्ठेनोद्धृत्य जलेनाभ्युक्ष्य उपसमाधाय तत्र वह्निं संस्थाप्य क्रव्यं मृतकस्य मांसं अत्तिभक्षतीति क्रव्यादस्तदेव संज्ञाना
मयस्य तं देवं वह्निपुष्पादिभिः संपूज्य लोमभ्यः स्वाहा त्वग्भ्यः स्वाहा मांसेभ्यः स्वाहा त्याघनुवाकेन वेदमंत्रेण विधिमनति क्रम्येति यथाविधि होमं कुर्यात् ॥ १७ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ हेक्रव्याददेवत्वमेवांते भूतानिपंचभूतात्मकशरीराणिबिभर्षिस्वस्मिन्धारयसि इतिभूतभृदसिकिंच त्वमेवजगतांयोनिः
कारणंचासि पंचमहाभूतांतर्गतत्वात्त्वमेवलोकस्यसर्वप्राणिजातस्यक्षुधासंदीपनेनभुक्तान्नपरिपाकेनपरिपालकोसि तस्माद्धेतोःसांसारिकःसंसारेभवःमृ
तश्चायंपुरुषस्तमेनंस्वर्गतिंनयप्रापयेतिप्रार्थना ॥ १९ ॥ चितायांमोक्षस्थापनंतत्प्रभृतिकं तदारभ्यसपिंडनात् प्राक् प्रेतत्वंभवतिअतश्चितायांशवह

पुष्पाक्षतैरथाभ्यर्च्यदेवंक्रव्यादसंज्ञकम् ॥ लोमभ्यस्त्वनुवाकेनहोमंकुर्याद्यथाविधि ॥ १८ ॥ त्वंभूतभृजगद्योनिस्त्वंभूतपरिपाल
कः ॥ मृतःसांसारिकस्तस्मादेनंत्वंस्वर्गतिंनय ॥ १९ ॥ इतिसंप्रार्थयित्वाग्निंचितांतत्रैवकारयेत् ॥ श्रीखंडतुलसीकाष्ठैःपलाशाश्चत्थ
दारुभिः ॥ २० ॥ चितामारोप्यतंप्रेतंपिंडौद्वौतत्रदापयेत् ॥ चितायांशवहस्तेचप्रेतनाम्नाखगेश्वर ॥ चितामोक्षप्रभृतिकंप्रेतत्वमुप
जायते ॥ २१ ॥ केपितंसाधकंप्राहुःप्रेतकल्पविदोजनाः ॥ चितायांतेननाम्नावाप्रेतनाम्नाथवाकरे ॥ २२ ॥ इत्येवंपंचभिःपिंडैः
शवस्याहुतियोग्यता ॥ अन्यथाचोपघातायपूर्वोक्तास्तेभवंतिहि ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

स्तेचसपिंडीपर्यंतंचप्रेतनाम्नैवप्रदातव्यंस्थानादिषुशवपांथभूतनामभिरिति ॥ २० ॥ २१ ॥ पक्षांतरमाह केपीतिप्रेतकल्पंअंत्येष्टिविधानंतद्विदुः सा
धकमप्याहुः अतस्तेनसाधकनाम्नावाकरेएवप्रेतनाम्नेति ॥ २२ ॥ यथादिकपालादिबलिभिर्हविराहुतियोग्यंभवति तद्वत्पंचपिंडैः शवस्याहुतियोग्यते
ति अन्यथापंचपिंडदानंविनातुउपघातायस्वकुलनाशायपूर्वोक्तभूतपिशाचादयोभवंतीति ॥ २३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

पूर्वलोमभ्यः स्वाहेत्यनुवाकेन हुतं तमेवाग्निं तृणैरादाय पुत्रोदद्यादग्निं निरग्निकानां साग्निकानां तु अग्निहोत्रादादाय दद्यादिति विशेषः ॥ २४ ॥ यदि पंच
कं स्यात्तदा दाहो न वासवोत्तरदलादि पंचके प्रेतदाहं तृणकाष्ठसंग्रहं न कारयेदिति निषेधात् ॥ २५ ॥ रेवती अंते यस्य तदेतत्पंचकं दाहे अर्हयोग्यं न ॥ २६ ॥

प्रेतोदत्वा पंचपिंडान् हुतमादाय तंतृणैः ॥ अग्निं पुत्रस्तदा दद्यान्न भवेत्पंचकं यदि ॥ २४ ॥ पंचकेषु मृतोयस्तु न गतिं लभते नरः ॥ दा
हस्तत्र न कर्तव्यः कृतेऽन्यमरणं भवेत् ॥ २५ ॥ आदौ कृत्वा धनिष्ठार्द्धमेतन्नक्षत्रपंचकम् ॥ रेवत्यंतं न दाहेऽर्हदाहे च न शुभं भवेत् ॥ २६ ॥
गृहे हानिर्भवेत्तस्य ऋक्षेष्वेषु मृतो हियः ॥ पुत्राणां गोत्रिणां चापि कश्चिद्विघ्नः प्रजायते ॥ २७ ॥ अथवा ऋक्षमध्ये हि दाहः स्याद्विधिपूर्व
कः ॥ तद्विधिते प्रवक्ष्यामि सर्वदोषप्रशांतये ॥ २८ ॥ शवस्य निकटे तार्क्ष्यं निक्षिपेत्पुत्तलांस्तदा ॥ दर्भमयांश्च चतुरऋक्षमंत्राभिर्मंत्रि
तान् ॥ २९ ॥ तप्तहेमप्रकर्तव्यं वहंति ऋक्षनामभिः ॥ प्रेता जयतमंत्रेण पुनर्होमस्तु संपुटैः ॥ ३० ॥ ततो दाहः प्रकर्तव्यस्तैश्च पुत्तलकैः
सह ॥ सपिंडनदिने कुर्यात्तस्य शांतिविधिं सुतः ॥ ३१ ॥ तिलपात्रं हिरण्यं च रूप्यं रत्नं यथाक्रमम् ॥ घृतपूर्णकांस्यपात्रं दद्याद्दोषप्रशां
तये ॥ ३२ ॥ एवं शांतिविधानं तु कृत्वा दाहं करोति यः ॥ न तस्य विघ्नो जायेत प्रेतायांति परांगतिम् ॥ ३३ ॥ एवं पंचकदाहः स्यात्त
द्विनाकेवलं दहेत् ॥ सतीयदि भवेत्पत्नी तया सह विनिर्दहेत् ॥ ३४ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥

दाहे सति शुभाभाव एवाह गृहे इति ॥ २७ ॥ विधिना तु पंचकेऽपि दाहः स्यादित्याह अथेति ॥ २८ ॥ विधिमेवाह शवेति मंत्राः संहितायां ज्ञातव्याः
॥ २९ ॥ प्रेता जयतानर इन्द्रो वः शर्मयच्छतु इति मंत्रेण संपुटैः ऋक्षनामभिः होमः कार्यः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

प्रसंगात्सतीकृत्यन्तन्महिमानं चाह पतिव्रताद्येकोनविंशतिभिः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ अपीडनमेवदृष्टान्ते

पतिव्रतायदानारीभर्तुःप्रियहितेरता ॥ इच्छेत्सहैवगमनंतदास्नानंसमाचरेत् ॥ ३५ ॥ कुंकुमांजकसद्वस्त्रभूषणैर्भूषितांतनुम् ॥ दा
नंदद्याद्विजातिभ्योबंधुवर्गेभ्यएवच ॥ ३६ ॥ गुरुंनमस्कृत्यतदानिर्गच्छेन्मंदिराद्वहिः ॥ ततोदेवालयंगत्वाभक्त्यातंप्रणमेद्धरिम्
॥ ३७ ॥ समर्प्याभरणंतत्रश्रीफलंपरिगृह्यच ॥ लज्जांमोहंपरित्यज्यश्मशानभवनंव्रजेत् ॥ ३८ ॥ तत्रसूर्यनमस्कृत्यपरिक्रम्यचि
तांतदा ॥ पुष्पशय्यांतदारोहेन्निजांकेस्वापयेत्पतिम् ॥ ३९ ॥ सखिभ्यःश्रीफलंदद्याद्वाहमाज्ञापयेत्ततः ॥ गंगास्नानसमंज्ञात्वाश
रीरंपरिदाहयेत् ॥ ४० ॥ नदहेद्गर्भिणीनारीशरीरंपतिनासह ॥ जनयित्वाप्रसूतिंचबालंपोष्यसतीभवेत् ॥ ४१ ॥ नारीभर्तारमा
साद्यशरीरंदहतेयदि ॥ अग्निर्दहतिगात्राणिनैवात्मानंप्रीडयेत् ॥ ४२ ॥ दह्यतेध्मायमानानांधातूनांचयथामलः ॥ तथानारीद
हेत्पापंधुताशेह्यमृतोपमे ॥ ४३ ॥ दिव्यादौसत्ययुक्तश्चशुद्धोधर्मयुतो नरः ॥ यथानदह्यतेतप्तलोहपिंडेनकर्हिचित् ॥ ४४ ॥ तथा
सापतिसंयुक्तादह्यतेनकदाचन ॥ अंतरात्मात्मनाभर्तामृतेनैकत्वमागता ॥ ४५ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४५ ॥

नस्पृष्टयति दह्यतेइतिद्वाभ्याम् ॥ ४३ ॥ दिव्यादौविवादेशपथादौ ॥ ४४ ॥ किंच अंतरात्मासतीजीवः मृतेनदेहरूपेणतुमरणंगतेनआत्मनाअव्यया
त्मरूपेणचभर्त्रासहएकतांप्राप्तापुनर्नारीशरीरंनप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

इममेवार्थव्यतिरेकमुखेन द्रढयति यावदितियावत्सतीनस्यात्तावत्स्त्रीत्वान्नमुच्यते किंतु सती एवमुच्यते इत्यर्थः ॥ ४६ ॥ भर्तरिमृते जीवति च सति तद्गता
तदनुगता भवेत् ॥ ४७ ॥ महीयते पूज्या भवति ॥ ४८ ॥ भर्तृपरमा भर्तुरपि शोभनरूपा ॥ ४९ ॥ अत्र अस्मिं लोके ॥ ५० ॥ तिस्रः कोट्य इति अग
णितानि यावत्सः सिकताभूमे स्तावती रददं स्मगा इति वत् ॥ ५१ ॥ रमणेन सहैकत्वं गता पितेन क्रीडते इत्यत्र अद्वैते च स्मितं स्फीतं न स्यादन्योन्यमीक्षणमि
यावच्चाग्रौ मृते पत्यौ स्त्रीनात्मानं प्रदाहयेत् ॥ तावन्नमुच्यते सा हि स्त्री शरीरात्कथंचन ॥ ४६ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन स्वपतिं सेवयेत्सदा ॥
कर्मणामनसा वाचा मृते जीवति तद्गता ॥ ४७ ॥ मृते भर्तरि यानारी समारोहे द्युताशनम् ॥ सारुंधती समाभूत्वा स्वर्गलोके महीयते
॥ ४८ ॥ तत्र सा भर्तृपरमा स्तूयमाना प्सरोगणैः ॥ रमते पतिना सार्द्धं यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ ४९ ॥ मातृकं पैतृकं चैव यत्र सा च प्रदीय
ते ॥ कुलत्रयं पुनात्यत्र भर्तारं यानुगच्छति ॥ ५० ॥ तिस्रः कोट्योऽर्द्धकोटी च यानि रोमाणि मानुषे ॥ तावत्कालं वसेत्स्वर्गे पतिना सह
मोदते ॥ ५१ ॥ विमाने सूर्यसंकाशे क्रीडते रमणेन सा ॥ यावदादित्यचंद्रौ च भर्तृलोके चिरं वसेत् ॥ ५२ ॥ पुनश्चिरायुः सा भूत्वा जायते विम
ले कुले ॥ पतिव्रता तु यानारी तमेवलभते पतिम् ॥ ५३ ॥ याक्षणं दाहदुःखेन सुखमेतादृशं त्यजेत् ॥ सामूढा जन्मपर्यंतं दह्यते विरहाम्बिना ॥ ५४ ॥
तिवचनादद्वैतानंदादपि स्नेहानंदे अधिकसुखानुभवात्पृथक् भूत्वा रमतेति भावः भर्तृलोके स्वर्गे ॥ ५२ ॥ किंच मुक्ता अपि लीलाविग्रहं कृत्वा भजंतेऽत्र
भजनानंदस्याधिक्यं तथात्रापि स्नेहानंदस्याधिकत्वात् रमणाय स्वेच्छयैव विमले कुले जायते न तु कर्मणा इति अन्यथा सती एव स्त्री शरीरान्मुच्यते नान्या इति पू
र्वोक्तवचनविरोधः स्यात् तं स्वपतिमेवलभते तदुक्तमाधे सती वयोषित्प्रकृतिः सुनिश्चला पुमांसमभ्येति भवांतरेष्वपीति ॥ ५३ ॥ अनुत्प्याह या इति ॥ ५४ ॥

प्रासंगिकं पंचकसतीकृत्यं परिसमाप्य प्रस्तुतदाहमेवानुसरति यदीति तं नरं एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण ॥ ५५ ॥ स्फोटयेदत्रायमभिप्रायः हठयोगिनस्तु स्वे
 च्छया ब्रह्मरंध्रं भित्त्वा ब्रह्मलोकं याति कर्मयोगिनां तु परतो भेदनेन पितृदेवलोकप्राप्तिर्भवति संन्यासिनां तु पूर्वं भित्त्वा पश्चात् गंगायां तदलाभे भूमौ वानिक्षिपे
 दिति ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ मंत्रमेवाह अस्मात् अकारात् अकारो वासुदेवः स्यादिति मंत्रकोशः अक्षराणामकारोस्मीति श्रीभगवद्वचनाच्च हे पावक त्वं श्री
 वासुदेवाज्जातोसि वाचां वह्नेर्मुखं क्षेत्रमिति स्मृत्युक्तेः किंच त्वत्त्वत्तः सकाशात् अयं जनः स्वर्गाय लोकाय स्वर्गलोकं प्रति गंतुं पुनर्जायते तेजोमय दिव्यश
 तस्मात्पतिं शिवं ज्ञात्वा सह तेन दहेत्तनुम् ॥ यदि न स्यात्सती तार्क्ष्यं तमेवंप्रदहेत्तदा ॥ ५४ ॥ अर्द्धे दग्धेऽथ वा पूर्णे स्फोटयेत्तस्य मस्तक
 म् ॥ गृहस्थानां तु काष्ठेन यतीनां श्रीफलेन च ॥ ५६ ॥ प्राप्तये पितृलोकानां भित्त्वा तद्ब्रह्मरंध्रकम् ॥ आज्याहुतिं ततो दद्यान्मंत्रेणाने
 न तत्सुतः ॥ ५७ ॥ अस्मात्त्वमधिजातोऽसित्वदयं जायतां पुनः ॥ असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहा ज्वलतु पावकः ॥ ५८ ॥ एवमा
 ज्याहुतिं दत्वा तिलमिश्रां समंत्रकाम् ॥ रोदितव्यं ततो गाढं तेन तस्य सुखं भवेत् ॥ ५९ ॥ दाहादनंतरं कार्यं स्त्रीभिः स्नानं ततः सुतैः ॥
 तिलोदकं ततो दद्यान्नाम गोत्रोपकल्पितम् ॥ ६० ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५४ ॥

रीरेण उत्पन्नो भवति किंच असौ अस्य स्थूलदेहः स्वाहा त्वयि हविरस्तु किंच ज्वालायामेव हविर्हूयते अतस्त्वं ज्वलतु प्रज्वलितो भवेति मंत्रार्थः ॥ ५८ ॥
 एवमिति अर्द्धे दग्धे तु मस्तकं स्फोटयेत् पूर्णदग्धे सत्याज्याहुतिं दद्याच्चेति तेन रोदनेन गुर्जराणां कुलव्यवहारपरमेतत् ॥ ५९ ॥ पूर्वस्त्रीभिः ततः स्त्रीभ्यः
 पश्चात्सुतादिभिरिति नाम गोत्राभ्यां उपकल्पितम् संकल्पितम् अमुकगोत्राय अमुकप्रेतायेदं तिलोदकं सदृशं तवोपतिष्ठतामिति ॥ ६० ॥ ॥ ५४ ॥

प्राशयेत् चर्वयेत् शोकदिने मिष्टपरिहाराय पूर्वकटुमुखं कुर्यादित्यभिप्रायः गुणान्कीर्तिकरान् यावत्कीर्तिर्मनुष्यस्य पुण्यलोकेषु गीयते ॥ तावत्कालं वसे
 त्स्वर्गे पूज्यमानः सुरासुरैरित्यभिप्रायः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ इदं नीरं अत्र स्नाहि अत्रास्मिन्पात्रे मितं स्वल्पं इदं क्षीरं च पिब भुंक्व
 ॥ ६६ ॥ चतुर्थे दिने तदुक्तं विष्णुपुराणे चतुर्थेऽह्नि च कर्तव्यं भस्मास्थिचयनं नृप इति अविरोधतः चतुर्थदिने पंचकशनिवारादियोगात् ॥ ६७ ॥ संच
 प्राशयेन्निवपत्राणि मृतकस्य गुणान्वदेत् ॥ स्त्रीजनोऽग्रे गृहं गच्छेत्पृष्ठतो न रसंचयः ॥ ६८ ॥ गृहे स्नानं पुनः कृत्वा गोश्रासंच प्रदापयेत् ॥
 पत्रावल्यांच भुंजीयाद्गृहान्नं नैव भक्षयेत् ॥ ६९ ॥ मृतकस्थानमालिप्य दक्षिणाभिमुखं ततः ॥ द्वादशाहकपर्यंतं दीपं कुर्यादहर्निशम्
 ॥ ७० ॥ सूर्येऽस्तमागते ताक्ष्यं श्मशाने वा चतुष्पथे ॥ दुग्धं च मृण्मये पात्रे तोयं दद्याद्दिनत्रयम् ॥ ७१ ॥ अपक्वमृण्मयं पात्रं क्षीरनीरप्र
 पूरितम् ॥ काष्ठत्रयं गुणैर्बद्धं धृत्वा मंत्रं पठेदिमम् ॥ ७२ ॥ श्मशानानलदग्धोऽसि परित्यक्तोऽसि बांधवैः ॥ इदं नीरमिदं क्षीरमत्र स्नाहि
 मितं पिब ॥ ७३ ॥ चतुर्थे संचयः कार्यः सामिकैश्च निरग्निकैः ॥ तृतीयेऽह्नि द्वितीये वा कर्तव्यं श्रावविरोधतः ॥ ७४ ॥ गत्वा श्मशानभू
 मिं च स्नानं कृत्वा शुचिर्भवेत् ॥ ऊर्णासूत्रं वेष्टयित्वा पवित्रीं परिधाय च ॥ ७५ ॥ दद्यात् श्मशानवासिभ्यस्ततो माषबलिं सुतः ॥ यमाय
 त्वेति मंत्रेण तिस्रः कुर्यात्परिक्रमाः ॥ ७६ ॥ ततो दुग्धेन संभुंक्ष्य चितास्थानं स्वर्गेश्वर ॥ जलेन सेचयेत्पश्चादुद्धरेदस्थिं वृंदकम् ॥ ७७ ॥
 यनविधानमेवाह गत्वेत्याद्येकादशभिः ॥ ७८ ॥ परिक्रमा वामावर्तेन कुर्यात् ॥ ७९ ॥ संभुंक्ष्य पूर्वतु किंचिद्दुग्धेन संप्रोक्ष्य उद्धरेत् ॥ चितास्थाना
 न्निष्काशयेत् ॥ ८० ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥

उपलेपितस्थलमेवस्थंडिलंभवति तत्रिकोणंकृत्वातत्रिषुदक्षिणपश्चिमोत्तरासुदिक्षु ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ गर्तेपिंडाद्वाहस्यार्ति
र्नश्यति मलिनषोडशस्यांगभूतोभवति ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ गंगायांअस्थिपतनस्यमहिमानमाहअंतरित्यष्टभिः दशदिनमध्येएव ॥ ७९ ॥ म

कृत्वापलाशपत्रेषुक्षालयेद्गुग्धवारिभिः ॥ संस्थाप्यमृण्मयेपात्रेश्राद्धंकुर्याद्यथाविधि ॥ ७१ ॥ त्रिकोणंस्थंडिलंकृत्वागोमयेनोपलेपि
तम् ॥ दक्षिणाभिमुखोदिक्षुदद्यात्पिंडत्रयंत्रिषु ॥ ७२ ॥ पुंजीकृत्यचिताभस्मतत्रधृत्वात्रिपादुकाम् ॥ स्थापयेत्तत्रसजलमनाच्छा
द्यमुखंघटम् ॥ ७३ ॥ ततस्तंडुलपाकेनदधिघृतसमन्वितम् ॥ बलिंप्रेतायसजलंदद्यान्मिष्टंयथाविधि ॥ ७४ ॥ पदानिदशपंचैव
चोत्तरस्यांदिशिब्रजेत् ॥ गर्तविधायतत्रास्थिपात्रंसंस्थापयेत्स्वग ॥ ७५ ॥ तस्योपरिततोदद्यात्पिंडंदाहार्तिनाशनम् ॥ गर्तादुद्धृ
त्यतत्पात्रंनीत्वागच्छेज्जलाशयम् ॥ ७६ ॥ तत्रप्रक्षालयेद्गुग्धजलादस्थिपुनःपुनः ॥ चर्चयेच्चंदनेनाथकुंकुमेनविशेषतः ॥ ७७ ॥
धृत्वासंपुटकेतानिकृत्वाचहृदिमस्तके ॥ परिक्रम्यनमस्कृत्यगंगामध्येविनिक्षिपेत् ॥ ७८ ॥ अंतर्दशाहंयस्यास्थिगंगातोयेनिमज्ज
ति ॥ नतस्यपुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकात्कदाचन ॥ ७९ ॥ यावदस्थिमनुष्यस्यगंगातोयेषुतिष्ठति ॥ तावद्वर्षसहस्राणिस्वर्गलोकेमही
यते ॥ ८० ॥ गंगाजलोर्मिसंस्पृश्यमृतकंपवनोयदा ॥ स्पृशतेपातकंतस्यसद्यएवविनश्यति ॥ ८१ ॥ ॥ ॥ ८२ ॥

हीयतेपूज्योभवति ॥ ८० ॥ तस्यामस्थिपतनप्रभावंतुकिंवर्ण्यते तज्जलकृतसंगपवनस्पर्शादपिकृतार्थोभवतीत्याह गंगेति ॥ ८१ ॥

गंगाजलस्य असाधारणतामाह ॥ ८२ ॥ यशएवाह यादिति एतान्ष्टिसहस्रान्भस्माख्यानापिभस्मएवाख्यानामानियेषांभस्मावशेषानीत्यर्थः ॥ ८३ ॥
 पतनात्पतनमात्रादेव ॥ ८४ ॥ अत्रइतिहासंकथयति कश्चिदितिद्वाभ्याम् ॥ ८५ ॥ अयंभावः अजामिलोयथाअविदितहरिनाममहिमापिसुतगत
 हरिनामोच्चारणान्मुक्तः तथैवायमपितच्चरणोदकादिति ॥ ८६ ॥ अतःगंगैवमुक्तिप्रदाइतिहेतोः ॥ ८७ ॥ अथशब्दोविधानान्तरे अत्रपुनर्दाहिकं
 सिंहावलोकनेनाह यत्तस्मिन्दिनेशृणुयात्तदातस्मिन्नेवदिनेपूर्ववत्पूर्वोक्तविधानेनपुत्तलंकेवलमेवदहेन्नतुकाष्ठैः समादायसम्यगस्थिसंचयनविधानेना
 आराध्यतपसोग्रेणगंगांदेवींभगीरथः ॥ उद्धारार्थपूर्वजानामानयद्ब्रह्मलोकतः ॥ ८२ ॥ त्रिषुलोकेषुविख्यातंगंगायाःपावनंयशः ॥
 यापुत्रान्सगरस्यैतान्भस्माख्याननयद्विवम् ॥ ८३ ॥ पूर्ववयसिपापानियेकृत्वामानवामृताः ॥ गंगायामस्थिपतनात्स्वर्गलोकंप्र
 यांतिते ॥ ८४ ॥ कश्चिद्वाधोमहारण्येसर्वप्राणिविहिंसकः ॥ सिंहेननिहतोयावत्प्रयातिनरकालये ॥ ८५ ॥ तावत्कालेनतस्या
 स्थिगंगायांपातितंतदा ॥ दिव्यंविमानमारुह्यसगतोदेवमंदिरम् ॥ ८६ ॥ अतःस्वमेवसत्पुत्रोगंगायामस्थिपातयेत् ॥ अस्थिसंच
 यनादूर्ध्वदशगात्रंसमाचरेत् ॥ ८७ ॥ अथकश्चिद्विदेशेवावनेचौरभयेमृतः ॥ नलब्धस्तस्यदेहश्चेच्छृणुयाद्यदिनेतदा ॥ ८८ ॥
 दायकचित्पिष्टस्यसांगंहस्तमात्रंपुत्तलंविधायतन्नाभौप्रज्वलितदीपंनिधायप्राणप्रतिष्ठांकुर्यात् यथामुकगोत्रस्यप्राणाइहप्राणाःहंसःजीवइहस्थितोजीवः
 सर्वेन्द्रियाणिवाङ्मनस्त्वक्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणपाणिपादपायूपस्थानिइहागत्यसुखंतिष्ठंतुस्वाहेतिलेलिहानमुद्रयातद्धृदयेविन्यसेत् ततोयावद्दीपःप्रज्वलति
 तावत्पूर्ववद्विष्णुस्मरणंकुर्यात्आतुरदानंचदद्यात् ततोदीपनिर्वाणेसतितंकाष्ठैःपूर्ववदहेदिति ॥ ८८ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ प्रसंगात्बालादीनांकृत्यमाह गंगेति ॥ ॥ ९२ ॥ अतःपरं सप्तविंशतिमासात्परम् ॥ ९३ ॥ गर्भेऽनष्टे मृते सति क्रिया दुग्ध
 दानादिकं नास्ति तस्य किंचिदपि न दातव्यमित्यर्थः शिशुरादंतजननादिति स्मृतेर्देतोत्पत्तिपर्यंतं शिशुरितिसंज्ञा बालः स्याच्चावदाशिखम् आशिखंचूडाक
 र्म तृतीयवर्षपर्यंतं बाल इति संज्ञा विपत्तिषु मरणेषु घटादिकं देयं बाले वा तरुणे वृद्धे घटो भवति चाक्षय इति वचनात् ॥ ९४ ॥ आपंचवर्षात्कौमारः पौगंडो दशहा
 दर्भपुत्तलकंकृत्वा पूर्ववत्केवलं दहेत् ॥ तस्य भस्म समादाय गंगातोये विनिक्षिपेत् ॥ ८९ ॥ दशगात्रादिकं कर्म तद्दिना देवकारयेत् ॥
 स एव दिवसो ग्राह्यः श्राद्धे सांवत्सरादिके ॥ ९० ॥ पूर्णे गर्भे मृतानारी विदार्य जठरं तदा ॥ बालं निष्काश्य निक्षिप्य भूमौ तामेव दाहयेत्
 ॥ ९१ ॥ गंगातीरे मृतं बालं गंगायामेव पातयेत् ॥ अन्यदेशे क्षिपेद्भूमौ सप्तविंशतिमासजम् ॥ ९२ ॥ अतः परं दहेत्तस्य गंगायामस्थि
 निक्षिपेत् ॥ जलकुंभश्च दातव्यं बालानामेव भोजनम् ॥ ९३ ॥ गर्भे नष्टे क्रियानास्ति दुग्धं देयं मृते शिशौ ॥ घटंच पायसं भोज्यं दद्याद्वा
 लविपत्तिषु ॥ ९४ ॥ कुमारे च मृते बालान् कुमारानेव भोजयेत् ॥ सबालान् भोजयेद्दिप्रान् पौगंडे सव्रते मृते ॥ ९५ ॥ मृतश्च पंचमादूर्ध्व
 मव्रतः सव्रतोऽपि वा ॥ पायसेन गुडेनापि पिंडान् दद्याद्दशक्रमात् ॥ ९६ ॥ एकादशं द्वादशं च वृषोत्सर्गविधिं विना ॥ महादानविहीनं
 च पौगंडे कृत्यमाचरेत् ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ १०० ॥
 यनः अव्रते बालान् सव्रते विप्रान् ॥ ९५ ॥ पंचमादूर्ध्वं पौगंडावस्थायामव्रतः उपवीतसंस्काररहितः सव्रतः सोपवीतः ॥ ९६ ॥ महादानं
 शय्यादिकम् ॥ ९७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

एकस्यतस्यैवोद्देशेनकृतंएकोद्दिष्टम् ॥ ९८ ॥ व्रतस्थानेव्रतबंधस्थानेउपवीतसंस्कारस्यअनधिकारात्देहेचापिस्वल्पेसतिक्रियामपिस्वल्पांकुर्यात् ॥ ९९ ॥
 ॥ १०० ॥ किशोरेतरुणावस्थायांतुमृतेसतिसर्वमेवकृत्यंकरणीयमित्याह किशोरइति किशोरःषोडशसमस्ततोयौवनमादिशेत् ॥ १ ॥ संन्यासिनांतु
 दाहादिकंकिमपिकृत्यंनकरणीयमित्याह यतीनामिति सर्वेषांहंसादिचतुर्विधानांतेषांस्वपितृणामपिगृहस्थैरपिसुतादिभिर्दाहादिकंनकर्तव्यं कुटीचकंतु
 जीवमानेचपितरिनपौगंडेसपिंडनम् ॥ अतस्तस्यद्वादशाहन्येकोद्दिष्टं समाचरेत् ॥ ९८ ॥ स्त्रीशूद्राणांविवाहस्तुव्रतस्थानेप्रकीर्ति
 तः ॥ व्रतात्प्राक्सर्ववर्णानांवयस्तुल्याक्रियाभवेत् ॥ ९९ ॥ स्वल्पात्कर्मप्रसंगाच्चस्वल्पाद्विषयबंधनात् ॥ स्वल्पेवयसिदेहेचक्रियांस्व
 ल्पामपीच्छति ॥ १०० ॥ किशोरेतरुणेकुर्याच्छ्रद्धावृषमखादिकम् ॥ पददानंमहादानंगोदानमपिदापयेत् ॥ १ ॥ यतीनांचैवस
 र्वेषांनदाहोदकक्रिया ॥ दशगात्रादिकंतेषांनकर्तव्यंसुतादिभिः ॥ २ ॥ दंडग्रहणमात्रेणनरोनारायणोभवेत् ॥ त्रिदंडग्रहणात्ते
 षांप्रेतत्वंनैवजायते ॥ ३ ॥ ज्ञानिनस्तुसदामुक्ताःस्वरूपानुभवेनहि ॥ अतस्तेतुप्रदत्तानांपिंडानानैवकांक्षिणः ॥ ४ ॥ तस्मिं
 ङादिकंतेषांनतुनोदकमाचरेत् ॥ तीर्थश्राद्धंगयाश्राद्धंपितृभक्त्यासमाचरेत् ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥
 प्रदहेदितिप्राचीनैर्यदुक्तंतदयुक्तमित्याक्षिपन्नाह नदाहमिति यैःप्रेष्यमंत्रोच्चारणपूर्वकंसंन्यस्तंतेषांदाहादिकंसर्वशास्त्रेष्वविहितमेव ॥ २ ॥ ननुदशगा
 त्रंविनाप्रेतत्वंस्यादितिचेन्मैवंदंडग्रहणमात्रेणेतिज्ञानशून्यानामपिसंन्यासिनांप्रेतत्वंनैवेति ॥ ३ ॥ किंच ज्ञानयुक्तेनसंन्यासेनतुजीवन्मुक्तविदेहत्वमे
 वभवतीत्याह ज्ञानीति ॥ ४ ॥ अवश्यकर्तव्यतयातुनाचरेत् किंतुपितृभक्त्यैव ॥ ५ ॥ ॥ ॥ ॥

संन्यासिनांकृत्यमाह संन्यासस्तुस्वमित्रपुत्रकलत्रबंध्वादीन् शिखायज्ञोपवीतस्वाध्यायगायत्रीजपाशेषकर्माणिसंन्यस्यदंडमाच्छादनकौपीनंचप्रेष्यमंत्रो
च्चारणपूर्वकंपरिग्रहेदितिसंन्यासोयस्यास्तीतिसंन्यासीअस्यावस्थाभेदेनचातुर्विध्यंदर्शयति हंसमिति हंसस्तुयथाजातस्तथारूपधरोनिर्द्वंद्वोनिष्परिग्रहो
ब्रह्ममार्गसम्यक्संपन्नःशुद्धमानसःप्राणसंधारणार्थंपरेच्छयाभैक्ष्यमाहरन्नुदरमात्रेणलाभालाभसमःशुक्लध्यानपरोध्यात्मनिष्ठश्चतुर्थभूमिकारूढःशुभाशु
भकर्मनिर्मूलनपरः शून्यागारेदेवतागृहेतृणकूटवल्मीकवृक्षमूलकुलालशालाभिहोत्रनदीपुलिनगिरिकुहरकोटरनिर्झरस्थंडिलेष्वनुकृतवासप्रयत्नोनिर्म
मःसन्निवसतीतिहंसोनामेति १, परमहंसस्तुदंडंकौपीनंचाच्छादनमाचरति विधिनिषेधातीतोयोब्रह्मवेदांतेषुपूर्णानंदैकबोधः परमात्मेतिनिरूपितस्तद्ब्र
ह्माहमस्मीत्येवंचतुर्थादिभूमिकासुसर्वदाभवन्नेवसर्वभूमिकारूढोध्यातृध्येयविभागरहितोब्रह्मानंदविलीनवृत्तित्वाच्छरीरमपिनानुसंधत्ते एतदेवोक्तंश्रीभा

हंसंपरमहंसंचकुटीचकबहूदकौ ॥ एतान्संन्यासिनस्ताक्षर्यपृथिव्यांस्थापयेन्नतान् ॥ ६ ॥

गवते देहंविनश्चरमवस्थितमुत्थितंवासिद्धोनपश्यतियतोऽध्यगमत्स्वरूपं ॥ दैवादपेतमथदैववशादुपेतंवासोयथापरिकृतंमदिरामदांधः ॥ इत्ययंयोगीशीतो
ष्णसुखदुःखमानापमानषडूर्यादिभिर्विवर्जितोभवति निरुद्धाशेषचित्तवृत्तेर्योगिनःशीतादिकंनास्ति तत्प्रत्ययाभावात् यथालीलायामासक्तस्यबालक
स्याच्छादनादिरहितस्यापि हेमंतशिशिरयोःप्रातःकालेशीतंनास्ति तथापरमात्मन्यासक्तस्ययोगिनःशीताद्यभावःअतःकृतकृत्योभवतिइतिचस्मर्यते
ज्ञानामृतस्यतृप्तस्यकृतकृत्यस्ययोगिनः ॥ नैवास्तिकिंचित्कर्तव्यमस्तिचेन्नसतत्त्ववित् ॥ इतिपरमहंसः ॥ २ ॥ अथकुटीचकबहूदकौविरक्तिभेदेन य
थाअत्रविरक्तिस्त्रिधा तीव्रातीव्रतरामंदाचेति तीव्रायथा अस्मिञ्जन्मनिमाभूवन्पुत्रदारादयोमम ॥ इतियासुस्थिराबुद्धिःसावैराग्यस्यतीव्रता ॥ इति अस्मि

नैराग्येकुटीचकबहूदकसंन्यासाधिकारः तथाचोक्तं यात्राद्यशक्तिशक्तिभ्यांतीव्रेन्यासद्वयंभवेत् ॥ कुटीचकोबहूदश्चेदुभावेतौत्रिदंडिनौ ॥ १ ॥ कुटीचकस्तुयात्राद्यशक्तः एकस्मिन्नेवतीर्थेसंवसन् प्रत्यहंद्वादशसहस्रप्रणवजपंकुर्वन् यथोक्तकालभैक्ष्यमाहरन्महावाक्यार्थमवलोकयन्नात्मानुसंधानेचित्तवृत्तिमवरोधयन् कुट्यांपर्णशालायांचकास्तिब्रह्मध्यानेनप्रकाशते इतिकुटीचकःकुट्यामेवचरति यात्राद्यशक्तितयाविचरतीति यद्वाचरगतिभक्षणयोरितिधातोः कुट्यांचरतिभक्षयतिभिक्षान्नमितिकुटीचरोवा ३ बहूदकश्चतीर्थयात्रासुशक्तोग्रामेत्वेकरात्रंनगरेत्रिरात्रंतीर्थेसप्तरात्रंनिवसन् त्रिकालस्नानपरोमाधुकरौवृत्तिमाश्रितोनिवासस्थानासक्तिरहितोनिजाश्रमधर्मरतोप्रणवमनुस्मरन् दंडादिकंपरिगृह्यपुनस्तीर्थांतरंव्रजतीति बहून्युदकानितीर्थजला

गंगादीनामभावेहिपृथिव्यांस्थापनंस्मृतम् ॥ यत्रसंतिमहानद्यस्तदातास्वेवनिःक्षिपेत् ॥ १०७ ॥ इतिश्रीगरुडपुराणेदाहास्थिसंचयकर्मनिरूपणोनामदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

नियस्येति बहूदकइति ४ तीव्रतरवैराग्येतुहंसपरमहंसन्यासाधिकारःतीव्रतरंयथा—पुनरावृत्तिसहितोलोकोमेमास्तुकश्चन इतितीव्रतरत्वंस्यान्मंदेन्यासोनकोपिहीति १ मंदवैराग्येतुसंन्यासाधिकारएवनास्ति मंदोयथा पुत्रदारधनादीनांनाशेतात्कालिकीमतिः । धिक्संसारमितीदृक्स्याद्विरक्तेमंदताहिसेति ॥ २ ॥ एतेषांविशेषलक्षणानिविश्वेश्वरीपद्धतौ परमहंसोपनिषदि जीवन्मुक्तेश्चविशेषतोनिरूपितानि अत्रतु विस्तरभयान्नलिखितानि श्लोकार्थस्तुस्पष्टएव ॥ ६ ॥ १०७ ॥ इतिटीकायांदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ॥ ॥

अस्थिसंचयनादूर्ध्वदशगात्रंसमाचरेत् ॥ इति श्रुत्वा खगः पूर्वतदेव परिपृच्छति ॥ १ ॥ एकादशोऽस्मिन् प्रोवाच शोकापनयनं वचः ॥ अप्रजे पिंडदातारं
दशगात्रविधिं हरिः ॥ २ ॥ दशगात्रेति ॥ १ ॥ शृण्वति ॥ २ ॥ सात्विकी धृतिर्गीतायां प्रोक्ता धृत्या यथाधारयते मनः प्राणैर्द्रियक्रियाः ॥ योगेनाव्यभि
चारिण्या धृतिः सा पार्थ सात्विकीति ॥ ३ ॥ क्रियायामश्रुपातस्य निषेधमाह श्लेष्मेति निरर्थकात् व्यर्थात् ॥ ४ ॥ तदेवाह यदीति सप्तभिः निधनंगतः

गरुड उवाच ॥ ॥ दशगात्रविधिं ब्रूहि कृते किं सुकृतं भवेत् ॥ पुत्राभावे तु कः कुर्यादिति मेव दकेशव ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥
शृणु तार्क्ष्य प्रवक्ष्यामि दशगात्रविधित्वं ॥ यदि धाय च सत्पुत्रो मुच्यते पैतृकादृणात् ॥ २ ॥ पुत्रः शोकं परित्यज्य धृतिमास्थाय सात्वि
कीम् ॥ पितुः पिंडादिकं कुर्यादश्रुपातं न कारयेत् ॥ ३ ॥ श्लेष्माश्रुबांधवैर्मुक्तं प्रेतो भुंक्ते यतोऽवशः ॥ अतो न रोदितव्यं हितदा शोका
न्निरर्थकात् ॥ ४ ॥ यदि वर्षसहस्राणि शोचतेऽहर्निशं नरः ॥ तथापि नैव निधनंगतो दृश्येत कर्हिचित् ॥ ५ ॥ जातस्य हि ध्रुवो मृत्युध्रु
वं जन्ममृतस्य च ॥ तस्मादपरिहार्येन शोकं कारयेद्बुधः ॥ ६ ॥ न हि कश्चिदुपायोऽस्ति दैवो वामानुषोऽपि वा ॥ यो हि मृत्युवशं प्राप्नो
जंतुः पुनरिहा व्रजेत् ॥ ७ ॥ अवश्यं भाविभावानां प्रतीकारो भवेद्यदि ॥ तदा दुःखैर्न युज्येरन्नलरामयुधिष्ठिराः ॥ ८ ॥ नायमत्यंतसं
वासः कस्यचित्केनचित्सह ॥ अपि स्वस्य शरीरेण किमुतान्यैः पृथग्जनैः ॥ ९ ॥

मृत्युं प्राप्तः ॥ ५ ॥ अपरिहार्ये दूरीकर्तुं अशक्ये ॥ ६ ॥ उपायाभावादपि शोको नोचित इत्याह नहीति ॥ ७ ॥ भावानां दुःखादीनां प्रतीकारः दूरीकर
णोपायः ॥ ८ ॥ संयोगो विप्रयोगांतो मरणांतं हि जीवितमिति न्यायमाह नायमिति ॥ ९ ॥

उक्तमेवार्थदृष्टान्तेन द्रढयति यथेति ॥ १० ॥ यस्य कारणमेव विनाशितदातृकार्यस्य काकथेत्याह यदिति संस्कृतं सुगंधिद्रव्यैः पाचितमपि विनश्यति ग
 तरसंभवति ॥ ११ ॥ भैषज्यं औषधं दुःखरोगनिवर्तकमित्यर्थः ॥ १२ ॥ शोकापनोदनोपायं निक्षिप्य पुत्राभावे तु कः कुर्यादिति प्रश्नस्योत्तरमाह पुत्रे
 यथा हि पथिकः कश्चिच्छायाश्रित्य विश्रमेत् ॥ विश्रम्य च पुनर्गच्छेत्तद्वद्भूतसमागमः ॥ १० ॥ यत् प्रातः संस्कृतं भोज्यं सायंतं च विन
 श्यति ॥ तदन्नरससंपुष्टे काये कानामनित्यता ॥ ११ ॥ भैषज्यमेतद्दुःखस्य विचारं परिचिंत्य च ॥ अज्ञानप्रभवं शोकं त्यक्त्वा कुर्यात्क्रि
 यांसुतः ॥ १२ ॥ पुत्राभावे वधूः कुर्याद्धार्याभावे च सोदरः ॥ शिष्यो वा ब्राह्मणस्यैव स पिंडो वा समाचरेत् ॥ १३ ॥ ज्येष्ठस्य वा कनिष्ठ
 स्य भ्रातुः पुत्रैश्च पौत्रकैः ॥ दशगात्रादिकं कार्यं पुत्रहीने नरे खग ॥ १४ ॥ भ्रातृणामेकजातानामेकश्चेत्पुत्रवान्भवेत् ॥ सर्वे ते तेन पुत्रेण
 पुत्रिणो मनुरब्रवीत् ॥ १५ ॥ पत्न्यश्च बह्व्येकस्य चैका पुत्रवती भवेत् ॥ सर्वास्ताः पुत्रवत्यः स्युस्ते नैकेन सुतेन हि ॥ १६ ॥ सर्वेषां पुत्र
 हीनानां मित्रः पिंडं प्रदापयेत् ॥ क्रियालोपो न कर्तव्यः सर्वाभावे पुरोहितः ॥ १७ ॥ स्त्री वाथ पुरुषः कश्चिदिष्टस्य कुरुते क्रियाम् ॥ अ
 नाथप्रेतसंस्कारात्कोटियज्ञफलं लभेत् ॥ १८ ॥ पितुः पुत्रेण कर्तव्यं दशगात्रादिकं खग ॥ मृते ज्येष्ठेऽप्यतिस्नेहान्न कुर्वति पिता सुते
 ॥ १९ ॥ बहवोऽपि यदा पुत्रा विधिमेकः समाचरेत् ॥ दशगात्रं स पिंडत्वं श्राद्धान्यन्यानि षोडश ॥ २० ॥ ॥ ॥

तिपंचभिः वधूः पत्नी पुत्रवध्वभावे सोदरः कनिष्ठभ्राता ॥ १३ ॥ भ्रातुः पुत्रेण सर्वभ्रातृणां पुत्रवत्त्वं स्यादित्याह ज्येष्ठस्येति ॥ १४ ॥ एकजातानां एकस्मा
 त्पितुः सकाशात् उत्पन्नानां मध्ये ॥ १५ ॥ सापत्न्यपुत्रेण स्त्रीणां पुत्रिता स्यादित्याह पत्न्यइति ॥ १६ ॥ १७ ॥ इष्टस्य मित्रस्य ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ कृते किंसुकृतं भवेदिति प्रश्नस्योत्तरमाह सप्तेति द्वाभ्यां ॥ २३ ॥ २४ ॥ दशगात्रविधिं ब्रूहीति प्रश्नस्योत्तरमाह कूपइत्यादियावदध्या
 यसमाप्ति मध्यमयामे द्वितीयप्रहरे प्रथमयाममध्याह्नयोर्देवपितृसमयत्वात् अमंत्रकं संकल्पपरहितं ॥ २५ ॥ २६ ॥ पर्णे पर्णासने अतसी पुष्पसंकाशमि
 एकेनैव तु कार्याणि संविभक्तधनेष्वपि ॥ विभक्तैस्तु पृथक् कार्यं श्राद्धं सांवत्सरादिकम् ॥ २१ तस्माज्ज्येष्ठः सुतो भक्त्या दशगात्रं समा
 चरेत् ॥ एकभोजी भूमिशायी भूत्वा ब्रह्मपरः शुचिः ॥ २२ ॥ सप्तवारं परिक्रम्य धरणीं यत्फलं लभेत् ॥ क्रियां कृत्वा पितुर्मातुस्तत्फलं
 लभते सुतः ॥ २३ ॥ आरभ्य दशगात्रं च यावद्द्वैवार्षिकं भवेत् ॥ तावत्पुत्रः क्रियां कुर्वन् गया श्राद्धं फलं लभेत् ॥ २४ ॥ कूपे तडागे वा
 रामे तीर्थे देवा लयेऽपि वा ॥ गत्वामध्यमयामे तु स्नानं कुर्यादमंत्रकम् ॥ २५ ॥ शुचिर्भूत्वा वृक्षमूले दक्षिणाभिमुखः स्थितः ॥ कुर्याच्च वे
 दिकां तत्र गोमयेनोपलिप्यताम् ॥ २६ ॥ तस्यां पर्णे दर्भमयं स्थापयेत् कौशिकं द्विजम् ॥ तं पाद्यादिभिरभ्यर्च्य प्रणमेद तसीति च
 ॥ २७ ॥ तदग्रे च ततो दत्त्वा पिंडार्थं कौशमासनम् ॥ तस्योपरितः पिंडं नाम गोत्रोपकल्पितम् ॥ २८ ॥ दद्यात्तंडुलपाकेन यवपिष्टे
 न वा सुतः ॥ उशीरं चंदनं भृंगराजपुष्पं निवेदयत् ॥ धूपं दीपं च नैवेद्यं मुखवासं च दक्षिणाम् ॥ २९ ॥ काकान्नं पयसोः पात्रे वर्द्धमानजं
 लांजलीन् ॥ प्रेतायामुकनाम्ने च महत्तमुपतिष्ठतु ॥ ३० ॥ अन्नं वस्त्रं जलं द्रव्यमन्यद्वा दीयते च यत् ॥ प्रेतशब्देन यद्दत्तं मृतस्यानं
 त्यदायकम् ॥ ३१ ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४१ ॥ ॥

तिमंत्रेण प्रणमेत् ॥ २७ ॥ कौशं दर्भासनं ॥ २८ ॥ २९ ॥ पयश्च पयश्च पयसीतयोर्नीरक्षीरयोः पात्रे ॥ ३० ॥ आनंत्यदायकं अनंतफलदं भवतीत्यर्थः ॥ ३१ ॥

आदिदिनात्प्रथमदिनात् ॥ ३२ ॥ तेनैवान्नेनचरुपायसादिनाचनवदिनेषुनवपिंडान् ॥ ३३ ॥ नवमदिनस्यकृत्यं कथयति नवमेइतित्रिभिः
 ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ दशमदिनेविशेषमाह दशमेहनीति वा अथवाकलौकलियुगेपलेनमांसेनपैतृकंपितृश्राद्धंनभवतीतितस्यमांसपिंडस्यनिषेधा
 त्माषेणैवदद्यादित्यर्थः अत्रअतोस्यह्यामिषंवर्ज्यक्षुधातस्यनशाम्यतीतिप्राचीनैस्त्वावश्यकत्वेनैवोक्तंतदन्ययुगाभिप्रायेणेति ॥ ३७ ॥ दशमेदिवसेक्षौर
 तस्मादादिदिनादूर्ध्वप्राक्सपिंडीविधानतः ॥ योषितःपुरुषस्यापिप्रेतशब्दंसमुच्चरेत् ॥ ३२ ॥ प्रथमेऽहनियत्पिंडोदीयतेविधिपूर्व
 कं ॥ तेनैवविधिनान्नेननवपिंडान्प्रदापयेत् ॥ ३३ ॥ नवमेदिवसेचैवसपिंडैःसकलैर्जनैः ॥ तैलाभ्यंगःप्रकर्तव्योमृतकस्वर्गकाम्य
 या ॥ ३४ ॥ बहिःस्नात्वागृहीत्वाचूर्वालाजासमन्विताः ॥ अग्रतःप्रमदांकृत्वासमागच्छेन्मृतालयम् ॥ ३५ ॥ दूर्वावत्कुलवृद्धिस्ते
 लाजाइवविकासता ॥ एवमुक्त्वात्यजेद्देहेलाजान्दूर्वासमन्वितान् ॥ ३६ ॥ दशमेहनिमांसेनपिंडंदद्यात्स्वगेश्वर ॥ माषेणतन्निषेधा
 द्वाकलौनपलपैतृकम् ॥ ३७ ॥ दशमेदिवसेक्षौरंबांधवानांसमुंडनम् ॥ क्रियाकर्तुःसुतस्यापिपुनर्मुंडनमाचरेत् ॥ ३८ ॥ मिष्टान्नै
 र्भोजयेदेकंदिनेषुदशसुद्विजम् ॥ प्रार्थयेत्प्रेतमुक्तिंचहरिंध्यात्वाकृतांजलिः ॥ ३९ ॥ अतसीपुष्पसंकाशंपीतवाससमच्युतम् ॥ येन
 मस्यंतिगोविंदंनतेषांविद्यतेभयम् ॥ ४० ॥ अनादिनिधनोदेवःशंखचक्रगदाधरः ॥ अक्षय्यःपुंडरीकाक्षप्रेतमोक्षप्रदोभव ॥ ४१ ॥
 मितिद्वितीयश्लोकःस्मृत्यंतरदेशांतरधर्मानुसारेण ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अतसीतिसुस्निग्धसुकोमलश्यामसुंदरं ॥ ४० ॥ हेपुंडरीकाक्षदेवत्वंअनादिनिध
 नोसिअतोमोक्षप्रदोभवेति ॥ ४१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दशाहस्यलक्षणानिवृषस्यच ॥ तदुत्सर्गफलंचैवद्वादशेप्राहमाधवः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

दत्त्वागोप्रासंभोजनंचरेत् ॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीगरुडपुराणसारोद्धारेदश

गरुडउवाच ॥ ॥ एकादशदिनस्यापिविधिंब्रूहिसुरेश्वर ॥ वृषोत्सर्गवि

॥ एकादशेऽहिगंतव्यंप्रातेरेवजलाशये ॥ और्ध्वदेहिक्रियासर्वाकरणी

॥ प्रार्थयेत्प्रेतमुक्तिंचनमस्कृत्यकृतांजलिः ॥ ३ ॥ स्नानसंध्यादिकंकृ-

तदिनोचितम् ॥ ४ ॥ अमंत्रंकारयेच्छाच्छंदशाहंनामगोत्रतः ॥ एकादशे

ह्माणंरौप्यकंतथा ॥ रुद्रस्ताम्रमयःकार्योयमोलोहमयःखग ॥ ६ ॥ पश्चि

तवस्त्रेणवेष्टितम् ॥ ७ ॥ पूर्वेतुब्रह्मकलशंक्षीरोदकसमन्वितम् ॥ ब्रह्माणं

तंमधुसर्पिषा ॥ श्रीरुद्रंस्थापयेत्तत्ररक्तवस्त्रेणवेष्टितम् ॥ ९ ॥ दक्षिण

परिमन्यसेत् ॥ १० ॥ मध्येतुमंडलंकृत्वास्थापयेत्कौशिकंसुतः ॥ दक्षिणा

धर्मवेदमंत्रैश्चतर्पयेत् ॥ होमंकृत्वाचरेत्पश्चाच्छाच्छंदशघटादिकम् ॥ १२ ॥

॥

॥

॥

॥

॥

तद्वस्त्रादिसर्वं ॥ १४ ॥ १५ ॥ प्रेतस्य शय्यादानविधिमाह प्रक्षालयेति चतुर्भिः

त्ताप्रीतयेतेऽस्तुमाधव ॥ १३ ॥ उपभुक्तं तु तस्यासीद्वस्त्रभूषणवाहनम् ॥

प्रष्टमहादानमंतकालेन चेत्कृतम् ॥ शय्यासमीपे धृत्यैतद्दानं तस्याः प्रदापये

न्नंतस्य दातव्यं मोदकाऽपूपकाः पयः ॥ १६ ॥ स्थापयेत्पुरुषं हैमं शय्योप

१७ ॥ प्रेतस्य प्रतिमा युक्ता सर्वोपकरणैर्वृता ॥ प्रेतशय्यामयाह्येषा तुभ्यं

विने ॥ ततः प्रदक्षिणीकृत्य प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ १९ ॥ एवं शय्याप्र

संगतिम् ॥ २० ॥ एकादशे हि विधिना वृषोत्सर्गं समाचरेत् ॥ हीनांगं रोगिणं

रक्तः शृंगे गले खुरे ॥ श्वेतोदरः कृष्णपृष्ठो ब्राह्मणस्य विधीयते ॥ २२ ॥ सु

प्रकृष्णः शूद्रस्य शस्यते ॥ २३ ॥ यस्तु सर्वांगपिंगः स्याच्छ्वेतः पुच्छे पदेषु च ॥

॥ ६३ ॥

॥ ६४ ॥

॥ ६५ ॥

मसाधारणवृषस्य लक्षणान्याह रक्ताक्ष इति द्वाभ्याम् ॥ २२ ॥ शस्यस्ते विहि

भिः ॥ २४ ॥

॥

॥

॥

॥

टी० अ०

१२

॥ ४५ ॥

पंचप्रकारं नीलवृषं दर्शयति किंतूक्तलक्षणस्यैवेत्याह चरणा इति गोपतेः वृषस्य ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ उक्तलक्षणो वृषो गृहे न धार्यः
तं भारवाहकं न कुर्यादित्यर्थः यथा कपिला गौर्ब्राह्मणातिरिक्तवर्णैर्गृहे धार्या न भवति ॥ किंतु दातव्या एव तथैवायमप्यवश्यं मोक्तव्य एवेति तदर्थं एतस्मिन्नेवा
र्थे पुरातनी सर्वशास्त्रप्रसिद्धा गाथा स्मृतिश्चरतिलोके विख्यातिं याति ॥ ३० ॥ तामेवाह एष्टव्या वांछितव्याः मम बहवः पुत्राः संति वीतीच्छाकर्तव्येत्यर्थः तत्

चरणास्तु मुखं पुच्छं यस्य श्वेतानि गोपतेः ॥ लाक्षारससवर्णो यः स नील इति कीर्तितः ॥ २५ ॥ लोहितो यस्तु वर्णेन मुखे पुच्छे च पांडुरः ॥
पिंगः खुरविषाणाभ्यां रक्तनीलो निगद्यते ॥ २६ ॥ सर्वाङ्गेष्वेकवर्णो यः पिंगः पुच्छे खुरेषु यः ॥ तं नीलपिंगमित्याहुः पूर्वजो ह्यारकारक
म् ॥ २७ ॥ पारावतसवर्णस्तु ललाटे तिलकान्वितः ॥ तं बभ्रुनीलमित्याहुः पूर्णसर्वाङ्गशोभनम् ॥ २८ ॥ नीलः सर्वशरीरेषु रक्तश्च न
य न द्रये ॥ तमप्याहुर्महानीलं नीलः पंचविधः स्मृतः ॥ २९ ॥ अवश्यमेव मोक्तव्यो न स धार्यो गृहे भवेत् ॥ तदर्थं मेषा चरतिलोके गाथा
पुरातनी ॥ ३० ॥ एष्टव्या बहवः पुत्राय द्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥ गौरीं विवाहयेत्कन्यां नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ ३१ ॥ स एव पुत्रो मंत
व्यो वृषोत्सर्गं तु यश्चरेत् ॥ गयायां श्राद्धदाता च योऽन्यो विष्ठासमः किल ॥ ३२ ॥ ॥ ॥ ॥

किमर्थमिति चेत्तत्राह यदीति बहुष्वेकोपि गयां गच्छेत् एकः गौरीमष्टवर्षी कन्यां च नीलमुक्तलक्षणं मोचयेदिति हेतोः एक एव चेत्तदा गृहकार्य एव व्यग्रो भवेत्
तस्य गयादिपितृमुक्ति कृत्येऽवसराभावादिति भावः ॥ ३१ ॥ अन्यः वृषोत्सर्गाद्यकर्ता इत्यकरणेऽपमानोक्तिः ॥ ३२ ॥ ॥ ॥

करणेतुकेवलंपितुरेवमुक्तिर्नकिंतुसर्वपितृणामेवेत्याह रौरवादिष्विति ॥ ३३ ॥ स्वर्गताःस्वर्गोस्थिताअपिइच्छंतिपरमगतिप्राप्त्यर्थम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥
सर्वप्रयत्नतःयदिदेशेनास्तितदादेशांतरादप्यानीयकर्तव्यएवेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ विधानमाह ग्रहाणामितिसप्तभिः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ धर्म

रौरवादिषुयेकेचित्पच्यंतेयस्यपूर्वजाः ॥ वृषोत्सर्गेणतान्सर्वास्तारयेदेकविंशतिम् ॥ ३३ ॥ वृषोत्सर्गकिलेच्छंतिपितरःस्वर्गताअ
पि ॥ अस्मदंशेसुतःकोऽपिवृषोत्सर्गकरिष्यति ॥ ३४ ॥ तदुत्सर्गाद्वयंसर्वेयास्यामःपरमांगतिम् ॥ सर्वयज्ञेषुचास्माकंवृषयज्ञोहिमु
क्तिदः ॥ ३५ ॥ तस्मात्पितृविमुक्त्यर्थंवृषयज्ञंसमाचरेत् ॥ यथोक्तेनविधानेनकुर्यात्सर्वप्रयत्नतः ॥ ३६ ॥ ग्रहाणांस्थापनंकृत्वातत्त
न्मंत्रैश्चपूजनम् ॥ होमंकुर्याद्यथाशास्त्रंपूजयेद्वृषमातुरः ॥ ३७ ॥ वत्संवत्सींसमानाय्यबध्नीयात्कंकणंतयोः ॥ वैवाह्येनविधानेनस्तं
भमारोपयेत्तदा ॥ ३८ ॥ स्नापयेच्चवृषंवत्सींरुद्रकुंभोदकेनच ॥ गंधमाल्यैश्चसंपूज्यकारयेच्चप्रदक्षिणाम् ॥ ३९ ॥ त्रिशूलंदक्षिणेपा
र्श्वेवामेचक्रंप्रदापयेत् ॥ तंविमुच्यांजलिंबद्धापठेन्मंत्रमिमंसुतः ॥ ४० ॥ धर्मस्त्वंवृषरूपेणब्रह्मणानिर्मितःपुरा ॥ तवोत्सर्गप्रदाने
नतारयस्वभवार्णवात् ॥ ४१ ॥ इतिमंत्रान्नमस्कृत्यवत्संवत्सींसमुत्सृजेत् ॥ वरदोऽहंसदातस्यप्रेतमोक्षंददामिच ॥ ४२ ॥ तस्मा
देषप्रकर्तव्यस्तत्फलंजीवतोभवेत् ॥ अपुत्रस्तुस्वयंकृत्वासुखंयातिपरांगतिम् ॥ ४३ ॥ ॥ ॥

इतिचतुष्पाद्दर्मोवृषरूपोहिभवतीतिउत्सर्गस्त्यागएवप्रदानंमयादत्तंवाभयंदानंतेनतारयस्वममपितृनितिशेषः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ॥ मृतस्यपुत्रहस्तेनय
त्फलंभवतितदेवजीवस्यस्वहस्तकृतेनाप्यस्ति ॥ ४३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अतस्तद्विधानमप्याह कार्तिकादाविति पंचभिः विषुवद्वितये मेषतुलासंक्रांतिदिने ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ सर्वपापा
नां प्रायश्चित्तरूपमप्येतदेवेत्याह बाल्ये इति द्वाभ्याम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ बहुतरसुकृतश्रवणोत्सुकतया सौभाग्यवत्याः सपुत्रायाः स्त्रियाश्च न कुर्यादि

कार्तिकादौ शुभे मासे चोत्तरायणगे रवौ ॥ शुक्लपक्षेऽथवा कृष्णे द्वादश्यादिति थौ तथा ॥ ४४ ॥ ग्रहणद्वितये चैव पुण्यतीर्थेऽयनद्वये ॥
विषुवद्वितये चापि वृषोत्सर्गसमाचरेत् ॥ ४५ ॥ शुभे लग्ने मुहूर्ते च शुचौ देशे समाहितः ॥ ब्राह्मणं तु समाहूय विधिज्ञं शुभलक्षणम् ॥ ४६ ॥
जपैर्होमैस्तथा दानैः प्रकुर्याद्देहशोधनम् ॥ पूर्ववत् सकलं कृत्यं कुर्याद्धोमादिलक्षणम् ॥ ४७ ॥ शालिग्रामं च संस्थाप्य वैष्णवं श्राद्धमाचरे
त् ॥ आत्मश्राद्धं ततः कुर्याद्दद्याद्दानं द्विजन्मने ॥ ४८ ॥ एवं यः कुरुते पक्षिन्नपुत्रस्यापि पुत्रवान् ॥ सर्वकामफलं तस्य वृषोत्सर्गात् प्रजा
यते ॥ ४९ ॥ अग्निहोत्रादिभिर्यज्ञैर्दानैश्च विविधैरपि ॥ न तां गतिमवाप्नोति वृषोत्सर्गेण यां लभेत् ॥ ५० ॥ बाल्ये कौमारे पौगंडे यौ
वने वार्द्धके कृतम् ॥ यत्पापं तद्विनश्येत् वृषोत्सर्गान्न संशयः ॥ ५१ ॥ मित्रद्रोही कृतघ्नश्च सुरापो गुरुतल्पगः ॥ ब्रह्महाहेमहारी च वृषोत्स
र्गात् प्रमुच्यते ॥ ५२ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वृषयज्ञं समाचरेत् ॥ वृषोत्सर्गसमं पुण्यं नास्ति तार्क्ष्यजगत्रये ॥ ५३ ॥ पतिपुत्रवतीना
रीद्वयोरग्रे मृताय दि ॥ वृषोत्सर्गं नैव कुर्याद्दद्याद्वा च पयस्विनीम् ॥ ५४ ॥ ॥ ॥ ॥

त्याह पतीति किंच पतिपुत्रवतीत्यनेनैव विधवायाश्च कुर्यादित्यवगम्यते तथापि वृषयज्ञं समाचरेदित्यादिवचनाद् वृषोत्सर्गस्यापि यज्ञमयत्वात् तस्मिन् स्त्रीशूद्राणां
मनधिकार एवेति कचित् अतोत्र देशकुलपरंपरागतधर्मानुसारेण कर्तव्यम् ॥ ५४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ एवं वृषोत्सर्गे निरूप्यमलिनादिषोडशत्रयमाह स्थाने इत्यादियावदध्यायसमाप्ति ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥
 वृषभं वाहयेद्यस्तुस्कंधे पृष्ठे च खेचर ॥ सपतेन्नरके घोरे यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ५५ ॥ वृषभं ताडयेद्यस्तु निर्दयो मुष्टियष्टिभिः ॥ सनरः
 कल्पपर्यंतं भुंजते यमयातनाम् ॥ ५६ ॥ एवं कृत्वा वृषोत्सर्गं कुर्याच्छाब्दानि षोडश ॥ सपिंडीकरणादवाक्यतदहंकथयामिते ॥ ५७ ॥
 स्थाने द्वारेऽर्द्धमार्गे च चितायां शवहस्तके ॥ अस्थिसंचयने षष्ठोदशपिंडादशाहिकाः ॥ ५८ ॥ मलिनं षोडशं चैतत्प्रथमं परिकीर्तितम् ॥
 अन्यच्च षोडशं मध्ये द्वितीयं कथयामिते ॥ ५९ ॥ प्रथमं विष्णवे दद्याद्वितीयं श्रीशिवाय च ॥ याम्याय परिवाराय तृतीयं पिंडमुत्सृजेत्
 ॥ ६० ॥ चतुर्थं सोमराजाय हव्यवाहाय पंचमम् ॥ कव्यवाहाय षष्ठं च दद्यात्कालाय सप्तमम् ॥ ६१ ॥ रुद्राय चाष्टमं दद्यान्नवमं पुरुषाय च ॥
 प्रेताय दशमं चैवैकादशं विष्णवे नमः ॥ ६२ ॥ द्वादशं ब्रह्मणे दद्याद्विष्णवे च त्रयोदशम् ॥ चतुर्दशं शिवायैव यमाय दशपंचकम् ॥ ६३ ॥
 दद्यात्तत्पुरुषायैव पिंडं षोडशकं खग ॥ मध्यं षोडशकं प्राहुरेतत्तत्त्वविदो जनाः ॥ ६४ ॥ द्वादशप्रतिमासेषु पाक्षिकं च त्रिपाक्षिकम् ॥
 न्यूनपाण्मासिकं पिंडं दद्यान्न्यूनाद्विकंतथा ॥ ६५ ॥ उत्तमं षोडशं चैतन्मया ते परिकीर्तितम् ॥ श्रपयित्वा चरुं ताक्ष्यं कुर्यादेकादशे ह
 नि ॥ ६६ ॥ चत्वारिंशत्तथैवाष्टौ श्राद्धं प्रेतत्वनानां ॥ यस्य जातं विधानेन स भवेत्पितृपंक्तिभाक् ॥ ६७ ॥ पितृपंक्तिप्रवेशार्थं का
 रयेत् षोडशत्रयम् ॥ एतच्छ्राद्धविहीनश्चेत्प्रेतो भवति सुस्थिरम् ॥ ६८ ॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥ ६९ ॥ ७० ॥ संपरेतस्यमृतस्य और्ध्वदेहिकंलोकांतरोपयोगिपिंडदानादिकं क्षयाहंवार्षिकं तथाचस्मृतिः मासपक्षतिथिस्पष्टेयोयस्मिन्प्रियतेहनि
प्रत्यब्दंतुतथाभूतंक्षयाहंतस्यतंविदुः पाक्षिकंतु आश्विनेमासिकन्यायांगतेवानगतेरवौ कृष्णपक्षेकृतंश्राद्धंपाक्षिकंतद्विधीयतेइति यापत्नीकुरुतेसापि
सतीएव ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ नतुप्रारब्धवशेनवह्न्यादिभिर्मृतानांनारायणबलिविधिक्रियामोक्षदाभवति अतस्तामेवकुर्यात् सर्पान्मृतानांचसर्पपूजनं

यावन्नदीयतेश्राद्धंषोडशत्रयसंज्ञकम् ॥ स्वदत्तंपरदत्तंचतावन्नैवोपतिष्ठते ॥ ६९ ॥ तस्मात्पुत्रेणकर्तव्यंविधिनाषोडशत्रयम् ॥ भर्तु
र्वाकुरुतेपत्नीतस्यश्रेयोह्यनंतकम् ॥ ७० ॥ संपरेतस्ययापत्युःकुरुतेचौर्ध्वदेहिकम् ॥ क्षयाहंपाक्षिकश्राद्धंसासतीह्युच्यतेमया ॥ ७१ ॥
उपकारायसाभर्तुर्जीवत्येषापतिव्रता ॥ जीवितंसफलंतस्यायामृतंस्वामिनंभजेत् ॥ ७२ ॥ अथकश्चित्प्रमादेनप्रियतेवह्निवारिभिः ॥
संस्कारप्रमुखंकर्मसर्वंकुर्याद्यथाविधि ॥ ७३ ॥ प्रमादादिच्छयावापिनागाद्वाप्रियतेयदि ॥ पक्षयोरुभयोर्नागंपंचमीषुप्रपूजयेत्
॥ ७४ ॥ कुर्यात्पिष्टमर्यालेख्यांनागभोगाकृतिंभुवि ॥ अर्चयेत्तांसितैःपुष्पैःसुगंधैश्चंदनेनच ॥ ७५ ॥ प्रदद्याच्चूपदीपौचतंडुलांश्च
तिलान्क्षिपेत् ॥ आमपिष्टंचनैवेद्यंक्षीरंचविनिवेदयेत् ॥ ७६ ॥ सौवर्णशक्तितोनागंगांचदद्याद्विजन्मने ॥ कृतांजलिस्ततोब्रूयात्प्री
यतांनागराडिति ॥ ७७ ॥ पुनस्तेषांप्रकुर्वीतनारायणबलिक्रियाम् ॥ तयालभंतेस्वर्वासंमुच्यंतेसर्वपातकैः ॥ ७८ ॥ ॥

कर्तव्यमित्याह अथेत्यादिषड्भिः अथशब्दोविधानांतरे प्रमादेनअनवधानेन संस्कारप्रमुखं दाहादिकंसर्वपूर्वोक्तंकर्म ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥

॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

एवमिति आब्दंआअब्दंइतिच्छेदः अब्दपर्यन्तमित्यर्थः प्रत्यहंघटंदद्यादितिवा अथवायथासंख्यान्षष्टयुत्तरशतत्रयसंख्याकान्सजलान्जलसहितान्क्र
 मात्पाक्षिकस्यपंचदशमासिकस्यत्रिंशत्पुनः सार्द्धमासिकस्यपंचदशइत्यादिक्रमेणैवैकादशेह्निपिंडानेवदद्यादित्यर्थः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ इतिटीकायांद्वाद
 शोऽध्यायः ॥ १२ ॥ सपिंडीसुखशय्यायाःपदानांदानमेवच ॥ तत्सामग्रीफलंतेषांहरिःप्राहत्रयोदशे ॥ १ ॥ तेषांशय्यादीनांमहिमांदानफलंब्रूहीति
 एवंसर्वक्रियांकृत्वाघटंसान्नंजलान्वितम् ॥ दद्यादाब्दंयथासंख्यान्पिंडान्वासजलान्क्रमात् ॥ ७९ ॥ एवमेकादशेकृत्वाकुर्यात्सापिं
 डनंततः ॥ शय्यापदानांदानंचकारयेत्सूतकेगते ॥ ८० ॥ इतिश्रीगरुडपुराणेशारोद्धारेएकादशदिनविधिनिरूपणेद्वादशोऽध्या
 यः ॥ १२ ॥ ॥ गरुडउवाच॥ ॥ सपिंडनविधिंब्रूहिसूतकस्यचनिर्णयं ॥ शय्यापदानांसामग्रींतेषांचमहिमांप्रभो ॥ १ ॥
 श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ शृणुतार्क्ष्यप्रवक्ष्यामिसापिंड्याद्यखिलांक्रियां ॥ प्रेतनामपरित्यज्यययापितृगणेविशेत् ॥ २ ॥ नपिंडो
 मिलितोयेषांपितामहशिवादिषु ॥ नोपतिष्ठंतिदानानिपुत्रैर्दत्तान्यनेकधा ॥ ३ ॥ अशुद्धःस्यात्सदापुत्रोनशुद्ध्यतिकदाचन ॥
 सूतकंननिवर्तेतसपिंडीकरणंविना ॥ ४ ॥ तस्मात्पुत्रेणकर्तव्यंसूतकांतेसपिंडनम् ॥ सूतकांतंप्रवक्ष्यामिसर्वेषांचयथोचितं ॥ ५ ॥
 ब्राह्मणस्तुदशाहेनक्षत्रियोद्वादशेहनि ॥ वैश्यःपंचदशाहेनशूद्रोमासेनशुद्ध्यति ॥ ६ ॥ ॥ ॥
 ॥ १ ॥ ययासपिंडनादिक्रियया ॥ २ ॥ पितामहाएवशिवादयः वसुरुद्रादित्यस्वरूपास्तेषु ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ विप्रस्यैतद्वादशाहंराजन्यस्याप्यशौच
 कमिति विष्णुपुराणवचनाद्ब्राह्मणस्यापिद्वादशाहंसूतकम् ॥ ६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

सपिंडाश्चतुःपुरुषावधयः सकुल्याःसप्तपुरुषावधयः गोत्रजाः दशपुरुषावधयः ॥ ७ ॥ एतदेवविशेषेणनिरूपयतिचतुर्थेपुंसिवृद्धप्रपितामहकुलोत्पन्ने
सपिंडेपुरुषेदशरात्रंसूतकंपुंसिसूतकंचेतिसर्वत्रैवयोज्यम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ अहर्निशंदशदिनमध्येएव ॥ १० ॥ दशाहेअतिकांतेव्यतीतेसतिसंवत्सरा
त्प्राक्त्रिरात्रंसूतकंदशाहमिति सपिंडीपर्यंतंज्ञातव्यंतांविनासंध्यावंदनादीनामनधिकारात् ॥ ११ ॥ ननुप्रथमसूतकेदेवाद्वितीयेआगतेसतिकिंकर्तव्य

दशाहेनसपिंडास्तुशुध्यंतिप्रेतसूतके ॥ त्रिरात्रेणसकुल्यास्तुस्नात्वाशुध्यंतिगोत्रजाः ॥ ७ ॥ चतुर्थेदशरात्रंस्यात्पणनिशाःपुंसिपं
चमे ॥ षष्ठेचतुरहःप्रोक्तंसप्तमेचदिनत्रयम् ॥ ८ ॥ अष्टमेदिनमेकंतुनवमेप्रहरद्वयम् ॥ दशमेस्नानमात्रंहिमृतकंजन्मसूतकम् ॥ ९ ॥
देशांतरगतःकश्चिच्छृणुयाद्योह्यहर्निशम् ॥ यच्छेषंदशरात्रस्यतावदेवाशुचिर्भवेत् ॥ १० ॥ अतिकांतेदशाहेतुत्रिरात्रमशुचिर्भवे
त् ॥ संवत्सरेव्यतीतेतुस्नानमात्राद्विशुध्यति ॥ ११ ॥ आद्यभागद्वयंयावन्मृतकस्यचसूतके ॥ द्वितीयेपतितेचाद्यात्सूतकाच्छुद्धि
रिष्यते ॥ १२ ॥ आदंतजननात्सद्यआचौलान्नैशिकीस्मृता ॥ त्रिरात्रमाव्रतादेशादशरात्रमतःपरम् ॥ १३ ॥

मित्यतआह आद्येति चतुर्भागस्यत्रिभिर्दिनैरेकोविभागः षड्भिश्चाद्यभागद्वयं तत्रप्राङ्मृतस्यषट्दिनमध्येद्वितीयेमृतेसति आद्येनसहैवद्वितीयस्या
पिदशगात्रादिकंसपिंडनंचकर्तव्यं षड्दिनादूर्ध्वमृतेनसहाद्यस्यसपिंडनादिकमितितात्पर्यार्थः ॥ १२ ॥ आदंतजननादंतोद्भवात्प्राक्सद्यःस्नानमात्रा
च्छुद्धिः चूडाकरणादाचूडात्प्राक्नैशिकीएकरात्रेणशुद्धिःआव्रतादेशाव्रतबंधनात्प्राक्त्रिरात्रंसूतकम् अतःपरंपरंउपवीतसंस्कारादनंतरम् ॥ १३ ॥

कन्यानांसूतकमाह चौलांतंसप्तविंशतिमासपर्यंतं यत्र यदा विपद्यते म्रियते ॥ १४ ॥ वाग्दानात्प्रागेकदिनंसूतकं अतः परं वाक्प्रदानादनंतरं प्रवृद्धानां व
यसाधिकानां च त्रिरात्रं चेति वाक्प्रदानं नाम भाषायां (सगाई) इत्युच्यते ॥ १५ ॥ एतदेव विमृणोति वागिति उभयतः पितुर्वरस्यापि त्रिदिनं दत्तानां विवा
हितानां भर्तुर्गृहे एव न तु पितुः ॥ १६ ॥ तासां मातृणामेव यावन्मासस्थिता गर्भास्तावद्दिनानि सूतकमिति वचनात् ॥ १७ ॥ तासु मातृष्वेव न तु पित्रादिषु
आजन्मनस्तु चौलांतं यत्र कन्या विपद्यते ॥ सद्यः शौचं भवेत्तत्र सर्ववर्णेषु नित्यशः ॥ १४ ॥ ततो वाग्दानपर्यंतं यावदेकाहमेव हि ॥ अ
तः परं प्रवृद्धानां त्रिरात्रमिति निश्चयः ॥ १५ ॥ वाग्प्रदाने कृते त्वत्र ज्ञेयं चोभयतरुयहम् ॥ पितुर्वरस्य च ततो दत्तानां भर्तुरेव हि ॥ १६ ॥
षण्मासाभ्यंतरे यावद्गर्भस्त्रावो भवेद्यदि ॥ तदामाससमैस्तासां दिवसैः शुद्धिरिष्यते ॥ १७ ॥ अत ऊर्ध्वं स्वजात्युक्तमाशौचं तासु विद्य
ते ॥ सद्यः शौचं सपिंडानां गर्भस्य पतने सति ॥ १८ ॥ सर्वेषामेव वर्णानां सूतके मृतकेऽपि वा ॥ दशाहाच्छुद्धिरित्येष कलौ शास्त्रस्य
निश्चयः ॥ १९ ॥ आशीर्वादं देवपूजां प्रत्युत्थानाभिवंदनम् ॥ पर्यंकेशयनं स्पर्शनं कुर्यान्मृतसूतके ॥ २० ॥ संध्यादानं जपं होमं स्वा
ध्यायं पितृतर्पणम् ॥ ब्रह्मभोज्यं व्रतं नैव कर्तव्यं मृतसूतके ॥ २१ ॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं सूतके यः समाचरेत् ॥ तस्य पूर्वकृतं नित्या
दिकं कर्म विनश्यति ॥ २२ ॥

॥ ४९ ॥

॥ ४९ ॥

॥ ४९ ॥

॥ १८ ॥ सामान्यमुक्त्वा विशेषशास्त्रमाह सर्वेषामिति सामान्यशास्त्रतो नूनं विशेषो बलवान् भवेदिति विशेषस्यैव प्रामाण्यात् ॥ १९ ॥ सूतकप्रयोज
नमाह संध्येति त्रिभिः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥

॥

॥

॥

॥

यतिनः ब्रह्मचारिणः तेन गुरुशुश्रूषानत्याज्या इति यद्वाचां द्रायणादि महाव्रतयुक्तस्य तेनापि व्रतभंगो न कर्तव्यश्चेति भावः मंत्रपूतस्य महामंत्रजपैः सदापि
वित्रस्य जपत्यागो नोचित इति सामिकस्य हवनस्यावश्यकत्वात् ब्रह्मनिष्ठस्य गृहस्थस्यापि तस्यातिवर्णाश्रमिवा द्वर्णाश्रमोचितं सूतकं नास्त्येव जन्ममरणयोर
वास्तवत्वाच्चेति यतिनः संन्यासिनस्तस्यापिलोकेषणाया व्युत्थितत्वात् राज्ञां मूर्धाभिषिक्तानां दानं ग्राह्यमेवेति भावः ॥ २३ ॥ तस्य सूतकस्य प्राक्पूर्वकृतं

व्रतिनो मंत्रपूतस्य सामिकस्य द्विजस्य च ॥ ब्रह्मनिष्ठस्य यतिनो न हिराज्ञां च सूतकम् ॥ २३ ॥ विवाहोत्सवयज्ञेषु जाते च मृतसूतके ॥
तस्य पूर्वकृतं चान्नं भोज्यं तन्मनुरब्रवीत् ॥ २४ ॥ सूतके यस्तु गृह्णाति तदज्ञानान्नदोषभाक् ॥ दाता दोषमवाप्नोति याचका यददन्नपि
॥ २५ ॥ प्रच्छाद्य सूतकं यस्तु ददात्यन्नं द्विजाय च ॥ ज्ञात्वा गृह्णति ये विप्रादोषभाजस्त एव हि ॥ २६ ॥ तस्मात्सूतकशुद्ध्यर्थं पितुः कुर्यात्सपिंडनम् ॥
ततः पितृगणैः सार्धं पितृलोकं स गच्छति ॥ २७ ॥ द्वादशाहे त्रिपक्षे वा षण्मासे वत्सरेऽपि वा ॥ सपिंडीकरणं प्रोक्तं मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ २८ ॥
मया तु प्रोच्यते ताक्ष्यशास्त्रधर्मानुसारतः ॥ चतुर्णामेव वर्णानां द्वादशाहे सपिंडनम् ॥ २९ ॥

सिद्धान्नं पक्वान्नं तु भोज्यं भोजनार्हमेव पश्चात्कृतं नेति ॥ २४ ॥ तदज्ञानात्तस्य सूतकस्य अज्ञानाद्गृह्णाति सूतके कथिते पियो याचते तस्मै तददत्तसन् दाता दोषभाक् न भवतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ दाता दोषमवाप्नोत्येवं विवृणोति प्रच्छाद्य संगोप्य ॥ २६ ॥ तस्मात्सूतकं सपिंडनं विना नापयाति तदपमरणं विना च दानादानयोरनधिकारादिति हेतोः सपिंडनं कुर्यादिति सपिंडनात्प्राक्प्रेतः पिता ॥ २७ ॥ मुनिमतोक्तसपिंडनकालं प्रदर्शयति द्वादशाह इति ॥ २८ ॥ मुनिमतं निराकृत्य युगानुरूपं स्वमतं कथयति मयेति ॥ २९ ॥

॥

॥

॥

॥

॥

मुनिमतेबहून्दोषान्प्रदर्श्यस्वमतं द्रढयति आनंत्यादिति पंचभिः कलिधर्माणामनित्यत्वमेवाह पुंसामित्यादि ॥ ३० ॥ व्रतबंधः उपवीतसंस्कारः उत्सवः यज्ञादीनां आदिशब्देन होलिकादीनामपि व्रतस्य कार्तिकादेर्व्रतमात्रस्य आदीनि द्विरागमनादीन्यपि गृहमेधिनिवृद्धे मृते सति ॥ ३१ ॥ भिक्षुः संन्या

आनंत्यात्कलिधर्माणां पुंसांचैवायुषः क्षयात् ॥ अस्थिरत्वाच्छरीरस्य द्वादशाहे प्रशस्यते ॥ ३० ॥ व्रतबंधोत्सवादीनि व्रतस्योद्यापना निच ॥ विवाहादिभवेन्नैव मृते च गृहमेधिनि ॥ ३१ ॥ भिक्षुर्भिक्षां गृह्णाति हंतकारो न गृह्यते ॥ नित्यं नैमित्तिकं लुप्येद्यावत्पिंडं न मे लितम् ॥ ३२ ॥ कर्मलोपात्प्रत्यवायी भवेत्तस्मात्सपिंडनम् ॥ निरग्निकः साग्निको वा द्वादशाहे समाचरेत् ॥ ३३ ॥ यत्फलं सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति द्वादशाहे सपिंडनात् ॥ ३४ ॥ अतः स्नात्वा मृतस्थाने गोमयेनोपलेपिते ॥ शास्त्रोक्तेन विधानेन सपिंडिकारयेत्सुतः ॥ ३५ ॥ पाद्यार्घ्याचमनीयाद्यैर्विश्वे देवांश्च पूजयेत् ॥ कोपित्रे विकिरंदत्वा पुनराप उपस्पृशेत् ॥ ३६ ॥ दद्यात्पितामहादीनां त्रीन् पिडांश्च यथाक्रमम् ॥ वसुरुद्रार्करूपाणां चतुर्थं मृतकस्य च ॥ ३७ ॥ चंदनैस्तुलसीपत्रैर्धूपैर्दीपैः सुभोजनैः ॥ मुखवासैः सुवस्त्रैश्च दक्षिणाभिश्च पूजयेत् ॥ ३८ ॥

॥ ४ ॥

॥ ४ ॥

॥ ४ ॥

॥

सी हंतकारः वैश्वदेवमकुर्वतां पंचसूना निवर्तकान्नविभागः ॥ ३२ ॥ प्रत्यवायी दोषभाग भवेत् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अतः द्वादशाहस्यावश्यकत्वाच्चेतोर्मृतस्थानं गोमयेनोपलिप्य सपिंडनं कारयेत् ॥ ३५ ॥ आपः उपस्पृशेत् हस्तौ प्रक्षाल्याचमेत् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥

॥

॥ ३९ ॥ पितुः पिंडस्य पितामहादिपिंडैः सह एकीकरणं सपिंडीकरणमिति ॥ ४० ॥ अथ शब्दो विधानांतरे ॥ ४१ ॥ पूर्वसुवर्णशलाकया त्रिधाकृतं
पैतृकं पितुः पिंडं तेभ्यः प्रपितामहादित्रिभिः पिंडैः सह मेलयेदिति अग्रे पितामह्याः पूर्वमातरि प्रशांतायां सत्यां पैतृकवत्प्रपितामह्यादीनां त्रयः पिंडान्द
त्वातैः सह मातुः पिंडं मेलयेदिति ॥ ४२ ॥ पक्षांतरमाह यद्वेति तयोः सातापित्रोः पितामहरूपे मायि पितुः पिंडं लक्ष्म्यां मातुश्चेति ॥ ४३ ॥ स्त्रियाः क्रियाक

प्रेतपिंडं त्रिधा कृत्वा सुवर्णस्य शलाकया ॥ पितामहादिपिंडे मेलयेत्तं पृथक् पृथक् ॥ ३९ ॥ पितामह्या समं मातुः पितामहसमं पितुः ॥
सपिंडीकरणं कुर्यादिति ताक्ष्यमतं मम ॥ ४० ॥ मृते पितरि गृह्याथ विद्यते च पितामहः ॥ तेन देयास्त्रयः पिंडाः प्रपितामहपूर्वकाः ॥ ४१ ॥
तेभ्यश्च पैतृकं पिंडं मेलयेत्तं त्रिधा कृतम् ॥ मातर्यग्रे प्रशांताय विद्यते च पितामही ॥ ४२ ॥ तदा मातृकश्राद्धेऽपि कुर्यात्पैतृकवद्विधिः ॥
यद्दामयिमहालक्ष्म्यां तयोः पिंडं च मेलयेत् ॥ ४३ ॥ अपुत्रायाः स्त्रियाः कुर्यात्पतिः सापिंडनादिकम् ॥ अश्वादिभिः सहैवास्याः सपिं-
डीकरणं भवेत् ॥ ४४ ॥ भर्त्रादिभिस्त्रिभिः कार्यं सपिंडीकरणं स्त्रियाः ॥ नैतन्मम मतं ताक्ष्यपत्या सापिंड्यमर्हति ॥ ४५ ॥ एकां चि
तां समारूढौ दंपतीयदिकाश्चप ॥ तृणमंतरतः कृत्वा श्वशदेस्तदाचरेत् ॥ ४६ ॥ ॥

रणे पत्युरप्यधिकारोस्तीत्याह अपुत्रेति सतांतरं निराकरोति भर्तौ भर्त्रास्वकांतेन सह न तु सपिंडनं योग्यं भवति अर्द्धांगित्वात् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ दयिता
चपतिश्च दंपती जायादयितयां जदंभावौ भवतः श्वशुरादेः अंतर मध्ये तृणं कृत्वा तत्सत्याः सपिंडनं कुर्यादित्यर्थः ॥ ४६ ॥ ॥

सत्याः सपिंडादिकमपि एकएवसुतः कुर्यान्नतु द्वितीयः ॥ ४७ ॥ विदेशे दशाहमध्ये जातायाः सत्याः श्रवणादिदिनादवशेषदिनेषु दशगात्रं विधाय भर्तुः सपिंडनदिने सपिंडनादिकं कार्यं दशाहादनंतरं जातायास्तु श्रवणादिना द्वादशे हनीति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ हंतकारप्रमाणमाह चत्वारिपुष्क

एकएवसुतः कुर्यादादौ पिंडादिकं पितुः ॥ तदूर्ध्वं च प्रकुर्वीत सत्याः स्नानं पुनश्चरेत् ॥ ४७ ॥ हुताशंयासमारूढा दशाहाभ्यंतरे सती ॥ तस्याभर्तुर्दिने कार्यं शय्यादानं सपिंडनम् ॥ ४८ ॥ कृत्व सपिंडनं तार्क्ष्यं प्रकुर्यात्पितृतर्पणम् ॥ उदाहरेत्स्वधाकारं वेदमंत्रैः समन्वितम् ॥ ४९ ॥ अतिथिं भोजयेत्पश्चाच्छ्रद्धं तं कारं च सर्वदा ॥ तेन त्वयंति पितरो मुनयो देवदानवाः ॥ ५० ॥ ग्रासमात्रा भवेद्भिक्षा चतुर्ग्रासंतु पुष्कलम् ॥ पुष्कलानि च चत्वारि हंतकारो विधीयते ॥ ५१ ॥ सपिंड्यां विप्रचरणौ पूजयेच्चंदनाक्षतैः ॥ दानंतस्मै प्रदातव्यमक्षय्यतृप्तिहेतवे ॥ ५२ ॥ वर्षवृत्तिघृतं चान्नं सुवर्णं रजतं सुगाम् ॥ अंगजं रथं भूमिमाचार्याय प्रदापयेत् ॥ ५३ ॥ ततश्च पूजयेन्मंत्रैः स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ॥ कुंकुमाक्षतनैवेद्यैर्ग्रहान् देवीं विनायकम् ॥ ५४ ॥ आचार्यस्तु ततः कुर्यादभिषेकं समंत्रकम् ॥ बद्ध्वासूत्रं करं दद्यान्मंत्रपूतांस्तथाक्षतान् ॥ ५५ ॥ ततश्च भोजयेद्विप्रान् मिष्टान्नैर्विविधैश्शुभैः ॥ दद्यात्सदक्षिणां स्तेभ्यः सजलान्नान् द्विषट्घटान् ॥ ५६ ॥

लानि षोडशग्रासमात्रम् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ सुगांसुशीलांगाम् ॥ ५९ ॥ ५१० ॥ सूत्रं रक्षासूत्रम् ॥ ५११ ॥ शुभैः सरसैः बहुशर्करायुक्तैरित्यर्थः सजलान्नान् जलपूर्णान् मोदकदक्षिणासहितान् द्विषट् द्वादशघटान् द्वादशविप्रान् भोजयित्वा तेभ्यो दद्यादिति ॥ ५१२ ॥

द्विजभोजनादनंतरं वर्णैर्विप्रादिभिः वार्याद्याः क्रमात्स्पृष्टव्याः ततस्तेशुद्धयेरन्नित्यन्वयः ब्राह्मणादिभिश्चतुर्वर्णैश्चत्वारिक्रमात्स्पृष्टव्यानीत्यर्थः ॥ ५७ ॥
अथसपिंडनानंतरं शय्यादानं निरूपयति एवमित्यादि ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ शय्यां आस्तृतायां विचित्रवस्त्रेणाच्छादितायां भुवि न्यसेत् ॥ स्थापयेदितितृतीयेना
न्वयः कथं भूतां सारदारुमयीं भारसंवहनकाष्ठरचितां यद्वा साररूपोदारुर्विद्रुमस्तन्मयीं वारम्यामिति विशेषेणोक्तं रम्यतामेवाह सुचित्रैरिति वितनितां सं
ग्रथितां लोहपत्रस्थाने हेमपत्रैरिति ॥ ६० ॥ हंसवदुज्ज्वलामृदुलाचयातूली अधः प्रस्तारणिका भाषायां (तुलाई) चेति तया प्रतिच्छन्नां आच्छादितां शुभा
वार्यायुधप्रतोदस्तुदंडस्तुद्विजभोजनात् ॥ स्पृष्टव्यानंतरं वर्णैः शुद्धैरंस्ते ततः क्रमात् ॥ ५७ ॥ एवं सपिंडनं कृत्वा क्रियावस्त्राणिसंत्यजे
त् ॥ शुक्लांबरधरो भूत्वा शय्यादानं प्रदापयेत् ॥ ५८ ॥ शय्यादानं प्रशंसंति सर्वे देवाः सवासवाः ॥ तस्माच्छय्याप्रदातव्यामरणे जी
वितेऽपि वा ॥ ५९ ॥ सारदारुमयीं रम्यां सुचित्रैश्चित्रितां दृढाम् ॥ पट्टसूत्रैर्वितनितां हेमपत्रैरलंकृताम् ॥ ६० ॥ हंसतूलीप्रतिच्छन्नां
शुभशीर्षोपधानिकाम् ॥ प्रच्छादनपटीयुक्तां पुष्पगंधैः सुवासिताम् ॥ ६१ ॥ दिव्यबंधैः सुवद्धां च सुविशालां सुखप्रदाम् ॥ शय्यामेवं
विधां कृत्वा ह्यास्तृतायां न्यसेद्भुवि ॥ ६२ ॥ छत्रं दीपालयं रौप्यं चामरासनभाजनम् ॥ भृंगारकरकादर्शपंचवर्णवितानकम् ॥ ६३ ॥
निसुंदराणि शीर्षोपधानकानियस्यां भाषायां (तकिया) इति प्रच्छादनपटी तदाच्छादकमुपरितनवस्त्रम् ॥ ६१ ॥ दिव्यबंधैः भाषायां (कसणा) इति ॥ ६२ ॥ छत्रं
चतुश्चरणसंलग्नं रथस्थवत् रौप्यं रूप्यादिधातुमयं दीपालयं (दीपवट) इति भाषायां चामरं व्यजनं आसनं काष्ठमयं (चौकी) इति भाषायां भाजनं जलपानपात्रं भृं
गारंगंडूका (गड़वी झारी) ति भाषायां करकः अल्पघटः कलशमिति कमंडलुर्वा आदर्शदर्पणं अन्यत्तांबूलपात्रादि उपहारकसामग्रीं स्वेस्वे स्थाने इति छत्रपादेषु

दीपालयं वामे चामरं शय्योपरि आसनं दक्षे भाजनं तदुपरि वितानच्छत्रस्योपरि नियोजयेदिति ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ स्त्रीणां सौभाग्यवतीनाम् ॥ ६६ ॥ कर्णांगुलीयादिभिः दंपत्योराभरणानितैश्चालंकृतं विप्रं स्थापयेदित्युत्तरेणान्वयः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ममेयमिति जीवने मरणे ममपितुरितिविशेषः

शयनस्य भवेत्किंचिद्यच्चान्यदुपकारकम् ॥ तत्सर्वपरितस्तस्याः स्वेस्वे स्थाने नियोजयेत् ॥ ६४ ॥ तस्यां संस्थापयेद्धैमं हरिं लक्ष्मीसमन्वितम् ॥ सर्वाभरणसंयुक्तमायुधांबरसंयुतम् ॥ ६५ ॥ स्त्रीणां च शयने धृत्वा कज्जलालक्तकुंकुमम् ॥ वस्त्रभूषादिकं यच्च सर्वमेव प्रदापयेत् ॥ ६६ ॥ ततो विप्रं सपत्नीकं गंधपुष्पैरलंकृतम् ॥ कर्णांगुलीयाभरणैः कंठसूत्रैश्च कांचनैः ॥ ६७ ॥ उष्णीषमुत्तरीयं च चोलकं परिधाय च ॥ स्थापयेत्सुखशय्यायां लक्ष्मीनारायणाग्रतः ॥ ६८ ॥ कुंकुमैः पुष्पमालाभिर्हरिं लक्ष्मीं समर्चयेत् ॥ पूजयेत्लोकपालांश्च ग्रहान् देवीं विनायकम् ॥ ६९ ॥ उत्तराभिमुखो भूत्वा गृहीत्वा कुसुमांजलिम् ॥ उच्चारयेद्दिमं मंत्रं विप्रस्य पुरतः स्थितः ॥ ७० ॥ यथा कृष्णत्वदीयास्ति शय्याक्षीरोदसागरे ॥ तथा भूयादशून्येयं मम जन्मनि जन्मनि ॥ ७१ ॥ एवं पुष्पांजलिं विप्रे प्रतिमायां हरेः क्षिपेत् ॥ ततः सोपस्करं शय्यादानं संकल्पपूर्वकम् ॥ ७२ ॥ दद्याद्गतोपदेष्टे च गुरवे ब्रह्मवादिने ॥ गृहाण ब्राह्मणैर्ना त्वं कोददातीति कीर्तयन् ॥ ७३ ॥ आंदोलयेद्द्विजं लक्ष्मीं हरिं च शयने स्थितम् ॥ ततः प्रदक्षिणीकृत्य प्राणिपत्यं विसर्जयेत् ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥

इयं शय्या अशून्या मयाममपित्रा वा सहितैव भूयादित्यर्थः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ कोददातीति दानाभिमानं न कुर्यादिति ॥ ७३ ॥ ७४ ॥

सर्वोपस्करणैर्गृहोचितसर्ववस्तुभिः सहितं सुखसुस्थर्थं सुखेन सुप्तिर्निद्रा तदर्थं गृहं च दद्यादिति ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ आभूतसंप्लवं म
 सर्वोपस्करणैर्युक्तं प्रदद्यादिति सुंदरम् ॥ शय्यायां सुखसुस्थर्थं गृहं च विभवे सति ॥ ७५ ॥ जीवमानः स्वहस्तेन यदि शय्यां ददाति यः ॥
 तज्जीवता वृषोत्सर्गं पर्वणीषु समाचरेत् ॥ ७६ ॥ इयमेकस्य दातव्या बहूनां न कदाचन ॥ सा विभक्ता च विक्रीता दातारं पातयत्यधः
 ॥ ७७ ॥ पात्रे प्रदाय शयनं वांछितं फलमाप्नुयात् ॥ पिता च दाता तनयः परत्रेह च मोदते ॥ ७८ ॥ पुरंदरगृहे दिव्ये सूर्यपुत्रालयेऽपि च ॥
 उपतिष्ठेन्न संदेहः शय्यादानप्रभावतः ॥ ७९ ॥ विमानवरमारूढः सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ॥ आभूतसंप्लवं यावत्तिष्ठत्यातंकवर्जितः
 ॥ ८० ॥ सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वपर्वदिनेषु च ॥ तेभ्यश्चाप्यधिकं पुण्यं शय्यादानोद्भवं भवेत् ॥ ८१ ॥ एवं दत्त्वा सुतः शय्यां पददानं प्रदा
 पयेत् ॥ तच्छृणुष्व मया ख्यातं यथावत्कथयामिते ॥ ८२ ॥ छत्रोपानहवस्त्राणि मुद्रिकाचकमंडलुः ॥ आसनं पंचपात्राणि पदं पंचवि
 धं स्मृतम् ॥ ८३ ॥ दंडेन ताम्रपात्रेण ह्यामानैर्भोजनैरपि ॥ अर्थयज्ञोपवीतैश्च पदं संपूर्णं तां व्रजेत् ॥ ८४ ॥ त्रयोदशपदानि तथं यथा श
 क्त्या विधाय च ॥ त्रयोदशेभ्यो विप्रेभ्यः प्रदद्याद्वादशे हनि ॥ ८५ ॥ अनेन पददानेन धार्मिकायां तिसद्वृत्तिम् ॥ यममार्गगतानां च प
 ददानं सुखप्रदम् ॥ ८६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

हा प्रलयपर्यंतं प्रलये लीनोऽपि पुनः सृष्टिसमये तत्रैवोत्पद्य आतंकवर्जितः पीडारहितः स्वर्गे तिष्ठतीति पूर्ववत् ज्ञातव्यम् ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ शय्यादानो
 त्तरं पददानं प्रदद्यादित्याह छत्रेति ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ॥ ॥

॥ ८७ ॥ ८८ ॥ पथियममार्गेसुखंनिस्तरतेभुंक्ते ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ पाथेयंपरलोकभोग्यं ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ननु उत्तमंषोडशं
 ह्येतन्मयातेकथितंस्वग श्रपयित्वाचरुंताक्ष्यंकुर्यादेकादशेहनिइतिप्रागुक्तत्वादेकादशाहेकृतायामप्युत्तमंषोडश्यांपुनःप्रतिमासंघटं पिंडदानं च किमर्थमि
 आतपस्तत्रैरौद्रोदह्यतेयेनमानवः ॥ छत्रदानेनसुच्छायाजायतेतस्यमूर्द्धनि ॥ ८७ ॥ अतिसंकटसंकीर्णैर्यमलोकस्यवर्त्मनि ॥
 अश्वारूढाश्चतेयांतिददतेयद्युपानहौ ॥ ८८ ॥ शीतोष्णवातदुःखानितत्रघोराणिखेचर ॥ वस्त्रदानप्रभावेणसुखंनिस्तरतेपथि ॥ ८९ ॥
 यमदूतामहारौद्राःकरालाःकृष्णपिंगलाः ॥ नपीडयंतितंमार्गेमुद्रिकायाःप्रदानतः ॥ ९० ॥ बहुधर्मसमाकीर्णैर्निर्वातेतोयवर्जिते ॥
 कमंडलुप्रदानेनतृषितःपिबतेजलं ॥ ९१ ॥ मृतोद्देशेनयोदद्यादुदपात्रंचताम्रजं ॥ प्रपादानसहस्रस्ययत्फलंसोऽश्रुतेध्रुवं ॥ ९२ ॥
 आसनेभाजमेवैवदत्तेसम्यग्दिजातये ॥ सुखेनभुंक्तेपाथेयंपथिगच्छन्शनैःशनैः ॥ ९३ ॥ एवंसर्पिंडनदिनेदत्त्वादानंविधानतः ॥
 बहून्संभोजयेद्विप्राण्यःश्वपाकादिकानपि ॥ ९४ ॥ ततःसर्पिंडनादूर्ध्वमर्वाक्संवत्सरादपि ॥ प्रतिमासंप्रदातव्योजलकुंभःसर्पिंडकः
 ॥ ९५ ॥ कृतस्यकरणंनास्तिप्रेतकार्यादृतेस्वग ॥ प्रेतार्थंतुपुनःकुर्यादक्षय्यतृप्तिहेतवे ॥ ९६ ॥ अतोविशेषंवक्ष्यामिमासिकस्याद्विक
 स्यच ॥ पाक्षिकस्यविशेषंचविशेषतिथिषुमृते ॥ ९७ ॥ ॥ ॥ ॥

तिचेत्तत्राह कृतस्येति अत्रकृतस्यकरणंनास्तीतिनिषेधस्तुप्रेतकार्यंविनात्रतोद्यापनादिष्वेव प्रेतार्थंतुपुनःकरणेनतस्याक्षय्यतृप्तिर्भवतीतिहेतोःपुनरपिकु
 र्यादित्यर्थः ॥ ९६ ॥ अतः मासिकादीनामावश्यकत्वादितिहेतोः विशेषासुपौर्णमास्यादितिथिषुपुरुषेमृतेसतिप्रथमंपाक्षिकविशेषंवक्ष्यामीति ॥ ९७ ॥

तमेवाह पौर्णमास्यामितिद्वाभ्यां तिथिपुरिक्ताख्याचतुर्थीतस्यप्रेतस्यऊनिकापाक्षिकश्राद्धतिथिः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ मासिकस्यविशेषमाह एकएवेति
त्रिभिः मलमासेक्षयमासे रविसंक्रमहीनोयोमलमासोभिधीयते सएवतुद्विसंक्रांतःक्षयमासोप्युदीरितइति यदिकार्तिकमार्गशीर्षयोः क्षयमासांतंयाते
सतिकार्तिकसंबंधीनि मार्गशीर्षसंबंधीनियानिश्राद्धव्रतादीनिचयास्मिन्पक्षे यस्मिन्तिथौ यस्मिन् अपराह्लादिकाले विहितानि तानि क्षयमासे तत्रतत्रै

पौर्णमास्यांमृतोयस्तुचतुर्थीतस्यऊनिका ॥ चतुर्थ्यांतुमृतोयस्तुनवमीतस्यऊनिका ॥ ९८ ॥ नवम्यांतुमृतोयस्तुरिक्तातस्यचतुर्दशी ॥
इत्येवंपाक्षिकंश्राद्धंकुर्याद्विंशतिमेदिने ॥ ९९ ॥ एकएवयदामासःसंक्रांतिद्वयसंयुतः ॥ मासद्वयगतंश्राद्धंमलमासेहिशस्यते
॥ १०० ॥ एकस्मिन्मासिमासौद्वौयदिस्यातांतयोर्द्वयोः ॥ तावेवपक्षौताएवतिथयस्त्रिंशदेवहि ॥ १ ॥ तिथ्यर्द्धेप्रथमेपूर्वोद्वितीये
र्द्धेतदुत्तरः ॥ मासावितिबुधैश्चित्यौमलमासस्यमध्यगौ ॥ २ ॥ असंक्रांतेचकर्तव्यंसपिंडीकरणंखग ॥ तथैवमासिकंश्राद्धंवार्षिकं
प्रथमंतथा ॥ ३ ॥ संवत्सरस्यमध्येतुयदिस्यादधिमासकः ॥ तदात्रयोदशेमासिक्रियाप्रेतस्यवार्षिकी ॥ ४ ॥ पिंडवर्ज्यमसंक्रांते
संक्रांतेपिंडसंयुतम् ॥ प्रतिसंवत्सरंश्राद्धमेवंमासद्वयेपिच ॥ ५ ॥ ॥ ॥

वकर्तव्यानीति ॥ १०० ॥ एकस्मिन्मासेमासद्वयंनिर्धारयति ताःपंचदशएवतिथयः उभौपक्षौज्ञेयौ ताःपंचदशएवत्रिंशत्तिथयोज्ञातव्याः ॥ १ ॥
असंक्रांतेअधिकमासेयदिद्वादशेएवसति तदातुतस्मिन्नेवप्रथमाब्दिकंकर्तव्यं ॥ २ ॥ ३ ॥ वार्षिकीप्रथमाब्दिकी ॥ ४ ॥ प्रतिसंवत्सरंद्वितीयाब्दि
कादिकंतुमलमासेश्राद्धदिनस्यबंध्यत्वनिरासार्थंपितुरुद्देशेनब्राह्मणान्भोजयित्वाशुद्धमासेसपिंडकंश्राद्धंकुर्यादिति ॥ ५ ॥ ॥

एवंउक्तप्रकारेण ॥ ६ ॥ ७ ॥ गजच्छायायोगेकृतंश्राद्धं गजच्छायं कृष्णपक्षेत्रयोदश्यांमघास्विदुःकरेरविः यदातदागजच्छायाश्राद्धैःपुण्यमवाप्यते
 इति यद्वा पूर्वाभिमुखस्थितगजस्यछायायांदक्षिणाभिमुखोभूत्वाश्राद्धंकुर्यादित्यपिकेचित् युगादिषु युगादितिथयो यथा माघेपंचदशीकृष्णानभस्ये
 चत्रयोदशी तृतीयामाधवेशुक्लानवम्यूर्जेयुगादयइतिक्रमोऽत्रनविवक्षितः तद्यथाकार्तिकशुक्लनवमीसत्ययुगस्याद्यातिथिःवैशाखेऽक्षय्यतृतीयात्रेतायुग
 स्य माघेअमाद्वापरस्य भाद्रेकृष्णत्रयोदशीकलियुगस्येति अत्राब्दमध्येनेतिकेषांचिन्मतं केचिद्वाक्षिणात्यादयस्तुवर्षमध्येऽपिकुर्वतिकिमितिपापिनामे
 एवंसंवत्सरेपूर्णेवार्षिकंश्राद्धमाचरेत् ॥ तस्मिन्नपिविशेषेणभोजनीयाद्विजातयः ॥ ६ ॥ कुर्यात्संवत्सरादूर्ध्वंश्राद्धेपिंडत्रयंसदा ॥
 एकोद्दिष्टंनकर्तव्यंतेनस्यात्पितृघातकः ॥ ७ ॥ तीर्थश्राद्धंगयाश्राद्धंगजच्छायंचपैतृकम् ॥ अद्भ्येनकुर्वीतग्रहणेनयुगादिषु
 ॥ ८ ॥ यदापुत्रेणवैकार्यंगयाश्राद्धंखगेश्वर ॥ तदासंवत्सरादूर्ध्वंकर्तव्यंपितृभक्तितः ॥ ९ ॥ गयाश्राद्धात्प्रमुच्यंतेपितरोभवसा
 गरात् ॥ गदाधरानुग्रहेणतेयांतिपरमांगतिम् ॥ १० ॥ तुलसीमंजरीभिश्चपूजयेद्विष्णुपादुकाम् ॥ तस्यालवादितिर्थेषुपिंडान्दद्या
 द्यथाक्रमम् ॥ ११ ॥ उद्धरेत्सप्तगोत्राणिकुलमेकोत्तरंशतं ॥ शमीपत्रप्रमाणेनपिंडंदद्याद्गयाशिरे ॥ १२ ॥
 ववर्षगम्योयममार्गोभवति अतस्तस्यातिक्रमणानंतरंगयादिश्राद्धंकर्तव्यमितिअब्दमध्येनेतिनिषेधः किंचसुकृतिनस्तुतत्क्षणमेवधर्मसभांविशंति अ
 तोऽब्दमध्येपिकुर्यादित्यभिप्रायः ॥ ८ ॥ गयामाहात्म्यमाह गयेति ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ शमीपत्रप्रमाणंअतिसूक्ष्ममपिंडम् गयाशिरेगयदैत्यस्य
 आसमंतात् शिरोभागेइति गयामाहात्म्योक्तंज्ञातव्यं ॥ १२ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ १३ ॥ कलापोहिमवत्पार्श्ववर्तीग्रामविशेषस्तस्योपवनेइक्ष्वाकुंप्रातगा ॥ १४ ॥ कौशिकस्येवभरद्वाजस्यात्मजानांचरित्रंविशेषतयाहरिवंशेज्ञात

गयामुपेत्ययःश्राद्धंकरोतिकुलनंदनः ॥ सफलंतस्यतज्जन्मजायतेपितृतुष्टिदम् ॥ १३ ॥ श्रूयतेचापिपितृभिर्गीतागाथाखगेश्वर ॥
इक्ष्वाकोर्मनुपुत्रस्यकलापोपवनेसुरैः ॥ १४ ॥ अपिनस्तेभविष्यंतिकुलेसन्मार्गशीलिनः ॥ गयामुपेत्ययेपिंडान्दास्यंत्यस्माक
मादरात् ॥ १५ ॥ एवमामुष्मिकींताक्ष्ययःकरोतिक्रियांसुतः ॥ सस्यात्सुखीभवेन्मुक्तःकौशिकस्यात्मजायथा ॥ १६ ॥ भरद्वाजा
त्मजाःसप्तभुक्त्वाजन्मपरंपरां ॥ कृत्वापिगोवधंताक्ष्यमुक्ताःपितृप्रसादतः ॥ १७ ॥ सप्तव्याधादशार्णेषुमृगाःकालंजिरेगिरौ ॥
चक्रवाकाःशरद्दीपेहंसाःसरसिमानसे ॥ १८ ॥ तेपिजाताःकुरुक्षेत्रेब्राह्मणावेदपारगाः ॥ पितृभक्त्याचतेसर्वेगतामुक्तिंद्विजात्मजाः
॥ १९ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनपितृभक्तोभवेन्नरः ॥ इहलोकेपरेवापिपितृभक्त्यासुखीभवेत् ॥ २० ॥ एतत्ताक्ष्यमयाख्यातंसर्वमेवौर्ध्वदे
हिकम् ॥ पुत्रवांछाप्रदंपुण्यंपितुर्मुक्तिप्रदायकम् ॥ २१ ॥ निर्धनोपिनरःकश्चिद्यःशृणोतिकथामिमाम् ॥ सोपिपापविनिर्मुक्तोदा
नस्यफलमाप्नुयात् ॥ २२ ॥ विधिनाकुरुतेयस्तुश्राद्धंदानंमयोदितं ॥ शृणुयाद्गारुडंचापिशृणुतस्यापियत्फलम् ॥ २३ ॥ पिताद
दातिसत्पुत्रान्गोधनानिपितामहः ॥ धनदाताभवेत्सोऽपियस्तस्यप्रपितामहः ॥ २४ ॥ ॥ ॥

व्यमिति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ इतिटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ धर्मराजपुरंधर्मसभाधर्मसभासदः ॥ धर्ममार्गाश्चधर्माश्चहरिःप्राहचतुर्दशे ॥ १ ॥ चतुर्द
 दद्याद्विपुलमन्नाद्यंवृद्धस्तुप्रपितामहः ॥ तृप्ताःश्राद्धेनतेसर्वेदत्वापुत्रस्यवाञ्छितम् ॥ २५ ॥ गच्छंतिधर्ममार्गैश्चधर्मराजस्यमन्दि
 रम् ॥ तत्रधर्मसभायांतेतिष्ठंतिपरमादरात् ॥ २६ ॥ ॥ सूतउवाच ॥ ॥ एवंश्रीविष्णुनाप्रोक्तमौर्ध्वदानसमुद्भवम् ॥ श्रुत्वामा
 हात्म्यमतुलंगरुडोहर्षमागतः ॥ २७ ॥ इतिश्रीगरुडपुराणसारोद्धारेसपिंडनादिसर्वकर्मनिरूपणंनामत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥
 गरुडउवाच ॥ ॥ यमलोकःकियन्मात्रःकीदृशःकेननिर्मितः ॥ सभाचकीदृशीतस्यांधर्मआस्तेचकैःसह ॥ १ ॥ येधर्ममार्गैर्ग
 च्छंतिधार्मिकाधर्ममन्दिरम् ॥ तान्धर्मानपिमार्गाश्चममाख्याहिदयानिधे ॥ २ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ शृणुताक्ष्यप्रवक्ष्या
 मियद्गम्यंनारदादिभिः ॥ तद्धर्मनगरंदिव्यमहापुण्यैरवाप्यते ॥ ३ ॥ याम्यनैर्ऋतयोर्मध्येपुरंवैवस्वतस्ययत् ॥ सर्ववज्रमयंदिव्यमभे
 द्यंतत्सुरासुरैः ॥ ४ ॥ चतुरस्रंचतुर्द्वारमुच्चप्राकारवेष्टितम् ॥ योजनानांसहस्रंहिप्रमाणेनतदुच्यते ॥ ५ ॥ तस्मिन्पुरेऽस्ति सुभगं
 चित्रगुप्तस्यमन्दिरम् ॥ पंचिविंशतिसंख्याकैर्योजनैर्विस्तृतायतम् ॥ ६ ॥ दशोच्छ्रितंमहादिव्यंलोहप्राकारवेष्टितम् ॥ प्रतोलीशतसं
 चारंपताकाध्वजभूषितम् ॥ ७ ॥ विमानगणसंकीर्णगीतवादित्रनादितम् ॥ चित्रितंचित्रकुशलैर्निर्मितंदेवशिल्पिभिः ॥ ८ ॥
 उद्यानोपवनैरम्यंनानाविहगकूजितम् ॥ गंधर्वैरप्सरोग्भिश्चसमंतात्परिवारितम् ॥ ९ ॥

शाध्यायार्थस्तुस्पष्टएवज्ञातव्यः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥

॥

तत्सभायांचित्रगुप्तःस्वासनेपरमाद्भुते ॥ संस्थितोगणयेदायुर्मानुषाणांयथातथम् ॥ १० ॥ नमुह्यतिकथंचित्ससुकृतेदुष्कृतेपिवा ॥
यद्येनोपार्जितंकर्मशुभंवायदिवाशुभम् ॥ ११ ॥ तत्सर्वभुंजतेयत्रचित्रगुप्तस्यचासनात् ॥ चित्रगुप्तालयात्प्राच्यांज्वरस्यास्तिमहा
गृहम् ॥ १२ ॥ दक्षिणस्यांचशूलस्यलूताविस्फोटयोस्तथा ॥ पश्चिमेकालपाशःस्यादजीर्णस्यारुचेस्तथा ॥ १३ ॥ उदीच्यांराजरो
गोऽस्तिपांडुरोगस्तथैवच ॥ ऐशान्यांतुशिरोर्तिःस्यादग्नेय्यामस्तिमूर्च्छना ॥ १४ ॥ अतिसारोर्नैर्ऋतेतुवायव्यांशीतदाहकौ ॥ एव
मादिभिरन्यैश्चव्याधिभिःपरिवारितः ॥ १५ ॥ लिखतेचित्रगुप्तस्तुमानुषाणांशुभाशुभम् ॥ चित्रगुप्तालयादग्नेयोजनानांचविंशतिः
॥ १६ ॥ पुरामध्येमहादिव्यंधर्मराजस्यमंदिरम् ॥ अस्तिरत्नमयंदिव्यंविद्युज्ज्वालार्कवर्चसम् ॥ १७ ॥ द्विशतंयोजनानांचविस्तारा
यामतःस्फुटम् ॥ पंचाशच्चप्रमाणेनयोजनानांसमुच्छ्रितम् ॥ १८ ॥ धृतंस्तंभसहस्रैश्चवैडूर्यमणिमंडितम् ॥ कांचनालंकृतंनानाह
र्म्यप्रासादसंकुलम् ॥ १९ ॥ शारदाभ्रनिभंरुक्मकलशैःसुमनोहरम् ॥ चित्रस्फटिकसोपानंवज्रकुट्टिमशोभितम् ॥ २० ॥ मुक्ताजा
लगवाक्षंचपताकाध्वजभूषितम् ॥ घंटानकनिनादाढ्यंहेमतोरणमंडितम् ॥ २१ ॥ नानाश्चर्यमयंस्वर्णकपाटशतसंकुलम् ॥ नाना
द्रुमलतागुल्मैर्निष्कटैःसुविराजितम् ॥ २२ ॥ एवमादिभिरन्यैश्चभूषणैर्भूषितंसदा ॥ आत्मयोगप्रभावैश्चनिर्मितंविश्वकर्मणा ॥ २३ ॥
तस्मिन्नस्तिसभादिव्याशतयोजनमायता ॥ अर्कप्रकाशाभ्राजिष्णुःसर्वतःकामरूपिणी ॥ २४ ॥

॥

ग०पु०
॥५६॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

॥

॥ १

नातिशीतानचात्युष्णामनसोत्यंतहर्षिणी ॥ नशोकोनजरातस्यांक्षुत्पिपासेनचाप्रियम् ॥ २५ ॥ सर्वेकामाःस्थितायस्यांयेदिव्या
येचमानुषाः ॥ रसवच्चप्रभूतंचभक्ष्यंभोज्यंचसर्वशः ॥ २६ ॥ रसवंतिचतोयानिशीतान्युष्णानिचैवहि ॥ पुण्याशब्दादयस्तस्यांनि
त्यंकामफलद्रुमाः ॥ २७ ॥ असंबाधाचसाताक्ष्यरम्याकामागमासभा ॥ दीर्घकालंतपस्तप्त्वानिर्मिताविश्वकर्मणा ॥ २८ ॥ तामु
ग्रतपसोयांतिसुव्रताःसत्यवादिनः ॥ शांताःसंन्यासिनःसिद्धाःपूताःपूतेनकर्मणा ॥ २९ ॥ सर्वेभास्वरदेहास्तेऽलंकृताविरजांबराः ॥
कृतैश्चकर्मभिःपुण्यैस्तत्रतिष्ठंतिभूषिताः ॥ ३० ॥ तस्यांसधर्मोभगवानासनेऽनुपमेशुभे ॥ दशयोजनविस्तीर्णेसर्वरत्नैःसुमंडिते ॥ ३१ ॥
उपविष्टःसतांश्रेष्ठश्छत्रशोभितमस्तकः ॥ कुंडलालंकृतःश्रीमान्महामुकुटमंडितः ॥ ३२ ॥ सर्वालंकारसंयुक्तोनीलमेघसमप्रभः ॥
वालव्यजनहस्ताभिरप्सरोभिश्चवीजितः ॥ ३३ ॥ गंधर्वाणांसमूहाश्चसंघशश्चाप्सरोगणाः ॥ गीतवादित्रनृत्याद्यैःपरितःसेवयंति
तम् ॥ ३४ ॥ मृत्युनापाशहस्तेनकालेनचबलीयसा ॥ चित्रगुप्तेनचित्रेणकृतांतेननिषेवितः ॥ ३५ ॥ पाशदंडधरैरुग्रैर्निदेशवशव
र्तिभिः ॥ आत्मतुल्यबलैर्नानासुभटैःपरिवारितः ॥ ३६ ॥ अग्निष्वात्ताश्चपितरःसोमपाश्चोष्मपाश्चये ॥ स्वधावंतोवर्हिषदोमूर्तामू
र्ताश्चयेस्वग ॥ ३७ ॥ अर्यमाद्याःपितृगणामूर्तिमंतस्तथापरे ॥ सर्वेतेमुनिभिःसार्द्धधर्मराजमुपासते ॥ ३८ ॥ अत्रिर्वसिष्ठःपुलहो
दक्षःक्रतुरथांगिराः ॥ जामदग्न्योभृगुश्चैवपुलस्त्यागस्त्यनारदाः ॥ ३९ ॥

॥

॥

टी०अ०
१४

॥५६॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

॥

॥

एतेचान्येचबहवःपितृराजसभासदः ॥ नशक्याःपरिसंख्यातुंनामभिःकर्मभिस्तथा ॥ ४० ॥ व्याख्याभिर्धर्मशास्त्राणांनिर्णेतारोय
थातथम् ॥ सेवंतेधर्मराजंतेशासनात्परमेष्ठिनः ॥ ४१ ॥ राजानःसूर्यवंशीयाःसोमवंश्यास्तथापरे ॥ सभायांधर्मराजंतेधर्मज्ञाःपर्युपा
सते ॥ ४२ ॥ मनुर्दिलीपोमांधातासगरश्चभगीरथः ॥ अंबरीषोऽनरण्यश्चमुचुकुंदोनिमिःपृथुः ॥ ४३ ॥ ययातिर्नहुषःपूरुर्दुष्यंतश्च
शिबिर्नलः ॥ भरतःशंतनुःपांडुःसहस्रार्जुनएवच ॥ ४४ ॥ एतेराजर्षयःपुण्याःकीर्तिमंतोबहुश्रुताः ॥ इष्ट्वाश्वमेधैर्बहुभिर्जाताधर्म
सभासदः ॥ ४५ ॥ सभायांधर्मराजस्यधर्मएवप्रवर्तते ॥ नतत्रपक्षपातोस्तिनानृतंनचमत्सरः ॥ ४६ ॥ सभ्याःसर्वेशास्त्रविदःसर्वे
धर्मपरायणाः ॥ तस्यांसभायांसततंवैवस्वतमुपासते ॥ ४७ ॥ ईदृशीसासभातार्क्ष्यधर्मराज्ञोमहात्मनः ॥ नतांपश्यंतियेपापाद
क्षिणेनपथागताः ॥ ४८ ॥ धर्मराजपुरेगंतुंचतुर्भागाभवन्तिच ॥ पापिनांगमनेपूर्वसतुतेपरिकीर्तितः ॥ ४९ ॥ पूर्वादिभिस्त्रिभिर्मा
र्गैर्येगताधर्ममंदिरे ॥ तेहिसुकृतिनःपुण्यैस्तस्यांगच्छंतितान्शृणु ॥ ५० ॥ पूर्वमार्गस्तुतत्रैकःसर्वभोगसमन्वितः ॥ पारिजाततरु
च्छायाच्छादितोरत्नमंडितः ॥ ५१ ॥ विमानगणसंकीर्णोहंसावलिविराजितः ॥ विद्रुमारामसंकीर्णपीयूषद्रवसंयुतः ॥ ५२ ॥ ते
नब्रह्मर्षयोयांतिपुण्याराजर्षयोऽमलाः ॥ अप्सरोगणगंधर्वविद्याधरमहोरगाः ॥ ५३ ॥ देवताराधकाश्चान्येशिवभक्तिपरायणाः ॥
ग्रीष्मेप्रपादानरतामाघेकाष्ठप्रदायिनः ॥ ५४ ॥

॥

॥

॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

॥

॥

विश्रामयंति वर्षासु विरक्तान्दानमानतः ॥ दुःखितस्यामृतं ब्रूते ददते ह्याश्रमं तु ये ॥ ५५ ॥ सत्यधर्मरता ये च क्रोधलोभविवर्जिताः ॥
 पितृमातृषु ये भक्ता गुरुशुश्रूषणे रताः ॥ ५६ ॥ भूमिदा गृहदा गोदा विद्यादानप्रदायकाः ॥ पुराणवक्तृश्रोतारः पारायणपरायणाः
 ॥ ५७ ॥ एते सुकृतिनश्चान्ये पूर्वद्वारे विशंति च ॥ यांति धर्मसभायां ते सुशीलाः शुद्धबुद्धयः ॥ ५८ ॥ द्वितीयस्तूत्तरो मार्गो महारथ
 शतैर्वृतः ॥ नरयानसमायुक्तो हरिचंदनमंडितः ॥ ५९ ॥ हंससारससंकीर्णश्चक्रवाकोपशोभितः ॥ अमृतद्रवसंपूर्णस्तत्र भातिसरो
 वरः ॥ ६० ॥ अनेन वैदिकायांति तथाभ्यागतपूजकाः ॥ दुर्गाभान्वोश्च ये भक्ता स्तीर्थस्नाताश्च पर्वसु ॥ ६१ ॥ ये मृता धर्मसंग्रामेऽन
 शनेन मृताश्च ये ॥ वाराणस्यांगो ग्रहे च तीर्थतो ये मृता विधेः ॥ ६२ ॥ ब्राह्मणार्थे स्वामिकार्ये तीर्थक्षेत्रेषु ये मृताः ॥ ये मृता देवविध्वंसे
 योगाभ्यासेन ये मृताः ॥ ६३ ॥ सत्पात्रपूजकानित्यं महादानरताश्च ये ॥ प्रविशंत्युत्तरे द्वारे यांति धर्मसभां च ते ॥ ६४ ॥ तृतीयः प
 श्विमो मार्गो रत्नमंदिरमंडितः ॥ सुधारससदापूर्णदीर्घिकाभिर्विराजितः ॥ ६५ ॥ ऐरावतकुलोद्भूतमत्तमातंगसंकुलः ॥ उच्चैः श्रव
 समुत्पन्नहयरत्नसमन्वितः ॥ ६६ ॥ एतेनात्मपरायांति सच्छास्त्रपरिचितकाः ॥ अनन्यविष्णुभक्ताश्च गायत्रीमंत्रजापकाः ॥ ६७ ॥
 परहिंसापरद्रव्यपरवादपराङ्मुखाः ॥ स्वदारनिरताः संतः सांनिका वेदपाठकाः ॥ ६८ ॥ ब्रह्मचर्यव्रतधरावानप्रस्थास्तपस्विनः ॥ श्री
 पादसंन्यासपराः समलोष्टाश्मकांचनाः ॥ ६९ ॥

॥

॥

॥

॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥

॥

॥

ज्ञानवैराग्यसंपन्नाः सर्वभूतहिते रताः ॥ शिवविष्णुव्रतकराः कर्मब्रह्मसमर्पकाः ॥ ७० ॥ ऋणैस्त्रिभिर्विनिर्मुक्ताः पंचयज्ञरताः सदा ॥
पितृणां श्राद्धदातारः काले सांध्यमुपासकाः ॥ ७१ ॥ नीचसंगविनिर्मुक्ताः सत्संगतिपरायणाः ॥ एतेऽप्सरोगणैर्युक्ता विमानवरसं
स्थिताः ॥ ७२ ॥ सुधापानं प्रकुर्वतो यांति ते धर्ममंदिरम् ॥ विशंति पश्चिमद्वारे यांति धर्मसभांतरे ॥ ७३ ॥ यमस्तानागतान् दृष्ट्वा स्वा
गतं वदते मुहुः ॥ समुत्थानं च कुरुते तेषां गच्छति संमुखम् ॥ ७४ ॥ तदा चतुर्भुजो भूत्वा शंखचक्रगदासिभृत् ॥ पुण्यकर्मरतानां च स्नेहा
न्मित्रवदाचरेत् ॥ ७५ ॥ सिंहासनं च ददते नमस्कारं करोति च ॥ पादार्घ्यं कुरुते पश्चात् पूजते चंदनादिभिः ॥ ७६ ॥ नमस्कुर्वतु भोः स
भ्या ज्ञानिनं परमादरात् ॥ एष मे मंडलं भित्त्वा ब्रह्मलोकं प्रयास्यति ॥ ७७ ॥ भो भो बुद्धिमतां श्रेष्ठानरकक्लेशभीरवः ॥ भवद्भिः साधितं
पुण्यैर्देवत्वं सुखदायकम् ॥ ७८ ॥ मानुषं दुर्लभं प्राप्य नित्यं यस्तु न साधयेत् ॥ स याति नरकं घोरं कोऽन्यस्तस्मादचेतनः ॥ ७९ ॥ अस्थिरे
ण शरीरेण योऽस्थिरैश्च धनादिभिः ॥ संचिनोति स्थिरं धर्मस एको बुद्धिमान्नरः ॥ ८० ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्तव्यो धर्मसंचयः ॥ गच्छध्वं पु
ण्यवत्स्थानं सर्वभोगसमन्वितम् ॥ ८१ ॥ इति धर्मवचः श्रुत्वा तं प्रणम्य सभां चताम् ॥ अमरैः पूज्यमानास्ते स्तूयमाना मुनीश्वरैः ॥ ८२ ॥ वि
मानगणसंकीर्णाः प्रयांति परमं पदम् ॥ केचिद्धर्मसभायां हितिष्ठंति परमादरात् ॥ ८३ ॥ उषित्वा तत्र कल्पांतं भुक्त्वा भोगान् मानुषान् ॥
प्राप्नोति पुण्यशेषेण मानुष्यं पुण्यदर्शनम् ॥ ८४ ॥ महाधनी च सर्वज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः ॥ पुनः स्वात्मविचारेण ततो याति परांगतिम् ॥ ८५ ॥

ग० पु०

॥५८॥

॥ ८६ ॥ इतिटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ अमुत्रकृतिनांजन्मदेहेवैराजधारणं ॥ षट्चक्रचित्तनंचैवहरिःपंचदशोऽब्रवीत् ॥ १ ॥ पूर्वा
ध्यायांते उषित्वातत्रकल्पांतेभुक्त्वाभोगानमानुषान् प्राप्नोतिपुण्यशेषेणमानुष्यंपुण्यदर्शनम् पुनःस्वात्मविचारेणततोयातिपरांगतिमित्युक्तं इदानींगरुड
एतत्तेकथितंसर्वत्वयापृष्टंयमालयम् ॥ इदंशृण्वन्नरोभक्त्याधर्मराजसभां व्रजेत् ॥ ८६ ॥ इतिश्रीगरुडपुराणेशारोद्धारेधर्मराजनगर
निरूपणोनामचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ गरुडउवाच ॥ ॥ धर्मात्मास्वर्गतिंभुक्त्वाजायतेविमलेकुले ॥ अतस्तस्यसमुत्प
त्तिंजननीजठरेवद ॥ १ ॥ यथाविचारंकुरुतेदेहेऽस्मिन्सुकृतीजनः ॥ तथाहंश्रोतुमिच्छामिवदमेकरुणानिधे ॥ २ ॥ ॥ श्रीभग
वानुवाच ॥ साधुपृष्टंत्वयाताक्ष्यपरंगोप्यंवदामिते ॥ यस्यविज्ञानमात्रेणसर्वज्ञत्वंप्रजायते ॥ ३ ॥ वक्ष्यामिचशरीरस्यस्वरूपंपारमा
र्थिकम् ॥ ब्रह्मांडगुणसंपन्नयोगिनांधारणास्पदम् ॥ ४ ॥ षट्चक्रचित्तनंयस्मिन्यथाकुर्वतियोगिनः ॥ ब्रह्मरंध्रेचिदानंदरूपध्यानंत
थाशृणु ॥ ५ ॥ शुचीनांश्रीमतांगेहेजायतेसुकृतीयथा ॥ तथाविधानंनियमंतत्पित्रोःकथयामिते ॥ ६ ॥ ऋतुकालेतुनारीणांत्य
जेद्दिनचतुष्टयम् ॥ तावन्नालोकयेद्भ्रं पापंवपुषिसंभवेत् ॥ ७ ॥ स्नात्वासचैलंसानारीचतुर्थेऽहनिशुध्यति ॥ सप्ताहात्पितृदेवानांभ
वेद्योग्याव्रतार्चने ॥ ८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

स्तदनुवादपूर्वकंसुकृतिनःसमुत्पत्तिंपृच्छति धर्मात्माइतिद्वाभ्यां ॥ १ ॥ २ ॥ अत्रोत्तरंश्रीभगवानुवाचयावदध्यायसमाप्ति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ध्यानंय
थाकुर्वतितच्छृणुइति ॥ ५ ॥ यथायेनविधानेनतत्पित्रोः ॥ ६ ॥ पापंयावदिंद्रस्यब्रह्महत्यासंभवति ॥ ७ ॥ ८ ॥ ॥ ॥

टी० अ०

१५

॥५८॥

॥ ९ ॥ १० ॥ सामान्यागर्भधारणेसाधारणएव ॥ ११ ॥ गुणाविचारादयः भाग्यं ऐश्वर्यं तेषां निधिर्निवासस्थानं प्राकृतैर्निर्भाग्यैः ॥ १२ ॥ पंचमेऽहनीत्युप
लक्षणं पंचमदिनादारभ्य षोडशर्तुनिशापर्यंतं ॥ १३ ॥ तत्क्षेत्रमोषधीपात्रमिति ओषधीनां यवादिधान्यानां पात्रमुत्पत्तिस्थानं तत्प्रसिद्धं क्षेत्रं यथा कंटकगु
ल्मादिनिरसनेन तदुपयोगिद्रव्यांतरमेलनेन जलसेचनेन कृषियोग्यं विधाय तस्मिन्नुत्वा बीजं वापयित्वा स्वामी कर्षकः स्थूलान्नरूपं फलं प्राप्नोति तथात्रा
सप्ताहमध्ये योगर्भः स भवेन्मलिनाशयः ॥ प्रायशः संभवंत्यत्र पुत्रास्त्वष्टाहमध्यतः ॥ ९ ॥ युग्मासु पुत्रा जायंते स्त्रियोऽयुग्मासुरात्रि
षु ॥ पूर्वसप्तकमुत्सृज्य तस्माद्युग्मासु संविशेत् ॥ १० ॥ षोडशर्तुनिशाः स्त्रीणां सामान्याः समुदाहृताः ॥ यावै चतुर्दशीरात्रिर्गर्भस्ति
ष्ठित इति तत्रैव ॥ ११ ॥ गुणभाग्यनिधिः पुत्रस्तदा जायेत धार्मिकः ॥ सानिशा प्राकृतैर्जीवैर्न लभ्येत कदाचन ॥ १२ ॥ पंचमेहनिनारी
णां कार्यं मधुरभोजनम् ॥ कटुक्षारंच तीक्ष्णंच त्याज्यमुष्णंच दूरतः ॥ १३ ॥ तत्क्षेत्रमोषधीपात्रं बीजं चाप्यमृतायितम् ॥ तस्मि
न्नुत्वा नरः स्वामी सम्यक्फलमवाप्नुयात् ॥ १४ ॥ तांबूलपुष्पश्रीखंडैः संयुक्तः शुचिवस्त्रभृत् ॥ धर्ममादाय मनसि सुतल्पं संविशेत् पुमान्
॥ १५ ॥ निषेकसमये यादृङ् नरचित्तविकल्पना ॥ तादृक् स्वभावसंभूतिर्जतुर्विंशतिकुक्षिगः ॥ १६ ॥ ॥

पि ओषधीपात्रं पुत्रोत्पत्तिस्थानं तद्गर्भरूपं क्षेत्रं कटुक्षारादिभोजनं परित्यज्य माधुर्यभोजनं कारयित्वा वीर्यसेचनं च कृत्वा तस्मिन्नुत्वा स्वामी पिता सम्यक् धार्मिक
पुत्ररूपं फलं प्राप्नुयादित्यर्थः ॥ १४ ॥ माधुर्यभोजनादिभिः स्त्रीणां विधानं नियममुक्त्वा पुरुषाणामाह तांबूलेति सुतल्पं सारदारुमयीमित्याद्युक्तप्रकारांशय्यां
संविशेत् स्थितो भूयात् ॥ १५ ॥ निषेकसमये रतिकाले यादृशी विकल्पना शुभाशुभवासना भवति तादृश्येव स्वभावस्योत्पत्तिर्यस्य स जंतुर्विंशतिगर्भे प्रविष्टो भ

ग०पु०

॥५९॥

वति चैतन्यंजीवः ॥ १६ ॥ कामोभिलाषपूर्तिः ॥ १७ ॥ १८ ॥ कृतीपुण्यात्मा ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ पूर्वकृतइतिपूर्वजन्मनिकृतानांतपआ
दीनांफलस्योदयात्भोक्तापिभवेत् तथाचस्मृतिः भोज्यंभोजनशक्तिश्चरतिशक्तिर्वरस्त्रियः विभवोदानशक्तिश्चनाल्पस्यतपसःफलमिति ॥ २२ ॥
यततेयत्नवान्भवति असर्पभूतायांरज्जौसर्पारोपवद्वस्तुन्यवस्त्वाऽरोपोध्यारोपः वस्तुसच्चिदानंदाद्वयंब्रह्मक्षित्याद्यज्ञानांतसकलजडसमूहोवस्तु अपवादो
चैतन्यंबीजभूतंहिनित्यंशुकेप्यवस्थितम् ॥ कामश्चित्तंचशुक्रंचयदाह्येकत्वमाप्नुयात् ॥ १७ ॥ तदाद्रावमवाप्नोतियोषिदूर्भाशये
नरः ॥ शुक्रशोणितसंयोगात्पिंडोत्पत्तिःप्रजायते ॥ १८ ॥ परमानंददःपुत्रोभवेद्गर्भगतःकृती ॥ भवंतितस्यनिखिलाःक्रियाःपुंस
वनादिकाः ॥ १९ ॥ जन्मप्राप्नोतिपुण्यात्माग्रहेषूच्चगतेषुच ॥ तज्जन्मसमयेविप्राःप्राप्नुवंतिधनंबहु ॥ २० ॥ विद्याविनयसंपन्नो
वर्धतेपितृवेश्मनि ॥ सतांसंगेनसभवेत्सर्वागमविशारदः ॥ २१ ॥ दिव्यांगनादिभोक्तास्यात्तारुण्येदानवान्धनी ॥ पूर्वकृततपस्ती
र्थमहापुण्यफलोदयात् ॥ २२ ॥ ततश्चयततेनित्यमात्मानात्मविचारणे ॥ अध्यारोपापवादाभ्यांकुरुतेब्रह्मचिंतनम् ॥ २३ ॥ अ
स्यासंगावबोधायब्रह्मणोन्वयकारिणः ॥ क्षित्याद्यनात्मवर्गस्यगुणांस्तेकथयाम्यहम् ॥ २४ ॥ ॥ ॥
नामरज्जुविवर्तस्यरज्जुमात्रवद्वस्तुविवर्तस्यावस्तुनोज्ञानादेःप्रपंचस्यवस्तुमात्रत्वंआभ्यांअध्यारोपापवादाभ्यांत्वंपदार्थसंशोध्यसर्वस्वल्वदंब्रह्मनेहनानास्ति
किंचनइत्यादिश्रुत्युक्तंब्रह्मचिंतनंकुरुते ॥ २३ ॥ अस्येति क्षित्यादिष्वन्वयंकरोतीत्यन्वयकारिणोप्यस्यब्रह्मणःअसंगावबोधायअसंगोह्ययंपुरुषइति
श्रुत्युक्तज्ञानार्थंकथयामीत्यन्वयः ॥ २४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी०अ०

१५

॥५९॥

अनात्मविचारणमाह क्षितिरित्यादिभिः स्थूलभूताअप्रपंचीकृताः पांचभौतिकः पंचीकृतपंचभूतोत्पन्नः ॥ २५ ॥ क्षित्यादिपंचभूतानांगुणानाह त्व
गितिपंचभिः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ पूर्वकर्माधिवासितंपूर्वजन्मकृतैः शुभाशुभकर्मभिरधिवासितं शुभाशुभवासनायुक्तं भवति

क्षितिर्वारिहविर्भोक्तावायुराकाशएवच ॥ स्थूलभूताइमेप्रोक्ताः पिंडोऽयं पांचभौतिकः ॥ २५ ॥ त्वगस्थिनाड्योरोमाणिमांसंचैव ख
गेश्वर ॥ एतेपंचगुणाभूमेर्मयातेपरिकीर्तिताः ॥ २६ ॥ लालामूत्रंतथाशुक्रंमज्जारक्तंचपंचमम् ॥ अपांपंचगुणाः प्रोक्तास्तेजसोऽपि
निशामय ॥ २७ ॥ क्षुधातृषातथालस्यंनिद्राकांतिस्तथैवच ॥ तेजःपंचगुणं तार्क्ष्यं प्रोक्तं सर्वत्रयोगिभिः ॥ २८ ॥ आकुंचनंधावनं
चलंघनंचप्रसारणम् ॥ चेष्टितंचेतिपंचैवगुणावायोः प्रकीर्तिताः ॥ २९ ॥ घोषश्चिंताचशून्यत्वंमोहश्चिंताचसंशयः ॥ आकाशस्यगु
णाः पंचज्ञातव्यास्तेप्रयत्नतः ॥ ३० ॥ मनोबुद्धिरहंकारश्चित्तंचेतिचतुष्टयम् ॥ अंतःकरणमुद्दिष्टंपूर्वकर्माधिवासितम् ॥ ३१ ॥ श्रो
त्रंत्वक्क्षुषीजिह्वाघ्राणंज्ञानेन्द्रियाणिच ॥ वाक्पाणिपादयूपस्थानिकर्मेन्द्रियाणिच ॥ ३२ ॥ दिग्वातार्कप्रचेतोश्विवह्नींद्रोपेंद्रमित्र
काः ॥ ज्ञानकर्मेन्द्रियाणांचदेवताः परिकीर्तिताः ॥ ३३ ॥ ॥ ॥ ॥

बुद्धिः कर्मानुसारिणीतिवचनात्बुद्धिरित्युपलक्षणं अंतःकरणचतुष्टयमेवेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ उभयेन्द्रियाण्याह श्रोत्रमिति ॥ ३२ ॥ दिगादयः पंचश्रोत्रा
दीनां यथाक्रमं देवताः वह्न्यादयश्च वागादीनामिति ॥ ३३ ॥ ॥ ॥ ॥

ग०पु०

॥६०॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अथदशप्राणान्स्थानकर्मसहितानाह प्राणइतिसार्धत्रिभिः क्षुत्करः क्षुधाकर्तामृतशोषंकारित्वंधनंजयस्यकर्म ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

इडाचपिंगलाचैवसुषुम्नाख्यातृतीयका ॥ गांधारीगजजिह्वाचपूषाचैवयशस्विनी ॥ ३४ ॥ अलंबुषाकुहूश्चापिशंखिनीदशमीतथा ॥ पिंगमध्यस्थिताह्येताःप्रधानादशनाडिकाः ॥ ३५ ॥ प्राणोऽपानःसमानाख्यउदानोव्यानएवच ॥ नागःकूर्मश्चकृकलोदेवदत्तोधनं जयः ॥ ३६ ॥ हृदिप्राणोगुदेऽपानःसमानोनाभिमंडले ॥ उदानःकंठदेशेस्याद्व्यानःसर्वशरीरगः ॥ ३७ ॥ उदारेनागआख्यातःकूर्मउन्मीलनेस्मृतः ॥ कृकलःक्षुत्करोज्ञेयोदेवदत्तोविजृम्भणे ॥ ३८ ॥ नजहातिमृतंवापिसर्वव्यापीधनंजयः ॥ कवलैर्भुक्तमन्नंहिपुष्टिदंसर्वदेहिनाम् ॥ ३९ ॥ नयतेव्यानकोवायुःसारांशंसर्वनाडिषु ॥ आहारोभुक्तमात्रोहिवायुनाक्रियतेद्विधा ॥ ४० ॥ संप्रविश्यगुदेसम्यक्पृथगन्नंपृथग्जलम् ॥ ऊर्ध्वमग्नेर्जलंकृत्वाकृत्वान्नंचजलोपरि ॥ ४१ ॥ अग्नेश्चाधःस्वयंप्राणःस्थित्वाग्निंधमतेशनैः ॥ वायुनाध्मायमानोग्निःपृथक्किट्टंपृथग्रसम् ॥ ४२ ॥ कुरुतेव्यानकोवायुर्विष्वक्संप्रापयेद्रसम् ॥ द्वारैर्द्वादशाभिर्भिन्नंकिट्टंदेहाद्बहिःसवेत् ॥ ४३ ॥ कर्णाक्षिनासिकाजिह्वादंतानाभिर्नखागुदम् ॥ गुह्यंशिरावपुर्लोममलस्थानानिचक्षते ॥ ४४ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ व्यानकोवायुःसर्वशरीरव्यापकत्वात्सारांशंरसनयतेप्रापयति रसप्रापणप्रकारमेवाह आहारइतित्रिभिः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ भिन्नंमूलात्पृथग्भूतंकिट्टंमलम् ॥ ४३ ॥ मलस्यनिर्गमस्थानान्याहकर्णेति ॥ ४४ ॥

टी०अ०

१५

॥६०॥

सर्वे प्राणादिवायवः आत्मशक्त्यैव चेष्टन्तीत्याह एवमिति सूर्यस्यालोकं प्रकाशमुपलभ्य प्राप्य जनायथास्व स्वकर्मणि प्रवर्तते तथैवात्मसत्तां प्राप्य वायवोपी
त्यर्थः अयं भावः सूर्यो यथा कर्मणि जनान् प्रवर्त्य स्वयं साक्षितया संगत्वेन स्थितो भवति तद्वदात्मापीति अनेनात्मविचारणमप्युक्तं भवति ॥ ४५ ॥ व्याव
हारिकं अगम्यं पारमार्थिकं योगिजनज्ञेयम् तत्राद्यं तावदाह तिस्र इति षड्भिः तिस्रः कोट्यः सप्तलक्षाणीत्यगणितानि ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ स्थूल

एवं सर्वे प्रवर्तते स्वस्वकर्मणि वायवः ॥ उपलभ्यात्मनः सत्तां सूर्यालोकं यथा जनाः ॥ ४५ ॥ इदानीं नरदेहस्य शृणुरूपद्वयं खग ॥ व्याव
हारिकमेकं च द्वितीयं पारमार्थिकम् ॥ ४६ ॥ तिस्रः कोट्योऽर्द्धकोटीचरो माणि व्यावहारिके ॥ सप्तलक्षाणिकेशाः स्युर्नखाः प्रोक्तास्तु विं
शतिः ॥ ४७ ॥ द्वात्रिंशदशनाः प्रोक्ताः सामान्या दिनतासुत ॥ मांसं पलसहस्रं तुरक्तं पलशतं स्मृतम् ॥ ४८ ॥ पलानि दशमेदस्तुत्व
क्पलानि च सप्ततिः ॥ पलद्वादशकं मज्जामहारक्तं पलत्रयम् ॥ ४९ ॥ शुकं द्विकुडवं ज्ञेयं कुडवं शोणितं स्मृतम् ॥ षष्ठ्युत्तरं च त्रिशत
मस्त्रां देहे प्रकीर्तितम् ॥ ५० ॥ नाड्यः स्थूलाश्च सूक्ष्माश्च कोटिशः परिकीर्तिताः ॥ पित्तं पलानि पञ्चाशत्तद्वर्धं श्लेष्मणस्तथा ॥ ५१ ॥
सततं जायमानं तु विष्णुमूत्रं चाप्रमाणतः ॥ एतद्गुणसमायुक्तं शरीरं व्यावहारिकम् ॥ ५२ ॥ भुवनानि च सर्वाणि पर्वतद्वीपसागराः ॥
आदित्याद्याग्रहाः संति शरीरे पारमार्थिके ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥

मानेन धातुप्रमाणमाह महारक्तं प्राणाधारभूतम् ॥ ४९ ॥ कुडवं दशमाषकं शोणितं ऋतूद्भवं गर्भाधानभूतम् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ एवं व्यावहारि
कं निरूप्येदानीं पारमार्थिकस्वरूपनिरूपणेन सूक्ष्मस्वरूपे मनः प्रवेशाय स्वदेहे तावद्विराड्रूपस्थूलधारणामाह पारमार्थिकदेहे हीत्यारभ्य यावदध्याय समाप्ति

गुणाभुवनादयःतानेवाह भुवनानीत्यादि पारमार्थिकेपारमार्थिकस्वरूपप्रकाशके ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ वैराजरूपभागवैराजःपुरुषोयोवैभगवान्धारणाश्र
यइतिभागवतोक्तःस्वयंस्यादित्यर्थः ॥ ५५ ॥ पूर्वश्लोकोक्तक्रमेणैवसर्वेषांधारणामाह पादेति तदूर्ध्वकेउदरे ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ त्रिको

पारमार्थिकदेहेहिषट्चक्राणिभवन्तिच ॥ ब्रह्मांडेयेगुणाःप्रोक्तास्तेष्वस्मिन्नेवसंस्थिताः ॥ ५४ ॥ तानहंतेप्रवक्ष्यामियोगिनांधारणा
स्पदान् ॥ येषांभावनयाजंतुर्भवेद्वैराजरूपभाक् ॥ ५५ ॥ पादाधस्तात्तलंज्ञेयंपादोर्ध्ववितलंतथा ॥ जानुनोःसुतलंविद्धिसक्थिदे
शेमहातलम् ॥ ५६ ॥ तलातलंसक्थिमूलेगुह्यदेशेरसातलम् ॥ पातालंकटिसंस्थंचसप्तलोकाःप्रकीर्तिताः ॥ ५७ ॥ भूलोकंनाभि
मध्येतुभुवलोकंतदूर्ध्वके ॥ स्वलोकंहृदयेविद्यात्कंठदेशेमहस्तथा ॥ ५८ ॥ जनलोकंवक्रदेशेतपोलोकंललाटके ॥ सत्यलोकंब्रह्मरं
ध्रेभुवनानिचतुर्दश ॥ ५९ ॥ त्रिकोणेसंस्थितोमेरुरधःकोणेचमंदरः ॥ दक्षकोणेचकैलासोवामकोणेहिमाचलः ॥ ६० ॥ निषधश्चोर्ध्व
रेखायांदक्षायांगंधमादनः ॥ रमणोवामरेखायांसप्तैतेकुलपर्वताः ॥ ६१ ॥ अस्थिस्थानेभवेजंबुःशाकोमजासुसंस्थितः ॥ कुशद्वीपः
स्थितोमांसेक्रौंचद्वीपःशिरासुच ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥

णेहृत्पीठकमलांतर्गते तदुक्तंब्रह्मपुराणे हृदिरत्नमयेश्रीमत्सिंहासनगतांबुजे त्रिकोणांतःसमासीनंशिवंध्यायेदुमाधरमिति ॥ ६० ॥ तस्यमध्येत्रिकोणेपू
दक्षिणवामरेखासुचमेर्वादयःसप्तकुलपर्वताभवन्तीति ॥ ६१ ॥ शिरासुनाडीषु ॥ ६२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

आदादनायासतएवमुक्तिर्भवतीत्याह देहेतिचतुर्थी ॥ ९७ ॥ समीचीनःश्रेष्ठत
थाविशतःसंसृताविह वासुदेवेभगवतिभक्तियोगोयतोभवेत् भगवान्ब्रह्मका
॥ नावसीदतिपुनर्जन्मादिदुःखंनप्राप्नोति किंतु मुक्तोभवतीत्यर्थः ॥ ९८ ॥
मिति सनातनंविदेहकैवल्यं ॥ ९९ ॥ इतिश्रीगरुडपुराणे टीकायांपंचद
करामोक्षदायिनी ॥ १०० ॥ तपोयोगादयोमोक्षमार्गाःसंतितथापि
भिश्चसर्वज्ञैरयमेवविनिश्चितः ॥ त्रिवारंवेदशास्त्राणिविचार्यचपुनःपु
रूपाचमद्भक्तिस्तांलब्ध्वानावसीदति ॥ १०१ ॥ एवमाचरणंताक्षर्य
१०२ ॥ इतिश्रीगरुडपुराणसारोद्धारेसुकृतिजनजन्माचरणनिरूपंचद
नाजीवसंसृतिः ॥ अधुनाश्रोतुमिच्छामिमोक्षोपायंसनातनम् ॥ १०३ ॥
शोस्मिन्हरिःप्राहमोक्षोपायंसतांमतम् १ पूर्वाध्यायांतेमोक्षंयातिसनातनमित्यु
ंसारे जन्ममरणानामनंतत्वात्सदादुःखातुराणांमोक्षोपायमजानतांजीवानांके

॥

॥

॥

॥

देवोऽस्ति ॥ ५ ॥ ६ ॥ तस्य अनाद्यविद्योपहतात् अविद्यायां प्रतिबिंबात्
 वेस्फुल्लिङ्गका इति यदि असौ जीवो निजानन्दस्वरूपं विस्मृत्य देहधर्मानात्मन्यारो
 ज्ञानं नाम ब्रह्मैवायं समः शांतः सच्चिदानन्दलक्षणः नानन्दलक्षणः नाहं देहो हं स
 बंधः अत्रायं वेदांतसिद्धांतः यथांधकारादौ विकाररहिते रज्ज्वादौ सर्पाद्यारोपणं कृत्वा
 लीमसे ॥ २ ॥ नानाविधशरीरस्था अनन्ता जीवराशयः ॥ जायन्ते च
 म्रते क्वचित् ॥ केनोपायेन मोक्षेशमुच्यन्ते वद मे प्रभो ॥ ४ ॥ ॥ श्री
 ॥ यस्य श्रवणमात्रेण संसारान्मुच्यते नरः ॥ ५ ॥ अस्ति देवः परब्रह्म
 : ॥ ६ ॥ स्वयं ज्योतिरनाद्यंतो निर्विकारः परात्परः ॥ निर्गुणः सच्चि
 वेस्फुल्लिङ्गकाः ॥ देहाद्युपाधिसंभिन्नास्ते कर्मभिरनादिभिः ॥ ८ ॥
 न्नं ज्ञात्वा दुःखसागरे मग्नो भवति यदा शास्त्राचार्यप्रसादेन वाक्यार्थज्ञानमुत्पन्नं
 हं जीवः परमात्मा हं मिति ज्ञात्वा भयदुःखादिरहितः सन् सुखी भवेत् यथा च जलस्थ
 त्वाच्च बाह्यघटाद्युपाधिपरिच्छिन्नो घटाकाशो मुख्याकाशांशः सन् घटादेर्निमित्त

टी० अ०

१६

॥६४॥

स्यापायेमुख्याकाशंप्राप्यपुनर्ननिवर्तते एवंलिंगशरीरावच्छिन्नःपरमात्मनोऽशःमायिकलिंगशरीरापायेपरमात्मानंप्राप्यननिवर्तते किंतुतत्त्वज्ञानान्मोक्षो
भवतीति तथाचोक्तंश्रीशुकेनद्वादशस्कंधे घटेभिन्नेयथाकाशआकाशेस्याद्यथापुरा एवंदेहेमृतेजीवोब्रह्मसंपद्यतेपुनरित्यध्यायार्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अस्मिन्नध्यायेप्रथमंज्ञानहेतुंनरत्वंस्तुत्वाततोज्ञानजनकंवैराग्यंनिरूप्यततोज्ञानवैराग्यरहितान्दांभिकान्विगर्ह्यततस्तत्त्वज्ञा
सुखदुःखप्रदैःपुण्यपापरूपैर्नियंत्रिताः ॥ तत्तज्जातियुतंदेहमायुर्भोगंचकर्मजम् ॥ ९ ॥ प्रतिजन्मप्रपद्यंतेतेषामपिपरंपुनः ॥ ससू
क्ष्मलिंगशरीरमामोक्षादक्षरंखग ॥ १० ॥ स्थावराःकृमयश्चाजाःपक्षिणःपशवोनराः ॥ धार्मिकास्त्रिदशास्तद्वन्मोक्षिणश्चयथाक्रमम्
॥ ११ ॥ चतुर्विधशरीराणिधृत्वासुक्त्वासहस्रशः ॥ सुकृतान्मानवोभूत्वाज्ञानीचेन्मोक्षमाप्नुयात् ॥ १२ ॥ चतुराशीतिलक्षेषुश
रीरेषुशरीरिणाम् ॥ नमानुषंविनान्यत्रतत्त्वज्ञानंतुलभ्यते ॥ १३ ॥ अत्रजन्मसहस्राणांसहस्रैरपिकोटिभिः ॥ कदाचिल्लभतेजंतुर्मा
नुष्यंपुण्यसंचयात् ॥ १४ ॥ सोपानभूतंमोक्षस्यमानुष्यंप्राप्यदुर्लभम् ॥ यस्तारयतिनात्मानंतस्मात्पापतरोऽत्रकः ॥ १५ ॥ नरःप्राप्यो
त्तमंजन्मलब्ध्वाचेंद्रियसौष्ठवम् ॥ नवेत्त्यात्महितंयस्तुसभवेद्ब्रह्मघातकः ॥ १६ ॥ ॥ ॥ ॥

नान्मोक्षोभवतीतिप्रतिपाद्यंतंज्ञानिनामातुरकृत्यंनिरूपयति अनेनैवक्रमेणाह शरीरिणांजीवानांअन्यत्रपश्चादिशरीरेषुज्ञानलाभोनभवेदित्यर्थः ॥ १३ ॥
ज्ञानहेतोर्मानुषशरीरस्यदुर्लभतामाहअत्रेति ॥ १४ ॥ दुर्लभंप्राप्यापियोमोक्षोपायंनकरोति सतुमहापातक्येवेत्याह सोपानभूतंमोक्षस्यसाधनरूपम् ॥ १५ ॥
उत्तमंसर्वोत्तमंब्राह्मणादिजन्मसौष्ठवंइंद्रियाणामप्रतिहतशक्तित्वंलब्ध्वापियआत्महितंमोक्षोपायंनजानाति सत्वात्मघातकः ॥ स्वस्यैवनाशकर्तेत्यर्थः ॥ १६ ॥

विनादेहेनशरीरसंयोगंविनाकस्यापिदेवादेर्जीवस्यापिपुरुषार्थोमोक्षोनास्तिइतिव्यवहारमार्गेपिधनंविनासबलशरीरंविनाचतीर्थाटनादिपुरुषार्थोनास्तितस्मा
च्चेतोर्द्वयंरक्षेत् असत्कर्मसुननियोजयेदित्यर्थः किंतुपुण्यकर्माणिसाधयेदिति ॥ १७ ॥ आत्मानरदेहःसर्वस्यमोक्षादेःपात्रंभवति अतस्तस्यरक्ष
णे यत्नयोगाभ्यासमाचरेत् भद्राणिसत्संगात्मध्यानानिबहुकल्याणानि ॥ १८ ॥ गताअपिग्रामादयस्तुपुनरप्यायांति शरीरंतुपुनःपुनर्नायाति अतो

विनादेहेनकस्यापिपुरुषार्थोनविद्यते ॥ तस्मादेहंधनंरक्षेत्पुण्यकर्माणिसाधयेत् ॥ १७ ॥ रक्षयेत्सर्वदात्मानमात्मासर्वस्यभाजनम् ॥
रक्षणेयत्नमातिष्ठेज्जीवन्भद्राणिपश्यति ॥ १८ ॥ पुनर्ग्रामःपुनःक्षेत्रंपुनर्वित्तंपुनर्गृहम् ॥ पुनःशुभाशुभंकर्मनशरीरंपुनःपुनः ॥ १९ ॥
शरीररक्षणोपायाःक्रियंतेसर्वदाबुधैः ॥ नेच्छंतिचपुनस्त्यागमपिकुष्ठादिरोगिणः ॥ २० ॥ तद्गोपितंस्याद्धर्मार्थधर्मोज्ञानार्थमेवच ॥
ज्ञानंतुध्यानयोगार्थमचिरात्प्रविमुच्यते ॥ २१ ॥ आत्मैवयदिनात्मानमहितेभ्योनिवारयेत् ॥ कोऽन्योहितकरस्तस्मादात्मानंतार
यिष्यति ॥ २२ ॥ इहैवनरकव्याधेश्चिकित्सांनकरोतियः ॥ गत्वानिरौषधंदेशंव्याधिस्थःकिंकरिष्यति ॥ २३ ॥

रक्षयेदितिपूर्वेणैवसंबंधः ॥ १९ ॥ उपायाःमृत्योर्वचनाय समाध्यादयःरोगिणोऽपित्यागंतुनेच्छंतिज्ञानहेतोर्नरशरीरस्यपुनःप्राप्तेर्दुर्लभत्वादितिभावः
॥ २० ॥ ननुअनित्यस्यरक्षणंकिमर्थमितिचेत्तत्राह तदिति ॥ २१ ॥ आत्मैवह्यात्मनोबंधुरितिविद्यान्मुहुर्मुहुरितिवचनात् स्वयमेवात्मानंतारयेदि
त्याह आत्मैवेति अहितेभ्यः असत्कर्मदुःसंगादिभ्यः ॥ २२ ॥ इहैवनरशरीरेणवचिकित्सांदूरीकरणोपायं निरौषधंपश्वादिदेहम् ॥ २३ ॥

अतोस्मिन्नेवसबलनरशरीरेतत्त्वाभ्यासंकुर्यादित्याह व्याघ्रीवेतित्रिभिः यावज्जरादयोनायांति यावदयंदेहश्चतिष्ठति स्वस्थोभवतितावत्तत्त्वंसमभ्यसे
दितित्रयाणांसंबंधः ॥ २४ ॥ यदितारुण्येविषयान् भुक्त्वावार्द्धकेतत्त्वाभ्यासंकरिष्यामीतिविचारस्तुव्यर्थएवेत्याह संदीप्तेइति यथासंदीप्तभवनस्य
शमनंनवखनितकूपोदकेननसंभवतितथाजरादिषुतत्त्वाभ्यासंहरिस्मरणंचनस्यादतःस्वस्थावस्थायामेवश्रेयःसमभ्यसेदित्यर्थः तदुक्तंभर्तृहरिणा याव
त्स्वस्थमिदंशरीरमरुजंयावज्जरादूरतोयावच्चंद्रियशक्तिरप्रतिहतायावत्क्षयोनायुषः आत्मश्रेयसितावदेवविदुषाकार्यःप्रयत्नोमहान्संदीप्तेभवनेतुकूपखन
व्याघ्रीवास्तेजराचायुर्यातिभिन्नघटांबुवत् ॥ निघ्नतिरिपुवद्रोगास्तस्माच्छ्रेयःसमभ्यसेत् ॥ २४ ॥ यावन्नाश्रयतेदुःखंयावन्नायांति
चापदः ॥ यावन्नैद्रियवैकल्यंतावच्छ्रेयःसमभ्यसेत् ॥ २५ ॥ यावत्तिष्ठतिदेहोऽयंतावत्तत्त्वंसमभ्यसेत् ॥ संदीप्तकोणभवनेकूपंखन
तिदुर्मतिः ॥ २६ ॥ कालोनज्ञायतेनानाकार्यैःसंसारसंभवैः ॥ ॥ सुखंदुःखंजनोहंतनवेत्तिहितमात्मनः ॥ २७ ॥ जातानातार्तान्मृता
नापद्रस्तान्दृष्ट्वाचदुःखितान् ॥ लोकोमोहसुरांपीत्वानविभेतिकदाचन ॥ २८ ॥ ॥ ॥ ॥

नेप्रत्युद्यमःकीदृशइति उक्तंचगौतमेनापि कृष्णत्वदीयपदपंकजपंजरांतेह्यद्यैवमेविशतुमानसराजहंसः प्राणप्रयाणसमयेकफवातपित्तैःकंठावरोधन
विधौस्मरणंकुतस्तेइति ॥ २५ ॥ २६ ॥ वैराग्योत्पादकवचनान्याह कालेत्यादीनि हितंमोक्षोपायंवेत्यपीति न हंतइतिखेदे न प्रत्युत अहितमेवाचरती
ति ॥ २७ ॥ तदुक्तंभर्तृहरिणा व्याघ्रीवेति श्लोकाशयः ॥ व्याघ्रीवतिष्ठतिजरापरितर्जयंतीरोगाश्चशत्रवइवप्रहरंतिदेहं आयुश्चसंभवतिभिन्नघटादिवांभो
लोकस्तथाप्यहितमाचरतीतिचित्रं आदित्यस्यगतागतैरहरहःसंक्षीयतेजीवनंव्यापारैर्बहुभारकार्यगुरुभिःकालोनविज्ञायते दृष्ट्वाजन्मजराविपत्तिमरणं

त्रासश्चनोत्पद्यतेपीत्वामोहमयीप्रमादमदिरामुन्मत्तभूतंजगत् ॥ २८ ॥ संपदादयःस्वप्नादिवज्जानतःकस्यविवेकिनो धृतिः स्यान्नकस्यापीत्यर्थः ॥ २९ ॥
 शतमिति तदुक्तंभागवतेपिबालान्प्रतिप्रह्लादेन पुंसोवर्षशतंह्यायुस्तदर्द्धचाजितात्मनः निष्फलंयदसौराज्यांशेर्तेऽधंप्रापितस्तमः मुग्धस्यबाल्येकौमारे
 क्रीडतोयातिविंशतिः जरायाग्रस्तदेहस्ययात्यकल्पस्यविंशतिः दुरापूरेणकामेनमोहेनचबलीयसा शेषंगृहेषुसक्तस्यप्रमत्तस्यापयातिहीति ॥ ३० ॥
 प्रारब्धव्येप्रारब्धुंयोग्येमोक्षोपायेजागर्तव्येब्रह्मचिंतनेभयस्थानेसंसारेविश्वस्तव्यः विश्वासाहो नरःकःनहन्यतेयमेन अपितुसर्वएवेत्यर्थः हाइतिकरुण

संपदःस्वप्नसंकाशायौवनंकुसुमोपमम् ॥ तडिच्चपलमायुष्यंकस्यस्याज्जानतो धृतिः ॥ २९ ॥ शतंजीवितमत्यल्पंनिद्रालस्यैस्तदर्द्ध
 कम् ॥ बाल्यरोगजरादुःखैरल्पंतदपिनिष्फलम् ॥ ३० ॥ प्रारब्धव्येनिरुद्योगोजागर्तव्येप्रसुप्तकः ॥ विश्वस्तव्योभयस्थानेहानरःको
 नहन्यते ॥ ३१ ॥ तोयफेनसमेदेहेजीवेनाक्रम्यसंस्थिते ॥ अनित्यप्रियसंवासेकथंतिष्ठतिनिर्भयः ॥ ३२ ॥ अहितेहितसंज्ञःस्याद
 ध्रुवेध्रुवसंज्ञकः ॥ अनर्थेचार्थविज्ञानःस्वमर्थयोनवेत्तिसः ॥ ३३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

यानुतापः ॥ ३१ ॥ आक्रम्यजीवंवशीकृत्यस्थितेदेहेजीवेनसहैवजलबुद्बुदसमेसनिर्भयः कथंतिष्ठति ॥ ३२ ॥ अहितेपरिणामेविषोषमेविषयेहितं
 ममेष्टंलाभमिदमितिसंज्ञायस्येति अध्रुवेदेहादौअनर्थेदंभानृतादिपंचदशानर्थमूलेधनेअर्थः समप्रयोजनंसिद्धंइतिविज्ञानंयस्यईदृशोयोनरःस्यात् सःस्व
 अर्थमुक्तिप्रदं आत्मज्ञानरूपंस्वप्रयोजनंनैववेत्ति ॥ ३३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अहोदेवमायबलमित्याह पश्यन्नपि आत्मज्ञानान्मोक्षोभवतीति जानन्नपि प्रस्वलति मोक्षमार्गाद्भ्रष्टोभवति तदाचरणं विनेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ इदं जगन्म
रणादिग्राहैः कारणभूतैः कालसागरे निमज्जतु निमग्नं भवति तदपि न बुध्यत्यहो ॥ ३५ ॥ विशीर्णो गलितो यथानज्ञायते तथा कालोऽपि सूक्ष्मगतित्वात्
॥ ३६ ॥ आयुरपि कालवत् क्षीयमाणं न लक्ष्यते इत्याह वेष्टनं रोधनं युज्यते कुड्यादिभिः कर्तुं शक्यते एवमघटना तु भवेदपि परंतु आयुषि आयुर्गमने आस्था

पश्यन्नपि प्रस्वलति शृण्वन्नपि न बुध्यति ॥ पठन्नपि न जानाति देवमायाविमोहितः ॥ ३४ ॥ तन्निमज्जजगदिदं गंभीरे कालसागरे ॥
मृत्युरोगजराग्राहैर्न कश्चिदपि बुध्यते ॥ ३५ ॥ प्रतिक्षणमयं कालः क्षीयमाणो न लक्ष्यते ॥ आमकुंभइवांभस्थो विशीर्णो न विभाव्यते
॥ ३६ ॥ युज्यते वेष्टनं वायोराकाशस्य च खंडनम् ॥ ग्रथनं च तरंगाणामास्थाना युषि युज्यते ॥ ३७ ॥ पृथिवी दह्यते येन मेरुश्चापि विशी
र्यते ॥ शुष्यते सागरजलं शरीरस्य च काकथा ॥ ३८ ॥ अपत्यं मे कलत्रं मे धनं मे बांधवाश्च मे ॥ जल्पंतमिति मर्त्या जहंतिकालवृको ब
लात् ॥ ३९ ॥ इदं कृतमिदं कार्यमिदमन्यत्कृताकृतम् ॥ एवमीहा समायुक्तं कृतांतः कुरुते वशम् ॥ ४० ॥ ॥ ॥

स्थिरतान युज्यते इत्यर्थः ॥ ३७ ॥ येन कालेन अपरिमिता पृथिव्यादयोऽपि नश्यंतितदा सप्तवितस्ति कस्य कावार्तेत्याह पृथिवीति ॥ ३८ ॥ स्वभक्षह
नने कालस्य दयालेशोऽपि नास्तीत्याह अपत्यमिति मेमे इत्यजवचनानुकरणं मर्त्यो नरः स एवाजस्तम् ॥ ३९ ॥ कालः कृताकृतमपि न प्रतीक्षते इत्याह
इदमिति ॥ ४० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ग०पु०

॥६७॥

अतोमोजकार्येविलंबोनकार्यइत्याह श्वइति ॥ ४१ ॥ सामंतइवागतंमृत्युशत्रुंप्रत्यधिष्ठोसिस्थितोसिअतस्त्रातारंपरमेश्वरम् ॥ ४२ ॥ परिपक्वमांस
पिंडवन्मृत्युर्मानवमश्नातीत्याह तृष्णेति ॥ ४३ ॥ मृत्योःसर्वत्रतुल्यतामाह बालानिति आविशतेअवश्यमायाति तदुक्तंश्रीमद्भागवते मृत्युर्जन्मव
तांवीरदेहेनसहजायते अद्यवाब्दशतांतेवामृत्युर्वैप्राणिनांध्रुवइति ॥ ४४ ॥ सहचरःस्वदेहोऽपिजीवेनसहनोपयाति तर्हिपृथक्स्थितानांस्त्रीपुत्रादी

श्वःकार्यमद्यकुर्वीतपूर्वाह्नेचापराह्निकम् ॥ नहिमृत्युःप्रतीक्षेतकृतंवाप्यथवाकृतम् ॥ ४१ ॥ जरादर्शितपंथानंप्रचंडव्याधिसैनिक
म् ॥ मृत्युशत्रुमधिष्ठोऽसित्रातारंकिंनपश्यसि ॥ ४२ ॥ तृष्णासूचीविनिर्भिन्नंसिक्तंविषयसर्पिषा ॥ रागद्वेषानलेपकंमृत्युरश्नाति
मानवम् ॥ ४३ ॥ बालांश्चयौवनस्थांश्चवृद्धान्गर्भगतानपि ॥ सर्वानाविशतेमृत्युरेवंभूतमिदंजगत् ॥ ४४ ॥ स्वदेहमपिजीवोऽय
मुक्त्वायातियमालयम् ॥ स्त्रीमातृपितृपुत्रादिसंबंधःकेनहेतुना ॥ ४५ ॥ दुःखमूलंहिसंसारःसयस्यास्तिसदुःखितः ॥ तस्यत्या
गःकृतोयेनससुखीनापरः क्वचित् ॥ ४६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

नां किं प्रयोजनमित्याह स्वदेहमिति स्त्रीपुत्रादिसमुदायरूपसंसारस्यैव दुःखापत्सर्वपापानां मूलत्वात्सुखेऽसुस्तदासं किं मनसापि परित्यजेत् ॥ ४५ ॥ सं
सक्तस्तु कदापि न मुच्यतमिदित्याह दुःखमूलमिति त्रिभिः यागोत्रमनसैव यन्मनसैव कृतं तदेव कृतं भवति न शरीरेणेति श्रुतेः तथा च चूडालयापिशिखिध्वजस्य मन
स्यागएवांगीकृत इति ॥ ४६ ॥

टी०अ०

三

॥६७॥

प्रभवं उत्पत्तिस्थानं आश्रयं वृद्धिस्थानम् ॥ ४७ ॥ लोहादिपाशैस्तु शरीरेण बद्धः स तु दृश्यमानवत्वात् परेणापि मुच्यते पुत्रादिपाशैर्मनसा बद्धः केनापि न मुच्यते अदृश्यत्वात् ॥ ४८ ॥ अतः पुत्रादिषु स्नेहसंबन्धात् तद्गतदुःखशोकादिभिः व्यथितो भवति अतस्तं न कुर्यादित्याह यावंत इति शोकरूपाः शंकवः कीलकानि खन्यन्ते निपात्यन्ते तेषामपगमे तन्नाशादिशोकानपगमादित्यर्थः ॥ ४९ ॥ वंचितान्यशेषधनानियैः विषयानाहर्तुं शीलं येषां ते पक्षे विषयेभ्यो धनमाहरन्ति ते विषयाहारास्तैस्तस्करैर्लोको नित्यं विनाशितः हाहंत इति खेदे ॥ ५० ॥ किंच परिणामे विषोपमविषयसुखासक्तः पुमान् मत्स्यो बडिशदुःखप्रभवं सर्वदुःखानामालयं सकलापदाम् ॥ आश्रयं सर्वपापानां संसारं वर्जयेत्क्षणात् ॥ ४७ ॥ लोहदारुमयैः पाशैः पुमान् बद्धो विमुच्यते ॥ पुत्रदारमयैः पाशैर्मुच्यते न कदाचन ॥ ४८ ॥ यावंतः कुरुते जंतुः संबन्धान् मनसः प्रियान् ॥ तावंतोऽस्य निखन्यन्ते हृदये शोकशंकवः ॥ ४९ ॥ वंचिता शेषवित्तैस्तैर्नित्यं लोको विनाशितः ॥ हाहंत विषयाहारैर्देहस्थेन्द्रियतस्करैः ॥ ५० ॥ मांसलुब्धो यथा मत्स्यो लोहशंकुं न पश्यति ॥ सुखेलुब्धस्तथा देही यमबाधां न पश्यति ॥ ५१ ॥ हिताहितं न जानंतो नित्यमुन्मार्गगामिनः ॥ कुक्षिपूरणनिष्ठायै ते न रानारकाः खग ॥ ५२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मिव यमयातनां प्राप्नोतीत्याह मांसलुब्ध इति ॥ ५१ ॥ हिताहितं प्रवृत्तिनिवृत्तिहितं अमानित्वमदंभित्वं महिंसाक्षांतिरार्जवं आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः इत्यादिपंचश्लोकैर्गीतायामुक्तं तत्त्वज्ञानसाधनं तस्मिन् प्रवृत्तिचअहितं प्रवृत्तिचनिवृत्तिचजनानविदुरासुराः न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते इत्यादिद्वादशश्लोकैर्भगवतोक्तमासुरभावं तस्मिन्निवृत्तिचनजानंतः अतएव नित्यं जन्मनि जन्मनि उन्मार्गमासुरमार्गं तं प्रतिगच्छन्ति ये

ते उदरं भ्रानरके निपतंतीत्यर्थः उक्तं च आसुरं भावमापन्नामूढा जन्मनि जन्मनि . मामप्राप्यैव कौंतेय ततो यां त्यधमां गतिम् ॥ ५२ ॥ अतश्च हिता
हितज्ञानहीनः सकलप्राणिसाधारणधर्ममूढः पशुरेवेत्याह निद्रादीति ॥ ५३ ॥ किंच देहधर्मैरभिभूतानां मूढानां हिताहितज्ञानानुसंधानावस
रोपि नास्तीत्याह प्रभातइति ॥ ५४ ॥ अतो देहाद्यासक्तानां ज्ञानसाधनमोक्षरहितानां वर्षाकृमीणामिव तेषां वृथैव जन्ममरणे इत्याह स्वदेहेति ॥ ५५ ॥

निद्रादिमैथुनाहाराः सर्वेषां प्राणिनां समाः ॥ ज्ञानवान्मानवः प्रोक्तो ज्ञानहीनः पशुः स्मृतः ॥ ५३ ॥ प्रभाते मलमूत्राभ्यां क्षुत्तृड्भ्यां म
ध्यगे रवौ ॥ रात्रौ मदननिद्राभ्यां बाध्यंते मूढमानवाः ॥ ५४ ॥ स्वदेहधनदारादिनिस्ताः सर्वजंतवः ॥ जायंते च म्रियंते च हाहंता ज्ञा
नमो हिताः ॥ ५५ ॥ तस्मात्संगः सदा त्याज्यः सर्वस्त्यक्तुं न शक्यते ॥ महद्भिः सह कर्तव्यः संतः संगस्य भेषजम् ॥ ५६ ॥ सत्संगश्च
विवेकश्च निर्मलं नयनद्वयम् ॥ यस्य नास्ति नरः सोऽधः कथं न स्यादमार्गगः ॥ ५७ ॥ ॥ ॥ ॥

अतः संगो देहाद्यासक्तिरूपः यदि सर्वः परमहंसवत्त्यक्तुं न शक्यते तदामहतां संगः कर्तव्यः तेहि पूर्वकृतसंगरोगभेषजं निवर्तका भवंतीत्यर्थः ॥ ५६ ॥
किंच सत्संगादेव सन्मार्गदर्शनं भवति नान्यथेत्याह सत्संगइति सतां तत्त्वज्ञानिनां संगस्तु ससंप्रदायदर्शकत्वादेकं नयनं विवेकश्च आत्मस्वरूपस्य नित्यत्व
देहादेरनित्यत्वदर्शकत्वाद्द्वितीयं नयनं च यस्य नास्ति सोऽधः अमार्गगः वेददूषितभ्रष्टमार्गगतः कथं न स्यादपितु स्यादेवेत्यर्थः ॥ ५७ ॥ ॥ ॥

एवंवैराग्योत्पादकवचनान्युक्त्वा तद्रहितान्दांभिकां निंदति स्वस्ववर्णाश्रमादिधर्माणां दांभिकत्वेनाचरणान्मुक्तिर्नास्ति किंतु तत्त्वज्ञानादेवेत्याह स्व
स्वेतित्रयोदशभिः परंपरमार्थनिष्ठमोक्षधर्मैः अतो दांभिकामिथ्याचारास्ते नश्यन्ति मोक्षस्यालाभाद्वृथा जन्ममरणा भवन्तीत्यर्थः ॥ ५८ ॥ क्रियासुकर्मसु
आयासपराः शीतादिसहनप्रयासपरायणाः व्रतचर्यासुक्षुत्तृङ्भ्यां संयुताः अज्ञानेति अविवेकावृतचित्ताश्च ते प्रतारका वंचका एव विचरन्ति न तु परंधर्मज्ञानं
तीति पूर्वैर्नैव संबंधः ॥ ५९ ॥ नाममात्रेण स्वर्गादिसुखेन होमाद्यैर्भ्रामिता मूढाः परोक्षं स्वर्गसुखं यद्वा बुद्धिग्राह्यमतीन्द्रियं मोक्षसुखं ज्ञानं विना इच्छन्तीत्यर्थः

स्वस्ववर्णाश्रमाचारनिरताः सर्वमानवाः ॥ न जानन्ति परंधर्मवृथानश्यन्ति दांभिकाः ॥ ५८ ॥ क्रियायासपराः केचिद्रतचर्यादिसंयु
ताः ॥ अज्ञानसंवृतात्मानः संचरन्ति प्रतारकाः ॥ ५९ ॥ नाममात्रेण संतुष्टाः कर्मकांडरतानराः ॥ मंत्रोच्चारणहोमाद्यैर्भ्रामिताः क्रतु
विस्तरैः ॥ ६० ॥ एकभुक्तोपवासाद्यैर्नियमैः कायशोषणैः ॥ मूढाः परोक्षमिच्छन्ति मममायाविमोहिताः ॥ ६१ ॥ देहदंडनमात्रेण
कामुक्तिरविवेकिनाम् ॥ वल्मीकताडनादेव मृतः कुत्र महोरगः ॥ ६२ ॥ जटाभाराजिनैर्युक्ता दांभिकावेषधारिणः ॥ भ्रमन्ति ज्ञानि
वल्लोके भ्रामयन्ति जनानपि ॥ ६३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ६० ॥ अत्र हेतुर्मममायेति ॥ ६१ ॥ एतदेव स्पष्टयति देहदंडेन कायशोषणेनैव मुक्तिर्नास्ति अंतर्गताविवेकस्य विद्यमानत्वात् यथा वल्मीकस्य स
र्पालयस्य ताडनादेव तन्मध्यगतभुजंगो न म्रियते तथा देहदंडेनैव विकोन नश्यतीत्यर्थः ॥ ६२ ॥ अतोऽविवेकिनस्ते स्वयं नष्टाः परानपि नाशयन्तीत्याह
जटेति कीदृशाः दांभिकानां वेषस्तब्धत्वं धारयन्ति इति ज्ञानधनानपि जनान् भ्रामयन्तीत्यर्थः ॥ ६३ ॥ ॥ ॥ ॥

अतस्तेषांसंगोनकर्तव्यइत्याह संसारजेति ब्रह्मज्ञोऽस्मीत्यत्रब्रह्मनिष्ठावयंअतोस्माकंविषयसुखासक्तेर्दोषोनास्ति शुभाशुभकर्मणालेपाभावादितिवादि
नांसर्वकर्मब्रह्मध्यानपराङ्मुखंचतंबोधचंचुमंत्यजवत्त्यजेत्तश्चपाकवन्नस्पृशेदित्यर्थः ॥ ६४ ॥ किंचयेनिर्लज्जाःस्त्रीणांसमूहेतुनग्नाविचरंतितेगर्दभादिस
माएव नतुविरक्ताइत्याह गृहारण्यसमाइति ॥ ६५ ॥ सदाभस्मवासिनोपिश्वगर्दभादयोयथामुक्तानभवन्ति तथासर्वांगमृद्भस्मधारणादपिमुक्तिर्ना
स्तीत्यर्थः ॥ ६६ ॥ किंचाविवेककृतदुराग्रहेणगृहान्नपरित्यागादेवतापसानभवन्तिकितु तामसाएवेत्याह तृणेति तामसतापसागीतायामुक्ताः मूढाग्र

संसारजसुखासक्तंब्रह्मज्ञोऽस्मीतिवादिनम् ॥ कर्मब्रह्मोभयभ्रष्टंत्यजेदंत्यजंयथा ॥ ६४ ॥ गृहारण्यसमालोकेगतव्रीडादिगंवराः ॥
चरन्तिगर्दभाद्याश्चविरक्तास्तेभवन्तिकिम् ॥ ६५ ॥ मृद्भस्मोद्धूलनादेवमुक्ताःस्युर्यदिमानवाः ॥ मृद्भस्मवासीनित्यंश्वासकिंमुक्तोभ
विष्यति ॥ ६६ ॥ तृणपर्णोदकाहाराःसततंवनवासिनः ॥ जंबूकाखुमृगाद्याश्चतापसास्तेभवन्तिकिम् ॥ ६७ ॥ आजन्मरणांतंच
गंगादितटिनीस्थिताः ॥ मंडूकमत्स्यप्रमुखायोगिनस्तेभवन्तिकिम् ॥ ६८ ॥ ॥ ॥ ॥

हेणात्मनोयत्पीडयाक्रियतेतपः परस्योत्सादनार्थंवातत्तामसमुदाहृतमिति ॥ ६७ ॥ किंचमलिनभावनयागंगादितीरेस्थिताअपियोगिनोनभवन्तीत्याह
आजन्मेति उक्तंच प्रातःप्रातःप्रपश्यन्तिनर्मदांमत्स्यबंधकाः नतेशिवपुरंयांतिभावोहिभवकारणमितिभावः शुद्धमलिनभावनाहिपुनरस्यभवस्यजन्ममर
णात्मकसंसारस्यकारणंभवतीत्ययमस्यार्थः ॥ ६८ ॥ ॥ ॥ ॥

येचातिक्रूराविवेकिनःअशास्त्रविहितोपवासादिभिर्जलान्नपरिहारादृथैवात्मानंपीडयन्ति तेव्रतिनोनर्कित्वासुरनिश्चयाएवेत्याह पारावताइति तदुक्तंगी
तासु कर्षयन्तःशरीरस्थंभूतग्राममचेतसः मांचैवांतःशरीरस्थंतान्विद्ध्यासुरनिश्चयानिति ॥ ६९ ॥ तस्मादितिहेतोः इत्यादिकंवर्णाश्रमादिधर्माचरणा
दिकंयत्कर्मतल्लोकानांमूढजनानांरंजनकारकंमोहकारणमेवनतुतत्त्वज्ञानंविनामोक्षकारणमितितदुक्तंज्ञानप्रशंसायां मीनःस्नानपरःफणीपवनभुङ्मेषश्च
पर्णाशनोनीराशीखलुचातकःकिमपरंशेतेगुहांमूषकः भस्मोद्धूलनतत्परःखलुखरोध्यानानुरक्तोबकःसर्वेषामिहकारणंशृणुसखेज्ञानंपरंकिंतपइति ॥ ७० ॥

पारावताःशिलाहाराःकदाचिदपिचातकाः ॥ नपिबन्तिमहीतोयंत्रतिनस्तेभवन्तिकिम् ॥ ६९ ॥ तस्मादित्यादिकंकर्मलोकरंजनका
रकम् ॥ मोक्षस्यकारणंसाक्षात्तत्त्वज्ञानंखगेश्वर ॥ ७० ॥ षड्दर्शनमहाकूपेपतिताःपशवःखग ॥ परमार्थंनजानन्तिपशुपाशनियं
त्रिताः ॥ ७१ ॥ वेदशास्त्रार्णवेघोरेऊह्यमानाइतस्ततः ॥ षडूर्मिनिग्रहग्रस्तास्तिष्ठन्तिहिकुतार्किकाः ॥ ७२ ॥ ॥ ॥

एवंयथासदंभावर्णाश्रमधर्मादिक्रियामुक्तेर्हेतुभूतानास्ति तथादंभरहितापिशस्त्रज्ञताज्ञानंविनामोक्षप्रदानभवतीत्याह षडितिचतुर्दशभिः खगहेगरुड
षड्दर्शनमहाकूपेषट्शास्त्ररूपांधकूपेपतितायेअनात्मज्ञाद्विपदपशवस्तेपरमार्थंब्रह्मस्वरूपंनजानन्ति प्रतिपादयन्तोऽपिस्वयंनानुभवन्ति अतः पशुवत्पाशे
नअतिकठिनार्थविचारणरूपेणनियंत्रिताःबद्धाएवहि तिष्ठन्तीतिसंबंधः ॥ ७१ ॥ घोरेअनंतत्वाद्भयंकरेइतस्ततःग्रंथाद्ग्रंथांतराध्ययनेऊह्यमानाव्याकुलाः
शोकादिषडूर्मीणांनिग्रहेनिरोधेग्रस्ताव्यग्राःईदृशाःकुतार्किकाःकुतर्कबलादद्वैतज्ञानपराएवतिष्ठन्तिनतुतज्जानन्तीत्यर्थः ॥ ७२ ॥ ॥

अतोवेदादिज्ञातापियः परमार्थतत्त्वज्ञानं न वेत्ति तदा विडम्बकस्य उपहासकस्यैव तस्य अतत्त्वज्ञस्यापि तत्सर्वज्ञातृत्वं वक्तृत्वं च काकवद्भाषितं व्यर्थमित्यर्थः ॥
 ॥ ७३ ॥ किञ्च परतत्त्वविमुखानां शास्त्रपठनं ज्ञानमपि व्यर्थमेवेत्याह इदमिति ज्ञानं नाम ज्ञेयप्राप्तिसाधनरूपं अमानित्वमदंभित्वमित्यादिगीतोक्तं ज्ञेयं
 वैतज्ज्ञानगम्यं अनादिमत्परं ब्रह्मेत्यादि तत्रैवोक्तं ब्रह्मस्वरूपं तदिदं ज्ञानं ज्ञेयं चास्ति नास्ति वेति संशयचिंतया पठंति इति ॥ ७४ ॥ किञ्च वाक्यादिभिर
 जट्टप्रयाशोभिता अपि मूढास्तत्त्वपराङ्मुखा दुःखिता एव तिष्ठंतीति अतएव व्याकुलं द्रियास्ते श्रद्धावाँल्लभते ज्ञानं तत्परः संयतैर्द्रियः ज्ञानं लब्ध्वा परांशांति
 वेदागमपुराणज्ञः परमार्थं न वेत्तियः ॥ विडम्बकस्य तस्यैव तत्सर्वकाकभाषितम् ॥ ७३ ॥ इदं ज्ञानमिदं ज्ञेयमिति चिंता समाकुलाः ॥
 पठंत्वहर्निशं शास्त्रं परतत्त्वपराङ्मुखाः ॥ ७४ ॥ वाक्यच्छन्दोनिबन्धेन काव्यालंकारशोभिताः ॥ चिंतया दुःखिता मूढास्तिष्ठंति व्याकु
 लेंद्रियाः ॥ ७५ ॥ अन्यथा परमं तत्त्वं जनाः क्लिश्यंति चान्यथा ॥ अन्यथा शास्त्रसद्भावो व्याख्यां कुर्वंति चान्यथा ॥ ७६ ॥ कथयंत्यु
 न्मनीभावं स्वयं नानुभवन्ति च ॥ अहंकाररताः केचिदुपदेशादिवर्जिताः ॥ ७७ ॥ ॥ ॥ ॥
 मचिरेणाधिगच्छंतीति गीतोक्तं संयतैर्द्रियादिगुणैर्लभ्यज्ञानलाभाभावात् कदाचिदपि परमसुखिनो न भवंतीति भावः ॥ ७५ ॥ किञ्च शास्त्रज्ञानात्कुतर्क
 बलेन विपरीतार्थप्रतिपादनात् तत्त्वज्ञानं न भवतीत्याह अन्यथेति तत्त्वं तु तत्त्वमसीति गुरूपदेशगम्यं जनाश्च शास्त्रपठने नैव तज्ज्ञातुं क्लिश्यंति किञ्च शास्त्र
 स्य तत्त्वमस्यादि महावाक्यरूपवेदांतस्य सद्भावः भागत्यागलक्षणया अभेदप्रतिपादकश्रेष्ठाशयः व्याख्यां च तस्य तत्त्वमसीति काकावेत्यन्यथैव कुर्वन्ति
 ॥ ७६ ॥ केचिद्धूर्तास्तु उपदेशादि आदिशब्देन प्रणिपातादयस्तैर्वर्जिताश्च स्वानुभवं विनैव उन्मनीभावं उपशममुद्रया ब्रह्मपरत्वं कथयन्ति तर्हि गुरूप

अथ इत्यभिमानपराः अतस्तद्विद्धि प्राणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया उपदेक्ष्यं
मिति ॥ ७८ ॥ किंच भारवाहकवच्छास्त्राशयबोद्धानास्ति अतस्तत्त्वं न जानातीत्याह शिर इति ॥ ७९ ॥ किंचात्मस्थतत्त्वज्ञानं विना शास्त्रे

शास्त्राणि बोधयंति परस्परम् ॥ न जानंति परंतत्त्वं दर्वीपाकरसंयथा ॥ ७८ ॥ शिरो वहति पुष्पाणि गंधं जानाति नासिका ॥
शास्त्राणि दुर्लभो भावबोधकः ॥ ७९ ॥ तत्त्वमात्मस्थमज्ञात्वामूढः शास्त्रेषु मुह्यति ॥ गोपः कुक्षिगते छागे कूपे पश्यति दुर्मतिः
संसारमोहनाशाय शब्दबोधो न हि क्षमः ॥ न निवर्तेत तिमिरं कदाचिद्दीपवार्तया ॥ ८१ ॥ प्रज्ञाहीनस्य पठनं यथांधस्य च दर्प
मतः प्रज्ञावतां शास्त्रं तत्त्वज्ञानस्य लक्षणम् ॥ ८२ ॥ इदं ज्ञानमिदं ज्ञेयं सर्वं तु श्रोतुमिच्छति ॥ दिव्यवर्षसहस्रायुः शास्त्रांतं नैव ग
८३ ॥ अनेकानि च शास्त्राणि स्वल्पायुर्विघ्नकोटयः ॥ तस्मात्सारं विजानीयात्क्षीरं हंस इवांभसि ॥ ८४ ॥

प्रमेवेत्याह तत्त्वमिति ॥ ८० ॥ किंच स्वानुभवं विना शब्दबोधेनैवात्मतत्त्वनिरूपणात् ज्ञानं न निवर्तेत किंतु तज्ज्ञानप्रकाशेनेत्याह सं
॥ अतो वैशारदी बुद्धिमतामेव शास्त्रात्तत्त्वज्ञानं भवति तथाहीनस्य नेत्याह प्रज्ञेति ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ अणुभ्यश्च महद्भ्यश्च शास्त्रेभ्यः कुश
लारमादत्ते पुष्पेभ्य इव षट्पद इति दंष्ट्रमतमवलंब्याह इदमिति द्वाभ्यां सारं तत्त्वज्ञानम् ॥ ८४ ॥

यस्य पूर्वदुरवगमात्मतत्त्वग्रहणाय अधीत्य पश्चात्ज्ञानोत्तरं संत्यजेत् परतस्तु नाधीयेत तदुक्तं पंचमे छंदांस्यध्यापयिष्यन् सहव्याहृतिभिः
 पदीग्रैश्मवासंतिकान्मासानधीयानमप्यसमवेतरूपं ग्राहयामास इति विष्णुपुराणे च न पपाठगुरुप्रोक्तं कृतोपनयनं श्रुतं न ददर्श च कर्माणि शा
 ऋतिनाधीयीत बहून्शब्दान्वाचो विग्लापनं हितदिति भगवद्वचनं चेति ॥ ८५ ॥ शास्त्रेण अहरहः संध्यामुपासीत इति विधिप्रतिपादकप्र
 जनं दत्तवदावश्यकत्वं नास्ति अत्रौपनिषदीयमाख्यायिका जनकः कदाचित्संध्यासमये स्वेच्छया पर्यटंतं दत्तमिदमपृच्छत् भो भगवन् भवा
 तः संध्यावंदनं किमर्थं न करोषीति तदा सहोवाच हृदा काशे चिदादित्यो वर्तते च निरंतरं नास्तमेति न चोदेति कथं संध्यामुपास्महे मृतापिताम
 दशास्त्राणितत्त्वं ज्ञात्वाथ बुद्धिमान् ॥ पलालमिव धान्यार्थी सर्वशास्त्राणिसंत्यजेत् ॥ ८५ ॥ यथा मृतेन तृप्तस्य नाहारेण प्रयो
 तत्त्वज्ञस्य तथा ताक्ष्यं न शास्त्रेण प्रयोजनम् ॥ ८६ ॥ न वेदाध्ययनान्मुक्तिर्न शास्त्रपठनादपि ॥ ज्ञानादेव हि कैवल्यं नान्यथा
 ज ॥ ८७ ॥ नाश्रमः कारणं मुक्तेर्दर्शनानि न कारणम् ॥ तथैव सर्वकर्माणि ज्ञानमेव हि कारणम् ॥ ८८ ॥ ॥ ॥
 ज्ञानबालकः सूतके पातके प्राप्ते कथं संध्यामुपास्महे इति ॥ ८६ ॥ अप्रयोजनमेवाह अध्ययनादीनां ज्ञानं विना मोक्षे अनुपयोगात् ऋते
 तमेव विदित्वातिमृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यते यनायेत्यादि श्रुतेः प्रमाणं दर्शयति नेति द्वाभ्यां उक्तं च श्रीमदाचार्यचरणैरप्यात्मबोधे बोधो
 णिध्यतीति ॥ ८७ ॥ किंच ज्ञानशून्यसंन्यासाश्रमादयोऽपि मुक्तेः कारणं ने
 ॥ ॥ ॥ ॥

टी० अ०

१६

॥७१॥

एतज्ज्ञानंगुरूपदिष्टमेवमोक्षकारणंभवति नतुशास्त्राध्ययनजन्यं अतस्तद्विज्ञानार्थंसगुरुमेवाभिगच्छेत् समित्पाणिःश्रोत्रियंब्रह्मनिष्ठमितिश्रुतिप्रणीत
 गुरूपदेशेनैवगृहीयादित्याह मुक्तिदेतिद्वाभ्याम् एकाअद्वैतात्मज्ञानोपदेशिकागुरुवागनुकरणकारकैव नत्वनुभवदाधिकेत्यर्थः यथासंजीवनंनामका
 षंजीवनप्रदत्वादेकमपिश्रेष्ठम् ॥ ८९ ॥ शिवमद्वैतंतुरीयंमन्यंतेइतिश्रुत्युक्तंब्रह्मगुरुवक्त्रेणगुरूपदेशेनतुक्रियायासविवर्जितं अध्ययनादिकर्मप्रयासर
 हितं यथास्यात्तथैवलभ्येतप्राप्नोतिअन्यथानंतशास्त्राध्ययनेनापिनानुभवतीत्यर्थः ॥ ९० ॥ अत्रपरोक्षत्वापेराक्षत्वेनज्ञानस्यद्वैविध्यमाह आगमोक्तं
 शास्त्राध्ययनाज्जातमात्रंयथास्मदादीनांतत्परोक्षज्ञानंशब्दब्रह्मसंज्ञकंभवति किंच विवेकोत्थंवस्तुविवेकात्स्वयमेवोत्पन्नंयथासिद्धगीताश्रवणेनैवजातंज
 मुक्तिदागुरुवागेकाविद्यासर्वाविडंबका ॥ काष्ठभारसहस्रेषुह्येकंसंजीवनंपरम् ॥ ८९ ॥ अद्वैतंहिशिवंप्रोक्तंक्रियायासविवर्जितम् ॥
 गुरुवक्त्रेणलभ्येतनाधीतागमकोटिभिः ॥ ९० ॥ आगमोक्तंविवेकोत्थंद्विधाज्ञानंप्रचक्षते ॥ शब्दब्रह्मागममयंपरब्रह्मविवेकजम् ॥ ९१ ॥
 अद्वैतंकेचिदिच्छंतिद्वैतमिच्छंतिचापरे ॥ समंतत्त्वंनजानंतिद्वैताद्वैतविवर्जितम् ॥ ९२ ॥ ॥ ॥
 नकादीनांतदपरोक्षज्ञानं परब्रह्मसंज्ञकंभवतीत्यर्थः ॥ ९१ ॥ केचिच्छंकरानुयायिनः शैवाः स्वाभिमतैनाद्वैतमेवप्रतिपादयंति अपरेमध्वाद्यनुगावै
 ष्णवाभिमानिनोद्वैतंचेति किंतु द्वैताद्वैतमतदुराग्रहवर्जितंतत्त्वंस्वानुभवगम्यं शिवमद्वैतसमंसर्वमतानुस्यूतंनजानंति तदुक्तं कुसुमदशनेन त्रयीसां
 ख्ययोगःपशुपतिमतंवैष्णवमितिप्रभिन्नेप्रस्थानेपरमिदमदःपथ्यमितिच रुचीनावैचित्र्यादृजुकुटिलनानापथजुषांनृणामेकोगम्यस्त्वमसिपयसामर्णव
 इवेति ॥ ९२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अतोमयेतिममत्वेनबंधकत्वाद्दृथापांडित्यमेवेत्याह द्वेइति कलत्रादिममत्वेनवा ॥ ९३ ॥ किंच कर्मतु तदेवयद्वंधायनभवति विद्यापिसैवयामुक्तिप्र
दाभवतीति अपरंबंधकंकर्मतुआयासायतुषावघातवत्खेदायैव अन्याऽध्यात्मविद्यातिरिक्ता शिल्पनैपुणंहर्म्यादिनिर्माणचातुर्यवद्भवतीति ॥ ९४ ॥
तत्त्वज्ञानेऽतरायानाह यावदितित्रिभिःदीयंतेफलोन्मुखानिभवन्ति ज्ञानाग्निनानदग्धानीत्यर्थः ॥ ९५ ॥ यावत्प्रयत्नवेगःरजसोद्योगोस्तिकल्पना अघट
घटना तत्त्वकथातत्त्वज्ञानस्यवार्तापिकुतःतत्त्वज्ञानंकदाचिदपिनभवतीर्थः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ तत्त्वंआत्मज्ञानंयावन्नविंदति तावदेवतपआदीनिक

द्वेपदेबंधमोक्षायनममेतिममेतिच ॥ ममेतिबध्यतेजंतुर्नममेतिप्रमुच्यते ॥ ९३ ॥ तत्कर्मयन्नबंधायसाविद्यायाविमुक्तिदा ॥ आया
सायापरंकर्मविद्यान्याशिल्पनैपुणम् ॥ ९४ ॥ यावत्कर्माणिदीयंतेयावत्संसारवासना ॥ यावदिंद्रियचापल्यंतावत्तत्त्वकथाकुतः ॥ ९५ ॥
यावद्देहाभिमानश्चममतायावदेवहि ॥ यावत्प्रयत्नवेगोऽस्तियावत्संकल्पकल्पना ॥ ९६ ॥ यावन्नोमनसःस्थैर्यंनयावच्छास्त्रचिंतन
म् ॥ यावन्नगुरुकारुण्यंतावत्तत्त्वकथाकुतः ॥ ९७ ॥ तावत्तपोव्रततीर्थजपहोमार्चनादिकम् ॥ वेदशास्त्रागमकथायावत्तत्त्वंनविंदति ९८

तव्यानि तत्त्वेज्ञातेतुतपआदिसर्वकर्मतस्मिन्नेवांतर्भवतीतिभावः तदुक्तंभगवता सर्वकर्माखिलंपार्थज्ञानेपरिसमाप्यतेइति श्रुतिश्चसर्वतदभिसमेतिय
त्किंचित्प्रजाःसाधुर्कुर्वतीति ज्ञानार्णवेप्युक्तंच स्नातंतेनसमस्ततीर्थनिचयेसर्वापिदत्तावनिर्यज्ञानांचकृतंसहस्रमयुतंदेवाश्चसंतर्पिताः । संसाराच्चसमुद्धृताः
स्वपितरःसर्वस्यपूज्योह्यसौयस्यब्रह्मविचारणेक्षणमपिप्राप्नोतिधैर्यमनइति ॥ ९८ ॥